

---

# КУЛТУРА У ТРАНЗИЦИЈИ

---

приредио  
др Слободан Антонић



Миле В. Пајић, *Улаз у манастир,*  
Манастир Хиландар, српска царска лавра,  
Света гора *Атос*

---



# УВОДНА РЕЧ ПРИРЕЂИВАЧА

---

## КУЛТУРА У ТРАНЗИЦИЈИ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

Српско социолошко друштво и Завод за проучавање културног развитка организовали су, 25. маја 2013, научну конференцију „Култура у транзицији: случај Србије”. Чланци у овом темату настали су дорадом реферата поднетих на наведеној конференцији.

Српско социолошко друштво (основано 1954), као национална асоцијација социолога у Србији, до сада је организовало 37 научних конференција<sup>1</sup>.

Али, све до ове, ниједна конференција ССД-а није била посвећена култури. Социологија као струка има много тога да каже о култури. Не само зато што су социологија културе и социологија уметности кључне социолошке дисциплине, већ и зато што сами социолози, као део стваралачке и универзитетске интелигенције, активно учествују у културном животу свог друштва. Отуда је било разумљиво што је Српско социолошко друштво, приликом закључења своје конференције „Сто година социологије у Србији” (2012), донело одлуку да следећа конференција буде посвећена стању културе у српском друштву.

У реализацију ове идеје убрзо се укључио и Завод за проучавање културног развитка, који је љубазно ставио на располагање своје истраживачке и друге ресурсе. Избор Завода као сарадника на овом пројекту био је сасвим разумљив. Завод је најстарија и најугледнија истраживачка установа на пољу културе у Србији, суштински важна за уобличавање

---

<sup>1</sup> Видети: „Научни скупови и стручни семинари у организацији Српског социолошког друштва”, сајт *Српског социолошког друштва*, [www.ssd.org.rs/index.php?option=com\\_content&view=category&layout=blog&id=45&Itemid=57](http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=45&Itemid=57).

---

озбиљне културне политике у нашој земљи. У Заводу је радио (и ради) велики број социолога који су укључени у велика искуствена истраживања из области социологије културе која се обављају у Заводу. Завод је, коначно, установа која од 1968. године издаје часопис „Култура”, у чијем поднаслову стоји: „Часопис за теорију и социологију културе и културну политику”.

Тако је, 25. маја 2013, у Заводу за проучавање културног развитка одржана научна конференција „Култура у транзицији: случај Србије”<sup>2</sup>. Скуп је организован на сличан начин на који су организоване и претходне научне конференције Српског социолошког друштва. Методологија скупа подразумевала је да учесници текстове реферата предају *пре* конференције, а да их затим организатор, након одговарајућих рецензија, дистрибуира свим учесницима. Тако нагласак није био на презентацији саопштења, већ на дискусији и заједничком промишљању идеја и налаза – што и јесте смисао оваквих скупова.

Овај метод је омогућио да се дође до квалитетних и инспиративних саопштења, тако да се на конференцији могла отворити, према општем уверењу, веома занимљива, корисна и плодна дискусија. Посебан куриозитет било је учешће проф. др Зорана Аврамовића, који је, након што је написао и предао саопштење за ову конференцију, био именован за државног секретара у Министарству за културу. Због тога су учесници дебате имали утисак да дискусија коју воде на овом скупу може имати извесног утицаја и на званичну културну политику. (Доцнији брзи одлазак проф. Аврамовића са ове функције није могао да распрши све ове наде).

У складу са уобичајеном праксом, када је реч о конференцијама ССД-а, део реферата могао се чути и на Трећем програму радио Београда. Такође, о овој конференцији је разговарано и у емисији „Агора”, Другог програма радио Београда, када су гости емисије били Зоран Аврамовић и Слободан Антонић.

У овој свесци часописа *Култура* налазе се сви реферати са конференције (било у темату, било у рубрици Истраживања). Бројност и квалитет радова, као и веома жива дискусија која је о њима вођена, сведоче да је тема „Култура у транзицији: случај Србије” била како друштвено релевантна, тако и научно изазовна. Стање у култури и културна политика

---

2 Видети: „Успешан рад конференције о култури”, сајт *Српског социолошког друштва*, [www.ssd.org.rs/index.php?option=com\\_content&view=article&id=353:2013-05-28-20-43-40&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41](http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=353:2013-05-28-20-43-40&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41).

важна су друштвена питања, поготово у данашњој Србији. Савремено српско друштво пролази кроз фазу периферне модернизације. С једне стране, заплускују га таласи глобализације, а с друге се бори да одржи своје аутентичне вредности. Те убрзане друштвене промене у тесној су спрези са културом и културном политиком. У средишту свих културолошких заплета налази се неразјашњени однос између „масовне” и „елитне” културе, а пре свега успостављање друштвено релевантних мерила за одговарајућу евалуацију производа културне праксе.

Наравно да ова конференција није могла дати све одговоре на сва кључна научна и друштвена питања. Али, многи одговори су ваљано формулисани, или макар назначени. На нашој научној заједници је да те одговоре даље верификује или употпуњује, а на нашим културним властима је да их, код формулисања елемената званичне културне политике, макар има у виду.

проф. др Слободан Антонић,

председник Српског социолошког друштва (2009-2013)



Миле В. Пајић, *Пирг Светог Георгија*,  
манастир Хиландар, српска царска лавра,  
Света гора *Атос*

Српско социолошко друштво, Београд

DOI 10.5937/kultura1340196N

УДК 316.72(497.11)"198/..."

316.752(497.11)"198/..."

оригиналан научни рад

# КУЛТУРА СРБИЈЕ НА РАСКРШЋУ 20. И 21. ВЕКА – НЕДОВРШЕНИ МОДЕЛ

---

**Сажетак:** Овај рад је настао на основу једног истраживања спроведеног у Заводу за проучавање културног развика крајем 1989. године, садржаја и порука са велике конференције одржане исте те године у Женеви и увидом у реакције културне јавности поводом стања у култури овде и сада. Из истраживања под називом „Културне потребе у будућности и нови модели организованости културе”, спроведеним за потребе Одбора за трећи миленијум САНУ, искоришћени су интервјуи са представницима културне јавности, новинарима културних рубрика штампаних и електронских медија и представницима тзв. репрезентативне јавности, професорима универзитета, књижевницима, архитектама итд. Међународна конференција одржана у Женеви под називом „Пакт за будућност“ и поднасловом „Фактори синтезе економије, културе и комуникација”, пружило нам је сагледавање једног сасвим новог приступа уравнотежавању односа ова три тако важна поља у сваком друштву. Најзад, анализом штампаних медија у последњих шест месеци, с обзиром на све веће незадовољство у редовима не само уметника и стручњака, настојали смо да препознамо ставове културне јавности и њихову оцену узрока незадовољавајућег стања. Све то, обједињено, посматра се у оквиру концепта интелектуалног поља, које, као део глобалног друштвеног простора, тежи да функционише као симболички простор. Недовршеност модела у култури огледа се у томе да није преовладао један чистији модел у коме се не би сукобљавали остаци старог модела и у коме би доминирали уравнотежени односи између државне интервенције, слободног тржишта и самоорганизованости главних актера на интелектуалном пољу.

**Кључне речи:** културне потребе, интелектуално поље, културна јавност, организованост културе, синтеза друштвених поља

---

Када у овом контексту говоримо о култури, мислимо на укупност интелектуалног и уметничког стваралаштва, са носиоцима тог стваралаштва, на установе и организације културе – треба увек правити разлику између та два појма – на уметничка и стручна удружења, на фондове и изворе финансирања и њихове носиоце, најзад, на све оне које називамо публиком у најширем смислу те речи, на позоришну, музичку, филмску, читалачку публику и све друге врсте – и то и у историјској перспективи и у хоризонту савремености. Све то чини, у бурдијеовском смислу, динамично интелектуално поље са својим законитостима. Свако време, свако друштво, свака држава има свој тип интелектуалног поља, а оно опет у хијерархијској структури осталих поља – политичког, привредног, медијског итд. – има своје место.

Културна ризница Србије је велика, али је у различитим периодима, нарочито у 20. веку, била различито активирана, неједнако функционална у појединим сегментима, па се тако говори о култури којој је држава давала печат, тзв. самоуправној култури и, најзад, о тржишној култури или култури у транзицији. Све су то, међутим, политичко-економске етикете, а суштина културе огледа се у њеном културном легитимитету, начину стицања тог легитимитета и на тој основи вршењу основне функције – задовољавању постојећих, подстицању и стварању нових културних потреба. Отуда је тај појам интелектуалног поља тако теоријско-методолошки плодан. Француски социолог Пјер Бурдије (1930-2002) тај појам је образложио у свом есеју *Интелектуално поље и стваралачка замисао*, а на културне прилике у Србији применио аутор овог саопштења.<sup>1</sup> Интелектуално поље је, пре свега, део друштвеног простора који, по Бурдијеу, тежи да функционише као симболички простор, поље на коме се, као аутономном, јавља и сусреће у процесу стваралачке комуникације један чисто интелектуални слој који се и дефинисао насупрот економској, политичкој и верској власти. Пошто је аутономија једна од најзначајнијих карактеристика интелектуалног поља, степен те аутономије је историјски условљен и, може се рећи, ретко где се среће у чистом виду. Ступањ аутономије поља (а отуда и стање односа снага које се успостављају) значајно варирају сходно епохама и националним традицијама.<sup>2</sup> Имајући у виду ове дефиниције, посебно ону да интелектуално поље увек тежи да функциони-

---

1 Немањић, М. Актуелност појма у савременом културном контексту, у: *Наслеђе Пјера Бурдијеа: поуке и надахнућа* (2006), Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију и Завод за проучавање културног развика, стр. 65-75.

2 Бурдије, П. (2003) *Правила уметности*, Београд: Светови, стр. 34.

ше као симболички простор, можемо да закључимо да је у свим фазама свог развоја, као целовито поље, култура у 20. веку, како год те фазе назвали, имала различиту симболичку димензију – с посебним нагласком на улози државе и њеном диктату, на тзв. самоуправљачима у култури као делу самоуправног друштвеног система и, најзад, на сверегулишућој улози тржишта. Ниједан од ових модела, боље рећи квази модела, не одговара, у ствари, појму аутентичног интелектуалног поља. Култура у Србији је до овог транзиционог периода прошла, као што је истакнуто, неколико фаза. Остајући у оквиру појма интелектуалног поља, а не политичко-економских категорија, важно је да уочимо управо ову генезу и еволуцију интелектуалног поља Србије у раздобљу од педесетак година. Интелектуално поље, чији нам се обриси помаљају већ средином 60-тих година 20. века, и које своју пуноћу добија током следећих деценија, несумњиво има друге карактеристике, далеко је отвореније и, иако и даље није потпуно аутономно, изградило је свој тип легитимитета, добрим делом и на ауторитету научне, књижевне и уметничке критике и плодне културне продукције у целини.<sup>3</sup> Почетком овог, 21. века, долази до једног политичког, друштвеног, економског и, наравно, културног преокрета и ово најновије раздобље од октобра 2000. до данас (саопштење је из 2005.), с обзиром на то да је још увек све у превирању, најтеже је процењивати имајући у виду сложеност интелектуалног поља и све противречности које су пратиле његову динамику током протеклих деценија.<sup>4</sup> У међувремену, неке националне установе културе су директно угрожене у свом функционисању, незадовољство интелектуално-уметничког слоја је све веће, издвајања за културу су све мања, а моћ културног потрошача све слабија. Недопустивих 0,62 одсто за културу: ако прихватимо сугестију власти – да култура није важна, претворићемо се у друштво потрошача.<sup>5</sup>

Повезујући време садашње, кроз изражене ставове културне јавности, пре свега стваралаца, са временом наговештених промена крајем 20. века, које су дошле до своје артикулације и формулације у великом истраживању Завода за проучавање културног развоја – Културне потребе у

---

3 Немањић, М. Актуелност појма у савременом културном контексту, у: *Наслеђе Пјера Бурдијеа: поуке и надахнућа* (2006), Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију и Завод за проучавање културног развоја, стр. 71.

4 Исто, стр. 72.

5 Димитријевић, М. (19. новембар 2012) Недопустивих 0,62 одсто за културу – разговор са Душаном Паунковићем, *Политика*

---



будућности и нови модели организованости културе<sup>6</sup>, а кроз призму једне међународне конференције под називом „Пакт за будућност”, покушаћу да бацим нешто више светла на културу у транзицији и да покушам, бар делимично, да одговорим на питање каква је перспектива културе у Србији у транзиционим условима. Академик Александар Деспих, председник САНУ у то време и оснивач и председник Одбора за трећи миленијум ове установе, дао је подстрек, у оквиру низа истраживања, и наведеном истраживању, а Радио романске Швајцарске организовао је у октобру 1989. године конференцију под пуним називом Фактори синтезе економије, културе и комуникације.<sup>7</sup>

Да претходно, ипак, видимо, који је то културни потенцијал на интелектуалном пољу Србије, који можемо назвати и културном ризницом.<sup>8</sup> У Србији је, према попису 1991., последњем попису у 20. веку, у бројним установама и на различитим пословима у култури радило укупно 376.925 стручњака и уметника. У 15 репрезентативних уметничких удружења било је преко 5.000 чланова, а у десетак научних и стручних преко 6.000. У то време, на преласку векова, Србија је имала 119 музеја са 1.340 стручњака и осталог особља, 47 архива, са 777 запослених, 15 специјализованих завода за заштиту споменика културе, са укупно 400 запослених. Укупно је, дакле, у области заштите културних добара деловала 181 установа, са преко 2.500 запослених. У мрежи националних, библиотека високошколских установа, специјалних и општенаучних библиотека било је 464 установа, у којима је на библиотечким пословима радило 1.167 запослених. Најшира је, међутим, мрежа народних библиотека, која је обухватала 904 установе, у којима је радило 1.635 радника. Према подацима за 1993. годину, у Србији је било 35 професионалних позоришта, 25 у централној Србији, 7 у Војводини и 3 у АП Косово и Метохија. У свим овим позориштима било је запослено 2.630 особа. Тако је у Србији деловала укупно 761 установа културе. Шта је од свега тога остало у 21. веку, шта је и даље у функцији а шта је угашено или привремено ван функције, може се видети из база података Завода за проучавање културног развоја за период 2001-2010. године. Персонална структура у свим овим или

---

6 Немањић, М., Минић, А. и Дивац, А. (1989) *Културне потребе у будућности и нови модели организованости културе*, Београд: Завод за проучавање културног развоја (дактилографисано)

7 Немањић, М. (1989) *Пакт за будућност: Економија, култура и комуникације у синтези*, Нови Сад: РТВ, теорија и пракса, стр. 183-191.

8 Немањић, М. *Културна ризница Србије у социјално-културном окружењу*, у: *Културна ризница Србије* (1996) Београд: Идеа, стр. 220-230.

---

готово свим установама се у последњој деценији сигурно мењала, нарочито на руководећим местима. На глобалном друштвеном плану, управљачки слој у сфери културе, оличен у министрима културе, такође је, за последњих двадесетак година, претрпео многе промене у складу са променама политичке структуре. Само у периоду од 1991-2001. године на челу ресорног министарства за културу променило се 4 личности (Жељко Симић, Ђока Стојичић, Миодраг Ђукић и др Нада Поповић-Перишић). Не оцењујући учинак ниједног од ових министара, сви су они били у мандату социјалистичке владе, може се само напоменути да су све то били интелектуалци, међу којима посебно место припада једној дами. Занимљива је личност Миодрага Ђукића, који је дошао из редова Социјалистичког савеза радног народа и није остао цео мандат. С променом која настаје 5. октобра 2000. године, министри културе се бирају из редова победничке коалиције, па је тако први високи државни чиновник на тој дужности био Бранислав Лечић, глумац. До актуелног министра Братислава Петковића, на овој дужности су били Драган Којадиновић (СПО), филолог, Воја Брајовић (ДС), глумац, Небојша Брадић (Г17 плус), позоришни редитељ и Предраг Марковић (Г17 плус), новинар, издавач, председник Народне скупштине Републике Србије. Посебну пажњу свакако заслужује њихова улога на интелектуалном пољу у смислу његовог профилисања као аутономног или одржавања политичког легитимитета над културом.

Међутим, могуће је, а чини се да има и смисла, у оквиру ове теме навести директоре Завода за проучавање културног развика у периоду 1997-2012. године. Година 1997. је узета као полазна, јер је тек тада за директора постављен Душан Ч. Јовановић (у периоду од 1991-1997., после одласка из Завода др Милоша Немањића, вршиоци дужности су били мр Триво Инђић, др Бранимир Стојковић и Миливоје Иванишевић, истраживачи из ове установе). С октобарском променом власти, на чело ове установе долази др Весна Ђукић-Дојчиновић (ДСС), културолог, која неће дуго остати на овој дужности. Др Вукашин Павловић (ДС), професор Факултета политичких наука, следећи је директор, који је у обављању ове дужности био подељен између обавеза на факултету и рада у овој истраживачкој установи. Најзад, 2008. године за директора долази Александар Лазаревић (Г17 плус), глумац Народног позоришта у Нишу и пре доласка на ову дужност председник Одбора за културу Народне скупштине Србије. Сваки од ових директора оставио је свој печат на раду ове јединствене стручно-научне истраживачке установе, доводио своје људе, ако тако може да се каже, у првој фази са Факултета драмских уметности, али, потом,

и са других факултета, тако да данас у установи има и социолога, етнолога, политиколога, историчара уметности и других профила.

Пред крај 2012, године, над овом установом надвила се опасност да буде, у оквиру рационализације државне управе, укинута као сувишна. Уз велику подршку културне јавности и разумевање у Министарству културе и информисања, ова опасност је за сада је отклоњена. Доласком Марине Лукић Цветић, историчарке уметности, која се у пуној мери посветила основним задацима ове установе, осетила се поново стабилност у раду, која је била уздрмана.

### *Из истраживачког програма Завода*

Два истраживања Завода за проучавање културног развитка с краја 80-тих година 20. века, на иницијативу председника САНУ и Одбора за трећи миленијум, Александра Деспића, настала су у време већ настајуће друштвене, економске, политичке и кризе културе, али и наговештаја неких нових облика и модела организованости културе. Прво, под називом *Нове културне потребе и организације културе у Београду*<sup>9</sup>, имало је за циљ да покаже функционалност односно дисфункционалност постојећих организација културе – библиотека, музеја, позоришта итд. – у контексту културних потреба. Друго, под називом *Културне потребе у будућности и нови модели организованости културе*<sup>10</sup> имало је пројективни карактер и било, пре свега, окренуто, културној јавности.

Сва тројица социолози, аутори и истраживачи који су изнели друго истраживање, имали су у виду радикалне промене на цивилизацијском хоризонту. Полазна тачка размишљања о будућности културе (на прагу 21. века ) је сазнање о великим променама: а) у техничко-технолошкој револуцији (која је на делу) и б) у великој интелектуалној револуцији, битној промени културне (духовне) парадигме.<sup>11</sup> Карактеристично је и једно место из рада познатог социолога Мирослава Печујлића, који пише „На хоризонту је и промена историјског типа друштва, од монолитних социјалних формација ка плуралистичком типу друштва (цивилизације). Насупрот једном принципу на коме се цела друштвена зграда утемељује: на приватној својини (капиталу) и државној моћи,

---

9 Немањић, М., Минић, А. и Дивац, А. (1989) *Културне потребе у будућности и нови модели организованости културе*, Београд: Завод за проучавање културног развитка (дактилографисано)

10 Исто.

11 Исто, стр. 17.

---

долази до комбинације принципа која су раније припадала сасвим различитим социјалним системима.<sup>12</sup>

За овај рад из поменутог истраживања тројице социолога изабран је део који се односи на улогу културне јавности у савременој култури. Јирген Хабермас је, као што је познато, дао сјајну анализу јавног мњења у истоименој књизи, што нам је послужило као подлога за образложење теоријско-методолошког поступка. Све веће подударане државе и друштва доводи до дезинтеграције јавности која је у једном периоду имала посредничку улогу између државе и друштва.<sup>13</sup> Треба такође додати да је културно тржиште, на које се данас многи позивају, значило подстицај културној производњи у одређеној фази развоја друштва и културе, али да оно у промењеним друштвеним и културним условима не може да региструје све културне потребе. Идеје са велике конференције у Женеви, под називом „Пакт за будућност”, које ће се наћи у контексту овог дискурса, кореспондирају са улогом јавности коју смо узели као репер у овом истраживању. Све више учесници постају свесни своје међузависности и нових одговорности које морају да преузму према колективитету.<sup>14</sup>

Значајан сегмент културне јавности у нашем истраживању чине новинари културних рубрика дневних и недељних листова, радија и телевизије, који су одговарали на четири питања, од којих је, несумњиво, по провокативности, најзначајније било следеће: Који су то потпуно нови облици организованости културе по концепцији, по начину задовољавања културних потреба који би заслуживали истраживачку пажњу.<sup>15</sup> На ово и остала три питања, која су се односила на лично виђење нових културних потреба, значајне личности које треба имати у виду када се размишља о овим проблемима и зачецима новог у крилу постојеће институционалне културе, одговарали су следећи новинари: Мирјана Бобић Мојсиловић, Љиљана Богдановић, Мирјана Влајић, Дубравка Војводић, Вјера Вуковић, Славица Вучковић, Милош Јевтић, Споменка Јелић Медаковић, Пера Луковић, Предраг Марковић, Велимир Павловић, Феликс Пашић, Саша Радојевић, Дарка Радосављевић, Весна Рогановић, Дубравка Савић, Бојан Селимовић и Бранислава Џунов. Може се рећи да

---

12 Печујлић, М. (1988) Универзитет у будућности, *Гледишта* бр. 11-12, стр. 139.

13 Немањић, М., Минић, А. и Дивац, А. (1989) *Културне потребе у будућности и нови модели организованости културе*, Београд: Завод за проучавање културног развоја (дактилографисано), стр. 19.

14 Исто, стр. 22.

15 Исто, стр. 25.

су били заступљени сви у том тренутку значајни медији, и штампани и електронски, од Политике и Вечерњих новости до Борбе и Студента и од Радио Београда – Другог програма и 202 до Студија Б и Телевизије Београд. Једна анализа генезе биографија неких од ових новинара заслуживала би посебну пажњу, чему није место овде, али, узгред, напоменимо, да је, на пример, Предраг Марковић, у оно време сарадник Књижевне речи, касније постао председник Народне скупштине Србије, затим министар културе и информисања (у међувремену је основао ИП Стубови културе), а Весна Рогановић, у оно време новинар Борбе, постала главна уредница престижног додатка Култура – уметност – наука у листу Политика. У том светлу треба узимати њихове одговоре на постављена питања, посебно на питање које се овом приликом издваја. Определио сам се да овде наведем одговоре само четири новинара на изабрано питање, јер би анализа одговора свих новинара на сва питања захтевала посебан рад. Данас позната и популарна списатељица, Мирјана Бобић-Мојсиловић, уз напомену да је синтагма организованост културе врло социјалистички појам, наводи следеће: Културе има тамо где има пара: тамо може да буде и оног што је јако комерцијално и оног што није комерцијално, али је добро, вредно, мада, наравно, и комерцијалност не искључује квалитет.<sup>16</sup> На ово исто питање, Вјера Вуковић, потоња директорка Архива Србије, врло прецизно набраја следеће: приватне галерије, приватне књижаре и друго, верујем да ће се ту створити нешто боље, да ће они показати већу продуктивност на тржиште и представити нашу уметност на бољи начин.<sup>17</sup> Исказ Предрага Марковића је био врло концизан: Нове културне потребе видим мимо традиционалне културе и институција, а сагледавам их са становишта социологије слободног времена.<sup>18</sup> Новинар Велимир Павловић, који данас има своју емисију Духовници на Студију Б, дао је за оно време врло интересантан одговор: Неопходно је истражити питање аматеризма, затим гашење и кризу Студентског културног центра. Било би плодно истражити, додаје он, повезивање културе и туризма у смислу много јаче повезаности.<sup>19</sup> Најзад, по Весни Рогановић, када је реч о потпуно новим облицима организованости културе, то су разне приватне мини фирме, радне заједнице, издавачке фирме и њихов приступ књизи од објављивања па до пласмана, све је ту обједињено, нема ту класичних подела, сасвим је другачија

---

16 Исто, стр. 74.

17 Исто, стр. 80.

18 Исто, стр. 86.

19 Исто, стр. 87.

---

подела и у погледу кадрова, и у погледу организације итд.<sup>20</sup> Мада има и сличних мишљења, лепеза ставова осталих новинара је свакако занимљива, али их је овде немогуће све навести. Осим тога, треба рећи да истраживачи у то време нису могли да имају у виду невероватну експанзију нових комуникационих технологија, интернет и све друштвене мреже које су се у међувремену развиле. Један текст, који се ових дана, појавио управо казује о тој огромној промени, али о друштвеном контексту у коме се промена дешава. Мислим да у таблоидизацији медија видимо на делу либералну идеологију у периоду транзиције. Све треба да уреди борба на тржишту, што подједнако важи за културне установе, којима, ваљда, припадају и медији. Уз то, додаје да Јаху постаје водећи, глобални аудио-визуелни медиј.

Други сегмент културне јавности који је обухваћен овим истраживањем чиниле су јавне личности из сфере културе, уметности, науке – професори универзитета, уредници у издавачким кућама, књижевници, кустоси музеја, диригенти, историчари уметности, познате архитекте и други – дакле, онај део културне јавности који можемо назвати репрезентативним. Овде спада онај круг интелектуалаца које можемо да сматрамо актерима на интелектуалном пољу, а који, мање или више, одређују карактер овог поља – посебно у симболичком смислу. Од 20 личности, колико их је било у узорку, наведимо само нека имена: Света Лукић, књижевник, Михајло Митровић, архитект, Ирина Суботић, историчар уметности, Љубомир Кљакић, публициста, Зоран Христић, композитор, Сретен Вујовић, професор Универзитета итд.<sup>21</sup> Нужно је, такође, напоменути да је читав сет од 14 питања постављених овим личностима био везан за Београд, јер је и генерални пројекат који је иницирао Одбора за трећи миленијум носио назив Београд – средиште културе.

Овом кругу људи, разуме се, поставили смо много већи број питања, у спектру од оцене Београда као културног средишта и његових капацитета у тој улози па до квалификоване оцене тих капацитета и њихове функционалне ефикасности. Овде издвајамо само неколико, као и одговоре на та питања неколицине изабраних, што највише одговара контексту теме која се обрађује. Питања на која смо тражили одговоре који се овом приликом анализирају су следећа: Које установе културе, забаве, рекреације, спорта би Београд требало да има, без обзира на концентрацију многих усанава те врсте у граду – Какво је Ваше мишљење о могућностима и

---

20 Исто, стр. 90.

21 Исто, стр. 99-100.

---

перспективама личне иницијативе у култури, приватном раду и предузетништву? Да ли су у нашим условима могуће и другачије везе културе са привредом? Све време, наравно, треба имати у виду годину када је ово истраживање спроведено, као и тадашњи статус свих изабраних личности. Неки од њих, Света Лукић и Мома Димић, књижевници, Радомир Станић, историчар уметности, Чедомир Мирковић, књижевни критичар, Лазар Пејић, економиста, нису више међу нама, а неки су данас у дубокој старости, али још витални и активни на интелектуалном пољу, као што су Михајло Митровић, архитект или Миодраг Протић, сликар и ликовни критичар, обојица прешли 90. Због тога њихови одговори на постављена питања имају, ако тако може да се каже, културно-историјски значај, а време које живимо многа је питања оставило неразрешеним, а понуђена решења недовршеним.

На питање о томе које установе недостају Београду добили смо различите одговоре. На пример, архитект Михајло Митровић (1921), коме је 12. априла о. г. уручена Награда Вукове задужбине за дело Архитектура Београда 1950-2012., одговорио је да су установе за забаву, рекреацију и спорт несразмерно развијене у односу на установе културе, да Београд нема књижаре и читаонице, где би се у слободно време могла превртати штампа, књиге, нема кафана са новинама, нема кафе-посластичарница, нема таквих простора са класичном музиком.<sup>22</sup> Миодраг Протић није одговорио на ово питање, а Биљана Томић, историчарка уметности и у то време кустос у Галерији Студентског културног центра, одговорила је уз критичку опаску, да је већи проблем у систему организације комуникације постојећих усанава него у њиховој непотпуности. Мени се чини да ми делујемо доста узпразно и да оно што је евидентно то је да наша омладина не налази себи адекватно место у овом граду.<sup>23</sup> Сличног је мишљења била и Ирина Суботић, такође историчарка уметности, која наглашава да се ради о недостатку једног квалитетног односа према већ постојећим установама.<sup>24</sup> Љубомир Кљакић, у то време уредник у ИП РАД, познати публициста данас, био је мишљења да Београду недостају медији, посебно радио станице, али оно у чему је био оригиналан је став да граду недостаје веома много различитих облика институционалних и ванинституционалних облика интелектуалног повезивања људи по принципу сродности, а за културне установе да су у овом тренутку (дакле, пре нешто више од 20 година) апсолутно заостале и конзервативне или

---

22 Исто, стр. 171.

23 Исто, стр. 109.

24 Исто, стр. 129.

---

соцреалистичке, бирократизоване, у сваком случају нефлексибилне до те мере да једну од главних одговорности што је ова земља утотаљена лежи у чињеници да је њена култура, тај глобални културни сектор један од најконзервативнијих који се сада у савременој Европи може замислити.<sup>25</sup> Одустајући од коментара сваког од наведених одговора, напомињем само да ће се из завршног поглавља овог рада видети шта се променило за последњу деценију и неку годину више, а овде наводимо још и мишљење Јерка Денегрија, ликовног критичара и професора ФЛУ, који на првом месту истиче да Београд најхитније мора да има једну велику уметничку халу, али да мора развити што ширу мрежу приватних галерија. Као и Биљана Томић, и он заоштрава питање услова за подстицање и задовољавање културних потреба омладине. Према установама младих треба имати што благонаклонији став и ако је могуће што бољи финансијски однос. Посебно истиче у том погледу улогу СКЦ-а, који му је омогућавао да се осећа као да је у Европи, много више него што је то био случај са неким традиционалним установама културе.<sup>26</sup> Најзад, Сретен Вујовић, социолог и професор на предмету Урбана социологија на Филозофском факултету у Београду, наводи да се већ дуго говори о недостатку Историјског музеја, Музеја архитектуре и урбанизма, али да је већи проблем мањкање квалитета у раду постојећих институција него у томе што неке недостају.<sup>27</sup>

Сматрам да су два следећа питања, на неки начин и повезана, питање о личној иницијативи у култури и питање о могућем другачијем односу културе и привреде, врло значајна управо за сагледавање културе у транзицији. Сретен Вујовић, да почнем са њим, у одговору на прво питање изричито каже следеће: С обзиром на нашу економску и политичку ситуацију, чини ми се да ће се све више ићи у овом правцу. Лична иницијатива и приватни рад мораће да преузму много што шта у будућности на плану културе.<sup>28</sup> Међутим, он је и врло критичан због могућности манипулације, која своје извориште има у непостојању комуникације и неразвијеном тржишту. О другачијим везама културе и привреде, овај социолог напомиње да пре свега треба регулисати закон који би привреди требало да омогући смањење пореза за њихово бављење спонзорством културних манифестација.<sup>29</sup> Миодраг Протић, који је, поред свега наведеног уз његово име,

---

25 Исто, стр. 161.

26 Исто, стр. 173.

27 Исто, стр. 101.

28 Исто, стр. 108.

29 Исто, стр. 109.

---



био и оснивач Музеја савремене уметности, придаје највећи значај личној културној иницијативи, приватном раду, предузетништву, из једноставног разлога што без личне иницијативе стваралаштва и нема.<sup>30</sup> Он се позива на европску традицију, на језгро наше и европске модерне. Истиче, такође, да је свакако у нашим условима могућа боља, друкчија веза културе и привреде.<sup>31</sup> И у овом случају упућује на примере у Европи, где многе изложбе и значајне културне манифестације не би биле одржане без такве сарадње и подршке. Ставови о личној иницијативи у култури се углавном подударaju, па тако и Ирина Суботић одговара да култура без личне иницијативе не би могла ни да постоји.<sup>32</sup> Она се осврнула и на све погубне последице дириговане културе у послератном периоду, при чему треба имати у виду да питање личне иницијативе у култури има и значење везано за институционални систем тзв. јавног сектора, а не само приватног и у томе и јесте проблем. У свом врло образложеном одговору, ова позната историчарка уметности покреће, у ствари, питање културног легитимитета, одлучивања и оцењивања. Када је реч о другачијим везама културе и привреде, она каже да је веза културе и привреде веза културне привреде, јер ако се привреда везује само за нешто пошто је ниска култура, онда је то поново дебакл културе и њихове повезаности.<sup>33</sup> Она додаје да иницијатива треба да пође из културе и сматра да су потенцијали велики у овој сарадњи. Љубомир Кљакић, који је у то време био један од врло критички настројених интелектуалаца, врло кратко је одговорио на питање о личној иницијативи. Та могућност у овом тренутку не постоји, макар не институционално и на оном нивоу на коме би то било нормално стање ствари.<sup>34</sup> У сваком случају, мисли да ће, без отварања те перспективе, постојећа институционална култура атрофирати. Када је реч о другачијим везама културе и привреде, ту је такође скептичан. У нашим условима ни привреда сама са собом не може.<sup>35</sup> Он верује да би се у условима генералне промене друштвеног контекста, ова могућност појавила, која је иначе нормална у другим земљама. Јерко Денегри је изразито наклоњен приватној иницијативи, јер су ове иницијативе изузетно важне.<sup>36</sup> Као историчар уметности, он има у виду европска искуства са галеријама.

---

30 Исто, стр. 117.

31 Исто, стр. 118.

32 Исто, стр. 133.

33 Исто, стр. 135.

34 Исто, стр. 166.

35 Исто, стр. 167.

36 Исто, стр. 171-175.

---

Оне (галерије) морају тражити равнотежу између квалитета и пролазности код публике и купаца. ... Свакако да морају постојати и државне културне установе и приватне галерије које се убацују у међупростор.<sup>37</sup> Када је реч о другачијем односу културе и привреде, овај испитаник сматра да је спонзорство непоуздан вид тог односа.<sup>38</sup> Установе културе, по њему, не смеју да буду доведене у позицију сталне трке за новцем у недостатку стабилног финансирања. Значајни научни и културни пројекти, сматра, морају се стално финансирати, али и саме установе културе морају бити динамичније (и ово је вид транзиције – М. Н.). Михајло Митровић није био посебно инспирисан да одговара на оба ова питања. Кратко одговара: Неопходно је малу привреду спојити и повезати са културним институцијама. Лична иницијатива је најјачи спиритус мовенс за покретање активности. Приватне подузетнике треба прихватити и похвалити.<sup>39</sup>

Овим се заокружује и исцрпљује само један круг тема и личности које су образложено одговарале на постављена питања, који, као што се могло видети, нису коментарисани. Овде треба само напоменути да је већ у то време, крајем 80-тих година 20. века, када је овај пројекат реализован постојало више приватних издавача и галерија, а и неки видови повезивања културе и привреде. Међутим, то не умањује значај свих критички изречених судова о постављеним питањима.

### *Европски контекст – пакт за будућност*

Осим подударности у времену – у оба случаја ради се о самом крају осамдесетих година 20. века – истраживање о културним потребама у будућности и нови модели организованости културе и један скуп у Женеви, непретенциозно назван семинаром, у организацији Другог програма Радија романске Швајцарске, а под називом Фактори синтезе економије, културе и комуникације и метафоричним слоганом „Пакт за будућност”, поклапају се и у својој интенционалности (аутор овог рада је био на том семинару као научни сарадник Завода за проучавање културног развоја, с рефератом „Значај културног корака у Србији”).

Печат женевском семинару дао је један млад човек, доктор психологије и асистент познатог Жана Пијажеа у Међународном центру за генетичку епистемологију, Жан-Фред Буркин, који је као уредник у поменутом медију понудио програмски текст као подстицај за размишљање, а озбиљност

---

37 Исто, стр. 171-176.

38 Исто, стр. 171-177.

39 Исто, стр. 171.

и тежину у проспективном смислу велики број учесника из неколико европских земаља – Италије, Француске, Шпаније, Немачке итд. – и из различитих друштвених поља, међу којима је био и Едгар Морен. Као што је истраживање Завода трагало за културним потребама у будућности, тако је овај семинар трасирао нов пут у трагању за обједињавањем значајних подручја друштвеног живота или, бурдијеовски речено, друштвених поља. Испоставља се да је друштвена позадина била слична. Европа је двадесет година раније била у привредној рецесији, с променама у друштвеној подели рада, с изолованомшћу малих и средњих градова, с губљењем перспективе, а Србија је била на прагу своје велике кризе – политичке, економске, културне, друштвене у целини.<sup>40</sup> Европа се тих позних 80-тих година отрезнила и скупила снагу за напредак, а Србији је предстојало да прође кроз једну од највећих криза у својој новијој историји.

Које су идеје доминирале на овом семинару и какве поруке допиру из тог времена нама данас? У својој завршној речи, један од учесника, Жан Фрејмен, истакао је да је семинар био успешна комбинација класичног предавања и отвореног дијалога, а по садржини на овом семинару су се манифестовали проблеми индустријализације, комерцијализације културе и нужног посредовања у отклањању противречности које настају.<sup>41</sup> Кључне речи из самог назива семинара указују на намеру да се на нов начин сагледа шта наведена друштвена поља, наизглед удаљена, приближава једне другима, као што је случај у традиционалној великој друштвеној подели основних друштвених делатности. То се исто тако може видети и по тематским потцелинама. Тако је једна од подтема била „Меценатство привреде: улога колективне одговорности”. Већ сама формулација ове подтеме указује на добро промишљен приступ односу културе и привреде, што смо и ми у анализираном истраживању Завода тестирали. Овде је реч о меценатству, које има дубоку традицију у европској култури, а израз колективна одговорност указује на то да се не ради о појединачној доброј вољи, већ о нечему што је тако рећи друштвена обавеза. Подтема „Економија и култура: нова подручја истраживања”, такође кореспондира са темом из нашег домаћег истраживања „Уметници у садашњем европском тренутку”, што је као расправа, отворила једно крупно питање које је и у Србији имало своју генезу. Питање тзв. слободних или самосталних уметника била је тема Завода још средином 70-тих година 20. века. Сам Жан

---

40 Немањић, М. (1989) *Пакт за будућност: Економија, култура и комуникације у синтези*, Нови Сад: РТВ, теорија и пракса, стр. 183.

41 Исто, стр. 184.

Фред Буркин је кроз једну презентацију дао скицу за једну нову солидарност у односу економије, културе и комуникације. Већ кључна реч повезује ова три поља на један нов, социјално много прихватљивији начин од њиховог функционисања као посебних и самодовољних.

И остале подтеме биле су не само актуелне већ и оригиналне у приступу проблемима које је назначила генерална тема. Изабрани слоган „Пакт за будућност” јасно сведочи о новој стратегији, новој филозофији и новом моделу односа између тако значајних друштвених поља, као што су економија, култура и комуникација. Све више учесници постају свесни своје међузависности и нових одговорности које морају да преузму према колективитету.<sup>42</sup> Из таквог поимања родиле су се многе иницијативе – социјалне, економске, културне у оквиру градова и региона Европе. Када је реч о меценатству, на пример, истакнуто је да треба имати у виду естетску, етичку и покретачку страну подршке култури од стране великих привредних предузећа, као и то да меценатство не представља супротност редовном финансирању. Наведена је улога велике фирме „Филип Морис” у подршци програму балетског ансамбла из Лозане. Све ово доводи до промена компетенција у новој културној политици. Расправа на тему положаја уметника у тадашњем европском тренутку окупила је таква имена, као што си Мишел Битор, књижевник и Ралф Либерман, музичар. У овој расправи доминирала је идеја о личном стилу, имагинацији и људским потребама у питањима квалитета живота. Истакнуто је да су могућности сарадње и комплементарности између јавног и приватног сектора врло различите. М. Битор је заступао идеју да меценатство на књижевном пољу не може да буде квантитативне природе. Идеологија раста, тако карактеристична за индустрију, непримерена је за књижевну продукцију. Мишел Басан, један од координатора у великом пројекту Европског савета „Култура и региони Европе”, иначе професор социологије у Институту за социологију у Лозани, дао је печат расправи на тему о односу економије, културе и комуникације. Истакао је да се у послеиндустријском друштву култура испољава у етичкој, естетској и социјалној сфери. У том контексту човек врши селекцију. У сва четири вида испољавања – креацији, дифузији, едукацији и потрошњи – култура данас захтева нове приступе.<sup>43</sup>

На завршној седници доминирала је личност Едгара Морена, који је био специјални гост овог семинара. Свака епоха,

---

42 Исто, стр. 185.

43 Исто, стр. 189.

---

нагласио је он, достиже један ниво иновације у производњи вештачког света и захтева промену, односно нове иновације. Обично се мења сценарио за укупну друштвену акцију, тако се данас поставља питање стицања свести о уласку у епоху једног другачијег света. Комплексни систем који се изграђује, пре свега, подразумева велику слободу учесника. У том контексту, истичу се два значајна приступа: солидарност и братство. С тачке гледишта културе, на делу је метаморфоза која на ново место поставља културну производњу, дајући јој много универзалније значење.<sup>44</sup> Данас ове речи звуче пророчки и одјекују и у ери информатичке револуције и радикално измењених друштвених односа. Порука из тог времена крајем 80-тих 20. века нама који у првој деценији 21. века живимо у земљи у којој је транзиција схваћена у најмању руку једнострано, гласи да се може и мора наћи равнотежа јавног и приватног сектора, између принципа профита и солидарности, између локалног, регионалног и глобалног. Видећемо из кратког осврта који следи да су очекивања од велике друштвене промене настале на самом крају 20. века само делимично остварена.

### *Двадесет година после – одјеци у јавности*

Завршни део овог саопштења, које има за циљ да се бар делимично оствари увид у актуелно стање на интелектуалном пољу Србије, не може да има карактер систематичне критичке анализе, али је нужан управо због аналитичких, критичких и пројективних опсервација и рефлексија из спроведене анкете крајем 80-тих, а посебно због сучељавања са моделом „Пакта за будућност”. Један дијалог између Горице Мојовић, особе одговорне за питања културе у Скупштини града Београда у постоктобарском периоду (претходно високо позиционираног члана СК, директорке Културног центра Београда итд.) и Живорада Ајдацића, председника Удружења драмских уметника, генералног секретара Културно-просветне заједнице Србије и члана Комисије за одређивање статуса установа културе, сведочи о много чему на интелектуалном пољу Србије у дугом периоду, понајвише о једном конфузном стању (Србија разговара: Да ли је и зашто култура у колапсу?, *Политика*, 22. април 2013). Супротстављајући се једно другом из различитих идеолошких опција – фале нам још самоцензори (Г. Мојовић) односно партије су уништиле културу (Ж. Ајдацић) – ово двоје актера, свакако не најзначајнијих на интелектуалном пољу Србије, откривају ипак многе карактеристике интелектуалног поља у

---

44 Исто, стр. 190.

еволуцији од једнопартијског друштвеног контекста до његове плуралистичке фазе и многих лутања која су уследила.

Између редова, које читамо у поменутом разговору, стоји много тога што указује, ако не на колапс у култури – ово је иначе прејака реч коју је медиј изабрао да би означио карактер поменутог разговора – а оно на, као што је већ речено, попрличну конфузију. Као најзначајније упозорење, треба навести изјаву великог глумца, Предрага Микија Манојловића: Култура предуслов идентитета народа.<sup>45</sup> Томе треба додати већ у уводу наведене речи Душана Паунковића о недопустивих 0.62 одсто за културу. Ако ствар посматрамо из угла уметника, стваралаца, наићи ћемо на велико незадовољство, посебно међу глумцима: Овде тимови више не постоје. Постоји чист интерес и интересне сфере које окупљају људе, а то никада нису добри темељи на којима добра ствар опстаје.<sup>46</sup> Огласила се у једном тренутку и Дубравка Стојановић-Глид, глумица, указујући на монополски положај појединих актера на интелектуалном пољу, али није наишла на разумевање у овој средини. Супротставили су јој се управо они који имају донекле монополски положај. Све указује на то као да је криза посебно и врло јако начела позоришну институцију као такву, не само појединачна позоришта као организационе форме те институције. Свима је у сећању дуга и мучна борба уметничког дела колектива Атељеа 212 да се смени управник Кокан Младеновић. Иза глумца ове познате позоришне куће стало је стотинак чланова Удружења драмских уметника, али је на тасу још неко време била тежа подршка оснивача, града Београда односно самог градоначелника. Када се, најзад, повукао, од стране првог човека града био је испраћен као врло успешан управник, јер се, наводно, супротставио самоуправљачкој логици из ранијег периода (ова тема је за један посебан округли сто, а овде је узета само као илустрација конфузног стања). Случај Југословенског драмског позоришта има другу конотацију. Предложила сам затварање позоришта, наслов је, такође, интервјуа Б. С. Требјешанин са Тамаром Вучковић, в. д. директорке овог позоришта. Ова млада жена на челу једног од најстаријих позоришта у граду наводи да се репертоарска политика своди на импровизацију због неизвесности у вези са буџетом. Проблем са овом кућом је био и у вези са оценом комисије за стицање статуса установе од националног значаја или интереса, већ како је то формулисано. Опет

---

45 Требјешанин, Б. (23. децембар 2012) Култура је предуслов идентитета народа – разговор недеље: Предраг Мики Манојловић, *Политика*

46 Требјешанин, Б. (13. октобар 2012) Овде тимови више не постоје – разговор са Гораном Јевтићем, *Политика*

---

једно крупно питање – нигде у свету сва позоришта нису од националног интереса, али и то је за озбиљну расправу. Али, да се не бавимо само позориштем, иако је ова колективна уметничка делатност најподложнија утицајима који долазе из сфере културне политике, јер, ако је реч о финансирању из буџета, позоришта повлаче највећи део средстава из тог извора. Свој прилог теми филмске и позоришне публике дао је и аутор овог саопштења.

Ако, пак, ствар на интелектуалном пољу посматрамо од стране оних којих се култура у било ком виду највише и тиче, дакле, публике, задовољства је, такође, врло мало. Истраживања Завода за проучавање културног развитка из последњих неколико година показују малу заинтересованост свих друштвених слојева, посебно младих, и за тзв. сценску уметност, и за музичке манифестације, и за књижевност. Резултати ових истраживања су доступни, па их овде не треба посебно наводити, али зато неке карактеристичне оцене ове ситуације треба имати у виду. Тако, на пример, Станко Црнобрња, пишући о генерацији 1994. године, дакле онама који ове године пуне или су напунили 19 година, каже следеће: Током целог њиховог живота (бар за ових непуних 20 година – М. Н.), на јавној сцени Србије, присутна је Јелена Карлеуша. Одрасли у *ружичастом кључу*, знатно теже праве разлику између културе и некултуре.<sup>47</sup> Он за ову генерацију додаје да је најплеменскија од свих савремених генерација, позивајући се на Маклуана, а имајући у виду да она своје вести тражи на Јутјубу. Познати књижевник и преводилац, Зоран Живковић, уз то и професор креативног писања на Филолошком факултету у Београду, изјавио је да је процес дебилизације коме смо изложени много ефикаснији од било каквих санкција или ратних дејстава.

На било ком елементу интелектуалног поља да се задржимо, наићи ћемо на неку врсту културне ерозије. Награде у култури, којих је врло много, можда су чак најилустративнији пример како је принцип културне легитимности нарушен у прилично великом броју случајева. Неки уметници, сликари, књижевници и други, почели су и да враћају награде. Недавно, то је учинио песник Милош Јанковић, а нешто раније познати књижевник Милисав Савић. Награду је вратио и ликовни уметник Драгољуб Раша Теодосијевић. Па ипак, највише је одјекнуло враћање НИН-ове награде за роман, када је то још 1972. године учинио Данило Киш. Он је тада изразио бојазан да књижевне награде неће спречити

---

47 Црнобрња, С. (6. октобар 2012) Генерација 1994 – култура, уметност, наука, *Политика*.

усамљеничку и случајну судбину награђене књиге, која ће свакако живети у осами, прогутана стравичном тишином, изазваном механизмом тржишта и индиферентности.<sup>48</sup> Како пророчки те речи одјекују баш данас.

Могло би још много тога да се набраја на интелектуалном пољу што је дисфункционално, али остаје оно кључно питање: шта транзиција значи за културу и како се овај процес тумачи од креатора културне политике, а како на транзицију реагују главни актери – делови разноврсне публике? Култура, у свим својим аспектима, коштала је, кошта и коштаће, само се поставља питање ко коме подноси рачуне за наплату. Многи се сећају бесплатног лесковачког позоришта – племенита идеја књижевника Цветковића – позоришне комуне у Београду, у оквиру које су се откупљивале карте за чланове великих привредних предузећа (постоји истраживање др Вере Икономове из Завода о том феномену) и сличних покушаја да се овај вид културе приближи и учини доступним што ширем кругу публике односно да се привуче тзв. непублика (израз је једног француског посленика из 70-тих година 20. века). Илузорно је, међутим, било очекивати масовни одзив на овакве позиве само зато што су улазнице биле бесплатне. Без културне мотивације све је узалудно. Дакле, ако је питање транзиције за културу питање ко ће да плаћа трошкове издржавања установа културе, запослених у њима, њихових програма, онда је то тако крупно питање да не може да се препусти импровизацији. Лекција из Женева, ко хоће да је проучи и нешто из ње извуче, врло је употребљива и корисна баш за овај тренутак који проживљавамо. Не може све на тржиште, али не може ни држава из свог буџета, који се пуни доприносима из пореза грађана, да плаћа све рачуне. Рационална културна политика мора да уведе ред, али јасним критеријумима. Опет једна кратка поука долази од човека који долази из средине где се зна ред у култури. Денис Елтерс, независни кустос из Холандије, поводом једне изложбе дизајна која је организована у Београду, дао је интервју који је објављен под насловом „Похлепа није у моди.”<sup>49</sup> Овај интервју садржи две поруке: транзиција се дешава у сваком делу света и на свим друштвеним пољима, јер се показује да стари системи којима смо одувек веровали више не важе (овде појам транзиције има много шире значење од само економског – М. Н.), али, истовремено, истиче се, не можемо живети у похлепи, морате сарађивати са дру-

---

48 Димитријевић, М. (19. новембар 2012) Недопустивих 0,62 одсто за културу – разговор са Душком Паунковићем, *Политика*

49 Димитријевић, М. (14. април 2013) Похлепа није у моди – интервју: Денис Елберс, независни кустос, *Политика*

---



гима да бисте опстали. Нешто слично смо пренели и са семинара у Женеви. Транзиција у култури, дакле, не подразумева прихватање неолибералног модела – ослободи се свега некорисног. Карикатура Душана Петричића у „Политици” сјајно илуструје овакав приступ. Према томе, ако транзицију схватимо као прегруписавање актера на интелектуалном пољу и нову поделу улога, онда она може да донесе много добра култури, а пре свега да подржи и ојача свест о стварном значају културе за свако друштво.

#### ЛИТЕРАТУРА:

- Бурдије, П. (2003) *Правила уметности*, Београд: Светови
- Димитријевић, М. (31. октобар 2012) Враћање награда култури, *Политика*
- Димитријевић, М. (19. новембар 2012) Недопустивих 0,62 одсто за културу – разговор са Душком Паунковићем, *Политика*
- Димитријевић, М. (14. април 2013) Похлепа није у моди – интервју: Денис Елберс, независни кустос, *Политика*
- Немањић, М. Актуелност појма у савременом културном контексту, у: *Наслеђе Пјера Бурдијеа: поуке и надахнућа* (2006), Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију и Завод за проучавање културног развитка
- Немањић, М. Културна ризница Србије у социјално-културном окружењу, у: *Културна ризница Србије* (1996) Београд: Идеа
- Немањић, М. (1989) *Пакт за будућност: Економија, култура и комуникације у синтези*, Нови Сад: РТВ, теорија и пракса
- Немањић, М., Минић, А. и Дивац, А. (1989) *Културне потребе у будућности и нови модели организованости културе*, Београд: Завод за проучавање културног развитка (дактилографисано)
- Печујлић, М. (1988) Универзитет у будућности, *Гледишта* бр. 11-12
- Требјешанин, Б. (23. децембар 2012) Култура је предуслов идентитета народа – разговор недеље: Предраг Мики Манојловић, *Политика*
- Требјешанин, Б. (13. октобар 2012) Овде тимови више не постоје – разговор са Гораном Јевтићем, *Политика*
- Црнобрња, С. (6. октобар 2012) Генерација 1994 – култура, уметност, наука, *Политика*

Miloš Nemanjić  
Serbian Sociological Association, Belgrade

CULTURE OF SERBIA AT THE CROSSROADS OF  
THE 20<sup>TH</sup> AND 21<sup>ST</sup> CENTURIES –  
UNFINISHED MODEL

Abstract

This piece was based on a research, conducted by the Centre for Study in Cultural Development at the end of 1989, of the contents and messages from a big conference held in the same year in Geneva, and on the reactions of the cultural public to the state of culture here and now. Some of the interviews were used from the research titled *Future Cultural Needs and New Models of Culture Organization (Kulturne potrebe u budućnosti i novi modeli organizovanosti kulture)* commissioned by the Committee for the third millennium of the Serbian Academy of Science and Arts, conducted with the representatives of cultural public, authors of culture columns in the print and electronic media and members of the so-called representative public: university professors, writers, architects etc. The international conference in Geneva called *Pact for Future – Factors to Synthesis of the Economy, Culture and Communication* offered a completely new approach to balancing these three important social fields. Finally, in an analysis of the print media in the last six months in regard to the rising discontent not only of the artists and professionals, we have tried to detect the opinions of the cultural public as well as their views on the causes of such unsatisfactory state of affairs. A combination of all this is viewed within the intellectual field concept which, being part of the global social space tends to function as a symbolic space. Incompleteness of culture models is reflected in the lack of a cleaner model that could have prevailed, in which remains of the old model would not be cause of conflict and in which a balance would be achieved among state interventions, free market and main self-organized stakeholders in the intellectual field.

**Key words:** *cultural needs, intellectual field, cultural public, organization of culture, synthesis of social fields*

Универзитет у Нишу, Факултет уметности, Ниш

DOI 10.5937/kultura1340217Z

УДК 351.85(497.11)

316.752(497.11)

оригиналан научни рад

---

# ОБИМ ПОЈМА КУЛТУРЕ И КУЛТУРНА ПОЛИТИКА

---

**Сажетак:** *Аутор отвара један аспект проблема дефинисања појма културе – његов значај за конципирање културне политике, и следеће теме: 1. становиште: технолошка глобализација – привредна и законодавна интеграција – културна комуникација; 2. неки моменти историје ужега и ширега дефинисања и законске инструментализације појма културе; 3. случај Србије; 4. предности и недостаци теоријске и законодавне употребе ужега и ширега појам културе, и прагматично препоручивање ужега појма; 5. култура као скуп симболичких форми и пракси, и смисаоно и вредносно оријентисање у свету и животу.*

**Кључне речи:** *цивилизација, култура, идентитет-разлика, културна политика, смисао*

Испитивање појма „култура” у овоме раду није првенствено расправа академскога типа, тј. теоријски мотивисано одређивање садржаја и обима једнога старог, непрегледно много пута дефинисаног, али и даље отворенога појма. (Зато ће и изостати, иначе саме проблеме инхерентно, детаљније разматрање теоријских екстраполација одређивања за ужи или шири појам културе.) То се испитивање тиче могућих практично-политичких консеквенција програмскога, експлицитног или имплицитног, прихватања једнога, мање или више одређенога или неодређенога, појма културе и његовог уграђивања у законска и подзаконска акта, тј. тиче се, у крајњој линији, проблема финансирања културе, организације културних делатности, опстанка и развоја институција културе, коначно – културнога бића једнога друштва, у овоме случају – србијанскога.

Другим речима, главни мотив овде је атеоријски, а теоријски моменти разматрају се само због његових вероватних

практичних импликација и консеквенција. Прво атеоријско питање гласи: Да ли се овде, у Србији, могу прибавити или одвојити већа средства за финансирање културе? Друго питање: Да ли се одвојена и прибављена средства, коликогод да их има, могу поуздано усмерити према култури и културним вредностима, а не према псеудо-култури? Треће питање: Да ли се у оваквим условима могу, и на који начин, очувати и промовисати културни идентитети, тј. културни диверситет?

Ова питања претпостављају некакав, експлицитно или имплицитно одређени појам културе и културних вредности, а такође и одређивање услова под којима (националне) културне *особности* могу бити очуване и афирмисане као начелно *универзално* важеће.

1. Познато је да одговори на горња питања нису независни од теоријско-методолошкога али и идеолошкога и културно-историјскога оквира у којем се крећу они који питају и који на питања покушавају да дају прихватљиве одговоре. Стога ја, најпре, омеђавам своје становиште.

1.1. Становиште у погледу односа глобалнога, регионалнога и аутентичнога, у овоме раду, и не само у овоме, представљам следећом троставном схемом:

*Технолошка глобализација* – присутна, текућа, неизбежна и неопходна за цивилизацијски опстанак и развој; *привредна и законодавна интеграција* – започета, пожељна и неопходна за опстанак и развој у конкретним друштвено-историјским, економским и политичким околностима; *културна комуникација* – увек више или, нажалост, мање присутна, увек пожељна, и неопходна за очување културних идентитета и опстанак културнога диверситета у узајамноме упознавању и обогаћивању, тј. нужна за препознатљиви опстанак у повести.<sup>1</sup>

Трећи став ове схеме означава становиште одбране и очувања културних различитости као једног од најдрагоценијих богатстава људскога света (у условима културнога нивелисања, културне хомогенизације и замаха тзв. „културе света”), што је могуће у сусрету и дијалогу различитих ет-

---

1 С обзиром на то да се појам *идентитета*, у условима постављања захтева за очувањем реално постојећег и угроженога културнога диверситета, мора користити у множини, јер би једнина, парадоксално, противречила захтеву за очувањем *сопственог* идентитета, ваља додати да замењивање емфатичнога и често идеолошки оптерећенога појма „идентитета“ наводно лежерним и аидеолошким појмом „разлике“ (*différence*) води истом резултату, тј. излази на исто, јер је реч о два странама истога феномена: идентитети су ентитети који се међусобно разликују.

---

ничких, националних, конфесионалних, регионалних итд. култура.<sup>2</sup> Труизам је ако кажемо да једна култура – да би могла ући у културну комуникацију и размену, и да би представљала значајан чинилац те комуникације – мора, пре свега, бити сама изграђена, уобличена, вредна и институционално способна за општење и размену. Савремена друштва обезбеђују тај процес, између осталог, доношењем прикладних законских аката, увођењем посебних министарстава културе или „покривањем” овога подручја у опсегу надлежности других, блиских министарстава, конципирањем и реализацијом одговарајуће културне политике и прикладним финансирањем из различитих извора.

Искуства и мишљења стручне а и шире јавности показују да је Република Србија запоставила све назначене нивое и механизме овог процеса, правдајући, ако уопште, очигледни културни крах последицама економске кризе и финансијских понора. При свему томе, они исти политичари који на овај начин занемарују културу, не престају да брбљају и галаме о питањима националног и културног идентитета, и о значају њиховога очувања и међународне промоције, не би ли се легитимисали као чувари националног, већ прилично утрнулог, пламена. Но, има мишљења да се чак и у овако тешким, неизвесним и непредвидивим транзицијским токовима понешто ипак може учинити за „културу” – бољом, смисленијом и подстицајнијом расподелом постојећих финансијских ресурса и брижљивијом организацијом како институционализованих тако и алтернативних форми културе.

1.2. Своје становиште у погледу могућега и пожељнога модела културне политике, у оваквој Србији, омеђавам на следећи начин. Будући да је државни модел показао све своје слабости, а да се катастрофални исходи евентуалне примене либералног модела у оваквим условима могу јасно наслутити, остаје могућност залагања за један мешовити модел културне политике, и то онај у којем савети за културу играју доиста саветодавну улогу, а одлуке о финансирању доноси власт (законодавна и извршна), али на предлоге савета. Очекивати више од тога, данас у Србији – нереално је. Власт неће испустити из руку буџетски новац, којим стимулише и јавну промоцију сопствене идеолошке и политичке позиције.

---

<sup>2</sup> Залагање за очување културног диверситета санкционисано је важним документима Унеска (UNESCO - *Universal Declaration on Cultural Diversity*, 2 November 2001), Савета Европе, Европске уније односно Европске комисије..

Уз то, сматрам да је израда стратегије развоја културе, у противречним и „турбулентним околностима”, и у спору око „националнога” и „светскога”, „елитнога” и „популарнога”, такође неизвештан и, највероватније, такође залудан посао, те да је можда боље радити на једноме привременом програму очувања већ скоро урушених и каквога-таквога унапређивања још увек живих културних институција и програма – до бољих времена. Надати се нечему вишем, данас у Србији – помало је и наивно. Средње решење јесте израда стратегије културнога развитка у којој је једно поглавље посвећено поменутој ургентној културно-политичкој „медицини”.

2. У том контексту, ја се овде бавим проблемом дефинисања, или, напосто, прећутним прихватањем и применом једнога претпостављеног појма културе, који се углавном препознаје у лицитирању инстанција и елемената његовога садржаја (циљеви, интереси, делатности, институције, актери, програми...). Дакле, између многих питања дефинисања појма културе, ја ћу се задржати само на проблему прихватања ширег или ужег појма културе, из дуге традиције и шаролике садашњости његовог одређивања, и то назначаванњем главних момената проблематике, без детаљног задржавања на углавном познатим местима из теорије и праксе. Разуме се, овакво ограничавање проблематике помало је вештачко, јер се она нужно преплиће са скоро свим аспектима културног живота једнога друштва, окруженог и, мање или више, прожетога животом других друштава и њихових заједница.

Погледајмо, најпре, неке карактеристичне моменте историје и садашњег стања одређивања појма културе.

2.1. У својој књизи о културној историји, Питер Берк (Burke) сачинио је сасвим кратак преглед еволуције појма културе – од „високе културе” у правцу проширивања укључивањем „ниске” односно популарне културе, те укључивањем – поред изворних форми уметности и науке – још и њихових популарних еквивалената, све до „последње генерације”, када је ова реч „почела да се примењује на широк спектар артефаката (слике, алати, куће итд.) и пракси (разговор, читање, игре)”. Он, штавише, показује да то и није некаква нова употреба овога термина, и да се може препознати још код Едварда Тејлора (Taylor), који је 1871. године културу дефинисао у „широком етнографском смислу” (тако да обухвата „знање, ставове, уметност, поуке, право, обичаје и све друге способности или навике које је човек стекао као члан друштва”); па потом код Малиновског (Malinowski), који је 1931. под широки појам културе сместио „наслеђене артефакте, добра, техничке процесе, идеје, навике и вредности”; најзад, код Т. С. Елиота (Eliot), који је 1948. у културу укљу-

чио, духовито и скоро шеретски, и Велики дерби, пикадо, нарочито справљени купус и цвеклу, готичке цркве из 19. века, музику Едварда Елгара (Elgar) итд.<sup>3</sup> Берк закључује да је широко одређење појма културе проистекло из антрополошког бављења свакодневицом и друштвима неразуђене поделе рада, те да су ово „антрополошко схватање културни историчари – и други чланови њихове дисциплине – усвојили (су) у последњој генерацији, добу ‘историјске антропологије’ и ‘нове културне историје’”.<sup>4</sup>

2.2. У књизи *Културна политика: кратак водич*, приручнику за актере културне политике израђеном по смерницама и искуствима Савета Европе, Сајмон Манди (Mandy) говори о задацима влада у области културне политике, политичким циљевима и образовним задацима, а спровођење културне политике види у области очувања баштине, туризма, културне индустрије, медија, у области институција музеја, библиотека и архива, и посебно обрађује поље визуалне уметности и књижевности, те поље извођачких уметности, а не заборавља ни значај очувања језичке разноликости. Иначе, на самом почетку, где одређује становиште, каже да култура, схваћена и у широком и у ужем смислу, „буја на тензији коју производе политичке и друштвене промене“; а култура „схваћена *широко*” јесте „превазилажење свега што дефинише нашу слику о себи самима“, док је „у нешто ужој дефиницији” култура „место за похрањивање наше експресије”.<sup>5</sup> Оно широко одређење, премда прилично нејасно, упућује на антрополошки појам културе као специфичне разлике човека, а оно уже заправо и није толико уско, јер је подручје људске експресије непрегледно. Ипак, све и када говори о културној политици, са широким појмом културе, Манди се – на кључним и критичним местима – позива на уметност, као најосетљивију, парадигматичну, оријентациону и

---

3 Проширивања појма културе, ако не заврше у изједначавању са појмом друштва, треба да имају у виду да многе људске свакодневне делатности на својим врхунцима могу достићи естетски ниво који их сврстава у корпус уметности. То нас приближава шилеровскоме појму „естетске културе”, али и питању о могућим последицама оваквог проширивања појма уметности у једној културној политици. Појам „естетске културе”, који би могао заменити појам „цивилизације”, и приближити појмове „високе” и „свакидашње” културе, добија данас на значају као даље култивисање чулности и нагонске сфере, те посебно као култура чулности, култура естетског (дакле, и еротскога), у информатичко-медијски анестетско-анестезирајућој цивилизацији. О појму „естетске културе”, види: Жунић, Д. (2007) *Естетика – теорија естетске културе*, *Теме*, бр. 3, Ниш: Универзитет у Нишу.

4 Берк, П. (2010) *Основи културне историје*, Београд: *Clio*, стр. 39-40.

5 Манди, С. (2002) *Културна политика: кратак водич*, Нови Сад: *Vega media*, стр. 11.

симболички средишњу делатност. На пример, када је реч о пропитивању опстанка и критичко-субверзивној функцији културе: „Уметници и интелектуалци [...] постоје зато да би питали, дебатовали и, често, да би негирали прихваћени поредак”;<sup>6</sup> затим, када је реч о мери између традиционалнога и авангарднога, популарнога и истраживачкога: „У стварности, савремена уметност чини само мали део културне политике. Међутим, она носи највећи терет јавне процене. Она спречава културу да се исувише забрине над сопственом прошлошћу и спречава је у задовољавању оне публике која вапи за познатим више него за изазовним”;<sup>7</sup> такође и када се ради о односу националнога и интернационалнога, тј. о интернационалном промовисању националнога: „Уметност, која је најречитија онда када одише својим контекстом и својим временом, највећи је амбасадор који је у стању да се чује и преко националних граница, етничких граница, годишта и порекла, и то на начин који ниједан политички програм то није у стању”;<sup>8</sup> најзад, у подсетнику за активисте, у одељку о „политичким циљевима”, препоручује да се од медијских кућа захтева „да раде за све укусе и интересе, јер смо сви ми део неке мањине”, али, ту се не ради – како би се могло очекивати – о промовисању и елитних и популарних, и масовних и народних, и урбаних и руралних култура, него о ономе што је уметност у ужем смислу, дакле, „висока” уметност: медији треба да „имају отворен приступ према поезији, драми, плесу, опери, визуелним уметностима и класичној музици – формама које имају велику али не увек и масовну публику”.<sup>9</sup> Могу се у овој књизи наћи и друга места која потврђују централни значај уметности, или бар културе у ужем смислу, у савременој културној политици.

2.3. Што се истраживања праксе тиче, дакле, и праксе културне политике, искуства су различита, и углавном расподељена између модела либералне и државно-протективне културне политике. Милена Драгићевић Шешић и Сањин Драгојевић, у настојању да изнађу оптимални модел менаџмента уметности „у турбулентним околностима”, дакле, у земљама у транзицији, заузимали су критичку дистанцу према либералистичко-меркантилистичким компетитивним стратегијама (чије дејство у кризним подручјима сматрају „изразито деструктивним”), пледирајући за партнерство, повезивање, сарадњу, за концепцију културне демократије, као подстицања продукције и партиципације мноштва

---

6 Исто, стр. 16.

7 Исто, стр. 19.

8 Исто, стр. 23.

9 Исто, стр. 97.

---



појединаца и локалних група, и афирмисања мноштва културних идентитета, а не само националнога културног идентитета. Дакле, избегавајући англо-саксонски тржишни модел, приближили су се неким европским искуствима и покушајима (појединих држава, Савета Европе и Европске уније), конкретним условима прилагођене и темпериране културне политике, но, истина, увек у условима захтева за отварањем тржишта. Утолико, сматрају да „очување локалне културне продукције представља битан сегмент за реализацију политике културне разноликости”, али да тај прокламовани циљ унеколико могу остварити само „земље стабилног политичког и економског система“, чија културна политика може одолети захтевима „либералног културног тржишта”.<sup>10</sup> Земље у транзицији остају немоћне пред налетима глобалне културне индустрије забаве.<sup>11</sup>

Понуђени „адаптивни менаџмент квалитета” (АМК), као приступ аутора програмско-организационог и институционалног развоју културе, у којем се пре свега инсистира на „чувању и развоју програмске изврсности”,<sup>12</sup> представља једну хвале вредну комбинацију принципа и стратегија, са стратешким планом као „средишним инструментом”, са читавим низом плаузибилних, организационих, развојних и вредносно-критериолошких постулата, са изоштреним слухом за затечене економске, политичке и културно-историјске различитости, особености, стања и процесе, и са опредељењем за културну демократију, тај понуђени приступ, велим, држи се – по природи саме ствари, тј. менаџмента – институција, организација и грана уметности (уосталом, то је и поднасловом дефинисани „организациони приступ”). Стога се тематизовано подручје омеђава набрајањем тих институција, организација и грана, па се и не поставља питање дефинисања основнога појма, појма „уметности”, као ни обухватнога појма „културе”. Овој концепцији културне политике и менаџмента у уметности, како се испоставља, међу главним „философијама деловања” најближи је „кул-

---

10 Драгићевић Шешић, М. и Драгојевић, С. (2005) *Менаџмент уметности у турбулентним околностима: организациони приступ*, Београд: *Clio*, стр. 18.

11 Станка Јанева (Јанева), испитујући новији феномен играња појединих регионално типичних и карактеристичних обреда за туристичку публику, као вид очувања традиције и идентитетског представљања, указује на туристичко-маркетиншку трансформацију обичаја претвореног у естетску игру, где етнографски значајна прошлост постаје роба у „трговини културном различитошћу” Јанева, С. (2011) *От обред към игра: представяне на традицията*, у: *Традиционална естетска култура: игра*, приредио Жунић, Д. (2011), Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, стр. 110.

12 Драгићевић Шешић, М. нав. дело, стр. 189.

---

турни функционализам”. Будући да се „културни меркантилизам” експлиците одбацује, због доказане деструктивности у транзиционим друштвима, остаје да се преиспита по моме суду пребрзо одбацивање треће философије деловања – малроовски ревидираног „културног дифузионизма” (уз практиковање културне демократије). Дакле, са моје тачке гледишта, понуђени рационални приступ менаџменту у култури и уметности, има у виду – додуше имплицитно – шири појам културе,<sup>13</sup> па би га ваљало искушати на нешто „конзервативнијем” моделу културе схваћене у ужем смислу, али такође уз уважавање множине културних идентитета. К томе, не треба губити из вида да врло значајна концепција културне демократије пречесто коинцидира са интересима културне индустрије.

2.4. Овде ће бити, у најкраћем, изложени резултати једне доиста мале анализе националних дефиниција културе из *Компендијума културних политика и трендова у Европи Савета Европе* (Council of Europe 2013), мада тамо најчешће нема званичних и експлицитних дефиниција, него се ради о назначивању циљева, области, институција, актера... Није на видiku неко валидно и резултатски обећавајуће упоређивање четрдесетак земаља и њихових одређења културе и културних политика, због веома различитих економских, политичких, културно-историјских, националних и професионалних конкретних особености. Могу се упоређивати само поједине земље, и то са свом методолошком обазривошћу. Дакле, могла би се уочити извесна превлађујућа тенденција у имплицитноме одређивању појма културе, као основе културне политике (уз гласну ограду да је ова раздеоба често на ивици арбитрарности).

2.4.1. Ужу дефиницију појма културе, која, по правилу, набраја институције културе (уметности), али не изоставља помињање наслеђа (традиције), и очувања идентитета (нека врста хуманистичке концепције културе) примењује можда једна четвртина земаља.

2.4.2. Три четвртине земаља примењује неку варијанту *unipe* дефиниције културе (често према *Universal Declaration on Cultural Diversity*), која претпоставља духовне, материјалне, интелектуалне и емоционалне аспекте, од уметности, преко традиција и веровања, спорта и туризма, културне индустрије, до начина живота и стваралаштва у најширем смислу (нека врста социолошко-антрополошке концепције

---

<sup>13</sup> У овој књизи се, већ по самоме наслову, ради о менаџменту уметности; ипак, често се, по природи ствари, говори о култури, као ширем оквиру уметности.

---

културе), где се такође говори о очувању националног културног идентитета, али у веома широком смислу. Често се у једној земљи култура одређује и у ужем и у ширем смислу, или шира дефиниција полако замењује традиционалну ужу, тако да се ту може говорити о растућој превласти ширег одређења (премда то не мора указивати и на стварни приоритет у финансирању).

3. У Србији се један ужи и један шири појам културе могу само посредно деривирати из *Закона о култури* (2009), док се најшири појам користи у политичком, национално-апологетском или национално-критичком жаргону. Тај најшири појам користи се и у истраживањима културе.<sup>14</sup> Савсим је разумљиво да у истраживању културних навика, потреба и укуса ваља „ухватити” и „снимити” најшире поље културе. Но, када је у питању конципирање културне политике, а ради финансирања, дакле, ради културног утемељења и изградње друштва и његове међународне промоције и места у културној историји, или када се ради о стратегији културног развоја појединих градова, онда се – у условима који су нам сада „досуђени” – мора држати до ужега појма културе.<sup>15</sup>

У *Закону о култури* Републике Србије нема дефиниције културе. После навођења „начела културног развоја” и „општег интереса у култури”, набрајају се „области културне делатности”. У последњем ставу тога члана Закона (чл. 8), каже се да се „уметничком делатношћу, у смислу овог закона, сматрају [се] послови у областима из става 1. тач. 3-8. овог члана”, а то су: 3) књига и књижевност (стваралаштво, издаваштво, књижарство, преводилаштво); 4) музика (стваралаштво, продукција, интерпретација); 5) ликовне и примењене уметности, визуелне уметности и архитектура; 6) сценско стваралаштво и интерпретација (драма, опера, балет и плес); 7) кинематографија и аудио-визуелно стваралаштво; 8) уметничка фотографија. Осим ових уметничких

---

14 У *Компендијуму* се помиње и истраживање П. Цветичанина о културним потребама, навикама и укусу грађана Србије и Македоније: Цветичанин, П. (2007) *Културне потребе, навике и укус грађана Србије и Македоније*, Ниш: Одбор за грађанску иницијативу.

15 Уосталом, то се види из чињенице да када исти аутор, Предраг Цветичанин (са сарадницима), конципира стратегију културног развоја једног града, онда су у фокусу првенствено, као посебне области културе, управо области и институције уметности, разуме се, уз заштиту баштине: Цветичанин, П., и др. (2004) *Прилози за дефинисање стратегије културног развоја града Ниша од 2004. до 2010. године*, Ниш: Извршни одбор Скупштине града Ниша; Цветичанин, П., и др. (2012) *Стратегија културног развоја града Ниша 2012-2015*, Ниш: Град Ниш; Цветичанин, П. (2012) *Прилози за програм развоја културе општине Котор 2012-2016*, Котор: *Expeditio* – центар за одрживи просторни развој.

---

делатности, културном делатношћу сматрају се и послови у следећим областима: 1) истраживање, заштита и коришћење културног наслеђа; 2) библиотечко-информационе делатности; 9) дигитално стваралаштво и мултимедији; 10) научноистраживачке и едукативне делатности у култури; 11) остала музичка, говорна, артистичка, и сценска извођења културних програма.

У овоме набрајању отварају се бар три проблема: прво, научноистраживачке и едукационе делатности, без обзира што се баве пољем културе, а вероватно и библиотечко-информационе делатности, припадају другоме министарству (просвете, науке и технолошког развоја); друго, није јасно зашто би дигитално стваралаштво и мултимедији били искључени из области „уметничких делатности” (уметнички медији су само – медији, било традиционални или најновији); треће, и најважније: одредба: „остала музичка, говорна, артистичка, и сценска извођења културних програма” отвара врата потпуном хаосу и произвољности у финансирању културе, јер у таквој намерно „неодређеној одредби” – лежи опасна могућност расипања новца на манифестације проблематичних вредности. Ова могућност отвара се додатно и спецификовањем општег интереса у култури (чл. 6).

4. Предности и мане ужег и ширег појма културе могле су се уочити још при раном подвајању на, поједностављено речено, духовну односно материјалну културу, тј. на разликовање појмова „културе” и „цивилизације” у немачкој традицији.<sup>16</sup>

4.1. О томе се штошта може прочитати код Норберта Елијаса (Elias). Елијас каже да појмови „културе” и „цивилизације” „потичу од људи и односе се на људе који припадају истој традицији и налазе се у истој ситуацији”,<sup>17</sup> и да се „колективна историја [се] кристализовала у њима и нашла свој одјек”. Дакле, имамо посла са енглеским и француским појмом „цивилизације”, као дистинктивним постигнућем експанзивнога Запада, и немачким разликовањем „цивилизације” као неке општекорисне другоразредности и „културе” као прворазреднога „својства неког народа”; појам „цивилизације”, који се односи „на политичке економске, верске, техничке, моралне и друштвене чињенице“, „донекле бри-

---

16 О проблемима са дефинисањем ових појмова, а поготово са избегавањем дефинисања, чак и код најугледнијих аутора, писао је Фернан Бродел (Braudel): Бродел, Ф. (1992) *Списи о историји*, Београд, Српска књижевна задруга.

17 Елијас, Н. (2001) *Процес цивилизације: социогенетичка и психогенетичка истраживања*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, стр. 58.

ше националне разлике”, док немачки појам „културе”, који се односи на интелектуалне, уметничке и верске датости“, „истиче националне разлике и посебност група“. <sup>18</sup>

Овде би се можда и могао наћи део одговора на питање зашто, како се чини, многи припадници српске нације и културе радије пристају уз немачки појам „културе”: „Док појам ‘цивилизације’ има функцију да изрази сталне експанзионистичке тежње колонизаторских група и нација, појам ‘култура’ одражава самосвест нације која мора непрестано да тражи и учвршћује своје политичке и духовне ‘границе’, да се стално пита у чему се састоји њен специфични карактер. Усмерење немачког појма ‘култура’, тежња ка постављању границе, наглашавању и стварању разлика између група, одговара управо овом историјском процесу. Французи и Енглези већ одавно не постављају себи питање о томе шта је истински енглески или истински француски карактер”. <sup>19</sup>

Већ из ових одређења могу се навестити главне предности и мане опредељивања за један или други појам: „цивилизација” јесте оно што обезбеђује раст човечанства, али и доминацију колонизаторског Запада, док „култура” истиче особености појединих нација и њихових националних бића, па дакле и толико пожељни диверзитет култура, али отвара и могућност самосагледавања у категоријама „особености“, „аутентичности“, „изузетности“, „изабраности”.

4.2. Културолози, социолози и философи културе не пропуштају да истакну ове могућности.

4.2.1. Сретен Петровић сматра да англосаксонски колонизаторски импулс неизбежно води разликовању „цивилованих” и „дивљих”, „просвећених” и „непросвећених”, са узурпираним правом, наводно супериорних првих, тј. Запада, на рационалистичко „цивилзовање” наводно инфериорних других, тј. Југа и Истока. Са друге стране, немачки појам „културе” истиче оригиналност и аутохтоност појединих, непоновљивих култура, национални патриотизам, али и партикуларизам, а у овоме посебном случају и квалитативну доминацију немачкога духа и културе, ирационалистички национализам, нацизам и расизам. <sup>20</sup>

4.2.2. У кратком прегледном, али веома прегнантном и опомињућем тексту „Култура као друштвено опасан појам”, Срђан Врцан, полазећи од главних момената историје вели-

---

<sup>18</sup> Исто, стр. 56-57.

<sup>19</sup> Исто, стр. 57.

<sup>20</sup> Петровић, С. (2005) *Културологија*, Београд: Чигоја штампа – Лела, стр. 9-11.

---

ких расправа и спорова око појма културе, скреће пажњу на савремене моменте спора, започетог седамдесетих година прошлог века везивањем органицистички и фаталистички схваћене културе за идентитете, чиме она постаје оруђе супротстављања и легитимисања одређених политичких идеологија и акција, попут појма „расе”. Загорачило се у доба афирмисања непоновљивих, изолованих и начелно међусобно неразумљивих и некомуникабилних идентитета, у културни релативизам у којем се властита територијализована култура схвата као супериорна, у доба „идентитетске борбе” (израз Чарлса Тејлора, Taylor), идентитетски засноване политике укључивања и искључивања, симболичког разликовања и – убијања. Уз релевантан преглед кључних теоријских чинова ове драме дефинисања, Врцан не пропушта прилику да се директно осврне на њену савремену балканску поставку, упозорава да „национална култура као дистинктивни пакет начина живота нужно тражи и заштитнички кров националне државе која мора промовирати националну културу и јамчити њезин монопол“, и закључује да дефинисање културе, када се непосредно претаче у одговарајуће политичко деловање и служи као подлога његовога легитимитета, „престаје бити безазлена појмовна игра”.<sup>21</sup>

4.3.1. Општа је, и вишедеценијска, теоријска и практична тенденција напуштања ужег појма културе и фаворизовања ширег и најширег појма. Та се тенденција заснива на технолошком расту човечанства, на медијски посредованим формама „културе света”, на концепцији „културне демократије”, резултатима утицајних „студија културе”, као и на захтевима културне индустрије, итд. Опасности ове концепције јесу у колонизаторској ароганцији и наметању „цивилизма”, те у културној унификацији. Предности се могу видети у културној комуникацији без граница и у превладавању партикуларности и културног аутизма.

Имајући у виду теоријске замке и историјска искуства, ја ћу покушати да скицирам само неке од могућих последица одређивања за шири односно ужи појам културе у културној политици Републике Србије, која сигурно не би могла имати колонизаторске и, у том смислу, цивилизаторске амбиције (мада понекоме и то пада на памет), али би могла, и те како, пасти у занос идентитетске самољубивости (што је многим већ помутило памет).

Наш скок из не претерано високе култивисаности, тј. високе и широке партиципације у елитној култури, равно у

---

21 Врцан, С. (2001) Култура као друштвено опасан појам, *Реч* бр. 61/7, март 2001. 12. 02. 2013, [http://www.b92.net/casopis\\_rec/61.7/pdf/105-112.pdf](http://www.b92.net/casopis_rec/61.7/pdf/105-112.pdf)

---

културну индустрију, културни туризам и сл., учинио је да се ослободе и простор и време за доминацију шунда. Осим тога, као што сам већ напоменуо, законско санкционисање „осталих [...] извођења културних програма” може, премда не мора, одшкринути врата политичком волунтаризму, бахатости и примитивизму. Наиме, Србија још увек нема, нити ће у догледно време имати, у тој мери просвећене и култивисане политичаре да би себи могла дозволити луксуз препуштања културне политике и доношења важних одлука њиховим проблематичним укусима. Уграђивањем широког појма културе у законска акта не можете више зауставити функционере (од премијера, преко министара, до регионалних, градских, општинских, локалних политичких моћника) у циничној и обесној навади да од својих културних преференција праве културну политику. Јер, начела афирмисања локалних културних вредности у ширем смислу, локалних културних особености, водиће и даље буџетском финансирању разних „гуча” и, да будем праведан, „егзитâ” (овде се не ради о вредносном изједначавању, већ само о институционалном класификовању), као и других иначе профитабилних „идентитетских” манифестација, локалних амблематских роштиљијада, купусијада, сланинијада, бурегијада... Волео бих да је на овим вашарима, и уз иначе изванредни „свадбарски купус”, Т. С. Елиот могао проверити важење и далекосежне консеквенције своје *all inclusive* културологије „купуса сеченог на комаде” и „цвекле у сирћету”.<sup>22</sup> Некултивисаном функционеру не може се оставити одлука о томе шта је култура, и да ли су позорипта, музеји и симфонијски оркестри само наслеђени терет који треба гурнути на тржиште, односно великодушно „намирити” јадним и бедним парама за више него скромне плате и, ако је среће, део материјалних трошкова. Најзад, недовољно прецизним дефинисањем културе, у ужем смислу, не могу се ваљано усмеравати ни ташти, или порески мотивисани, спонзори и донатори, па чак ни финансијски заинтересовани партнери. Не бих имао ништа против профитног деловања у култури, али под немогућим условом да значајан део профита остане управо култури, а не надобудном улагачу, и, наравно, под такође немогућим условом да тај „продуцент” не буде истовремено и

---

22 Пишући о неразмривој спрези културе и религије, Елиот жели да управо „са тачке гледишта идентификације” подсети читаоца „колико је тога обухваћено термином *култура*. Он укључује све карактеристичне активности и интересовања једног народа: Дан годишњих коњских трка код Епсوما, Хенли регату, Кауз, Дванаести август, финале купа, трке паса, билијар са чуњевима, таблу за пикадо, вензлидеил сир, кувани купус исечен на комаде, цвеклу у сирћету, готске цркве деветнаестог века и Елгарову музику. Читалац може саставити свој лични списак”, Елиот, Т. С. (1995) *Ка дефиницији културе*, Ниш: Просвета, стр. 29.

сценарист, редитељ, кустос и арбитер културних програма. Не бих имао ништа против финансирања ни пројеката типа „традиционална кухиња тога и тога” (или, „савремена кухиња...”), поготову ако та храна, њена супстанција, начин справљања, време, место и начин узимања, имају не само нутритивну него и симболичку димензију.<sup>23</sup> Али, законодавним или стратегијско-политичким санкционисањем хране као елемента културе у ширем смислу, само бисмо отворили врата буџетском финансирању разних олимпијада ића и пића (понекад заиста изазовних), које су све одреда – профитабилне манифестације. А сасвим посебно поглавље морало би се отворити за дискусију о питању финансирања материјално слуђених, културно скоро индиферентних и критериолошки деконцентрисаних „јавних сервиса”.

4.3.2. Опасности везивања за ужи појам културе леже у могућој идентитетској некритичности, партикуларизму, некомуникабилности и нетолерантности за другост и различитост. Могућа предност је у заштити културних разноврсности под условом неговања њихове размене и комуникације. Сужавање појма културе, поготову као идентитетске значке, као што смо искусили, може бити извор озбиљних и чак опасних културних, националних и политичких посрнућа. Србија је, у овоме часу, на прагу још једне политичке „национализације” културе, која је индиферентна према стварним културним вредностима, што је, парадоксално, на дуже стазе, сигуран пут у маргинализацију сопствене културе, а тиме и нације. Јер, стварање културних вредности јесте најпоузданији начин препоручивања свету и историји и препознатљивог опстанка у њима.

Аналитичар може приметити да, упркос глобалној тенденцији прихватања ширег појма културе, законодавци често, у невољи присилног издвајања све скромнијих средстава за културу, прибегавају сужавању номинално декларисаног ширег појма културе таксативним набрајањем делатности и институција које ће финансирати, и заправо „зихерашки” избегавају културно-политички ризик држањем уз традиционално побројане уметничке делатности, чије финансирање неће трпети критику. У суштини, то је један крипто-аксиолошки проблем. Показује се да би, поред набрајања ресорних делатности и области културе, у законски акт требало уградити, на неки начин, макар имплицитно, и извесне вредносне одредбе (чије би тумачење, у пракси,

---

<sup>23</sup> Уосталом, исти артефакти, супстанције, чиновни..., могу имати и своју цивилизацијску и своју културну димензију (нпр. разна оруђа), тј. и техничку и симболичку функцију, како у синхронизацијској полифункционалности, тако и у дијахронизацијској промени друштвених функција.

---



представљало нерешиви проблем). Није чак довољно истаћи које су од наведених области уметничке, јер се тиме оне само одвајају од истраживања, заштите и коришћења културнога наслеђа, библиотечко-информационе делатности, научно-истраживачке и едукативне делатности у култури (али и од дигиталног стваралаштва и мултимедија), најзад и од „осталих музичких, говорних, артистичких и сценских извођења културних програма” (вероватно се мисли на оно што се у јавности назива „естрадом”). Наиме, у свима овим делатностима и областима могуће је имати и уметност и шунд, и културу као културну вредност и „културу” као оно што само номинално припада домену културе. Шта онда финансирати? И једно и друго, у начелу, или само вредности? Проблем би био разрешен када би се унапред могло знати шта ће од планираних програма бити и у резултату – културна вредност. Будући да би такво накнадно награђивање квалитета и вредности значило крај традиционалних институција културе, финансирају се институције, које су само формални гарант квалитета. Право решење проблема јесте у финансирању квалификовано оцењених предложених програма, што би се могло очекивати од такзованих савета за културу и њихових експертских и рецензентских тела, а не од самих министарстава и њихових служби.

5. Имајући у виду све поменуте димензије проблема, и са јасним увидом да би то заиста могло бити много више од безазлене „појмовне игре”, залажем се – не из организационих, већ из прагматичних разлога – за примену ужег појма културе у законодавном регулисању културне политике, те и политике финансирања. То опредељење нас води према проблему вредности. Утолико ће се испоставити да главно питање није питање идентитета него питање вредности. Вредност ће, ако јесте и важи, сама разрешити проблем препознавања особености и аутентичности културе из које потиче.<sup>24</sup> Универзално важење културних посебности могуће је само ако су те културне посебности доиста културне *вредности*.

---

24 Дакле, не заговарам културни партикуларизам, који би био супротстављен цивилизацијском универсализму, већ партикуларност културне обојености, културних нијанси и тонова, али, истовремено и универсализам њихових вредности. Јер, културне вредности јесу начелно универзалне, без обзира да ли ће фактички имати универзално признање. Као у случају дела националне књижевности која постају део корпуса светске књижевности. Можда то не важи на исти начин за партикуларност обичаја, на пример, јер они имају друкчију културну функцију од књижевности. Али, и обичаји могу постићи – будући да имају регионално или локално важење – универзалност разумевања њиховог локално саморазумљивог смисла (а да и не говоримо о њиховој естетској димензији).

Како законска акта не могу бити прошарана вредносним критеријумима и судовима, јер они могу бити или неупотребљиве декларације о „врхунским вредностима” или сасвим арбитрарне оцене, остаје да се, поред уобичајенога набрајања културних делатности и институција, барем теоријски отвори могућност изградње једног појма културе који не само да претпоставља вредности већ истовремено и омогућава преиспитивање наслеђених или наметнутих вредности и псеудо-вредности. То културолошко питање онда више није само питање философске аксиологије, већ и философије образовања и, наравно, просветне политике. Јер, просветна политика мора се заснивати на вредностима, и на разликовању вредности од не-вредности и псеудо-вредности, а то се можда у највећој мери односи на културне вредности.

Утолико, ако под „цивилизацијом” разумемо укупност материјалних, тј. опредмећених одговора човека на примарне и изведене изазове опстанка у природној и друштвеној средини (што претпоставља и димензију иновативности и напретка), културу можемо одредити као скуп симболичких пракси и симболичких форми којима човек осмишљава егистенцију и смисаоно се и вредносно оријентише у свету и животу (што претпоставља креативност и диверзитет). Наиме, симболичко осмишљавање и смисаоно оријентисање нису само одраз, рефлекс, или израз стварног живота људи, већ представљају стваралачки конституенс људског света култура. Као свет форми, култура није искључиво, попут цивилизације, у хоризонту референцијалности значења и њихове истинитости или неистинитости, већ укључује и начине изражавања, композиционост, не-референцијалност и аутореференцијалност,<sup>25</sup> па, без обавезе предметне везаности и „вредности истине”, може – а посебно у делима уметности – преиспитивати уграђене, понуђене и затечене појмове и видове смисла, и она то чини на себи својствен начин и у сопственом медију, а различитим бојама, тоновима и расветљавањима.

Када се култура одреди као склоп симболичких форми и пракси којима човек осмишљава егистенцију, тј. смисаоно се и вредносно оријентише у свету и животу, одмах се може поставити следеће питање: Није ли свако људско делање у начелу смисаоно, те да ли онда свако спада у област

---

25 Ово разликовање „значења” и „смисла” у знатној се мери ослања на познати Фрегеов (Frege) рад *О смислу и значењу*, Frege, G. (1892) *Über Sinn und Bedeutung*, *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, NF 100, 1892, S. 25-50, 01. 03. 2913, [https://www.tuchemnitz.de/phil/english/chairs/linguist/independent/kursmaterialien/logling/frege\\_sinnundbedeut.pdf](https://www.tuchemnitz.de/phil/english/chairs/linguist/independent/kursmaterialien/logling/frege_sinnundbedeut.pdf)

културе, чиме је „смисао” суштински не само у субјективности него и у приватности? Ваља додати да се само у уметности (и у философији) разни смислови преиспитују, конструишу и деконструишу, да само уметност и философија разарају бесмисао и указују нам на неразорени, владајући бесмисао, који се издаје за смисао, као што ваља додати још и то да уметност, за разлику од философије, тај високи задатак обавља средствима која је чине свима доступном (када испуне услов образованости укуса), и, штавише, тако да нам разграђује стереотипе и предрасуде, дакле, да нам се супротставља – причињавајући нам специфично задовољство. Где то још има да ти се допада противник, и да волиш онога који те „угрожава” у пријатној уљуљканости и у слатким културним навикама!

#### ЛИТЕРАТУРА:

- Берк, П. (2010) *Основи културне историје*, Београд: *Clio*
- Бродел, Ф. (1992) *Списи о историји*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Врцан, С.(2001) Култура као друштвено опасан појам, *Реч*, бр. 61/7, март 2001. 12. 02. 2013, [http://www.b92.net/casopis\\_rec/61.7/pdf/105-112.pdf](http://www.b92.net/casopis_rec/61.7/pdf/105-112.pdf)
- Вукановић, М. (2011) *Поглед на културу: закони и праксе у Србији пет држава чланица Европске уније*, Београд: Завод за проучавање културног развитака, 12. 02. 2013, <http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/186b2cf15071490aaa01614f42b7d59b.pdf>
- Драгићевић Шеших, М. и Драгојевић, С. (2005) Менаџмент уметности у турбулентним околностима: организациони приступ, Београд: *Clio*
- Елијас, Н. (2001) Процес цивилизације: социогенетичка и психогенетичка истраживања, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
- Елиот, Т. С. (1995) *Ка дефиницији културе*, Ниш: Просвета
- Жунић, Д. (2007) Естетика – теорија естетске културе, *Теме*, бр. 3, Ниш: Универзитет у Нишу.
- Закон о култури*. Београд: Службени гласник РС, бр. 72/2009.
- Јанева, С. (2011) От обред към игра: представяне на традицията, и: *Традиционална естетска култура: игра*, приредио Жунић, Д. (2011), Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу
- Манди, С. (2002) *Културна политика: кратак водич*, Нови Сад: *Vega media*
- Петровић, С. (2005) *Културологија*, Београд: Чигоја штампа – Лела.

Frege, G. (1892) Über Sinn und Bedeutung, *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, NF 100, 1892, S. 25-50, 01. 03. 2913, [https://www.tuchemnitz.de/phil/english/chairs/linguist/independent/kursmaterialien/logling/frege\\_sinnundbedeut.pdf](https://www.tuchemnitz.de/phil/english/chairs/linguist/independent/kursmaterialien/logling/frege_sinnundbedeut.pdf)

Цветичанин, П. и други (2004) *Прилози за дефинисање стратегије културног развоја града Ниша од 2004. до 2010. године*, Ниш: Извршни одбор Скупштине града Ниша.

Цветичанин, П. (2007) *Културне потребе, навике и укус грађана Србије и Македоније*, Ниш: Одбор за грађанску иницијативу

Цветичанин, П. (2012) *Прилози за програм развоја културе општине Котор 2012-2016*, Котор: *Expeditio* – центар за одрживи просторни развој.

Цветичанин, П. и други (2012) *Стратегија културног развоја града Ниша 2012-2015*, Ниш: Град Ниш

Council of Europe/ERICarts, *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, 14th edition, 2013 | ISSN 2222-7334, 27. 04. 2013., <http://www.culturalpolicies.net/web/countries.php>

Dragan Žunić

University of Niš, Faculty of Arts, Niš

## SCOPE OF THE CONCEPT OF CULTURE AND CULTURAL POLICY

### Abstract

The author focuses on one aspect of the problem in defining the concept of culture – its importance for the conceiving of cultural policy, along with the following topics: 1. A Viewpoint: technological globalization – economic and legislative integration – cultural communication; 2. Some moments in the history of broader and narrower definitions and legal instrumentalization of the concept of culture; 3. The case of Serbia; 4. Advantages and disadvantages of theoretical and legislative use of the broader and narrower concept of culture, and a pragmatic recommendation for the use of the narrower term; 5. Culture as a collection of symbolical forms and practices, and a meaningful value orientation in the world and in life.

**Key words:** *civilization, culture, identity-difference, cultural policy, meaning*

Институт за педагошка истраживања, Београд

DOI 10.5937/kultura1340235A

УДК 316.72(497.11)“1990/2011”

316.42:316.75(497.11)“1990/2011”

оригиналан научни рад

# СРПСКА КУЛТУРА У ТРАНЗИЦИЈИ – НОВЕ КОНТРАДИКЦИЈЕ

---

**Сажетак:** *Три кључне транзицијске контрадикције културе у Републици Србији (и српске културе) су: 1) конфузан однос између државе и културе, 2) улога тржишта у култури, 3) политичка инструментализација културе и проблем општег интереса у култури и уметности. У првом делу се разматра променљив однос државе и културе од 1990. до 2011. године. Држава и њена културна политика се критикује са антиетатистичких позиција али се истовремено од ње очекује да унапреди развој културе. Слободно тржиште као кључан појам транзиције није наишло на добар пријем у српској култури. Нешто због кризе нешто због традиције, државне подршке у култури и уметности. У другом делу се указује на политичку употребу уметничког стваралаштва које је помогнуто од стране државе. Критичка анализа ових појава суочава се са дилемама демократије у култури при чему се поставља питање општег националног интереса у овој области. У закључку се подвлачи очекивање наставак контрадикција у културној политици Србије а не њихово разрешење.*

**Кључне речи:** *културна политика, држава, тржишно финансирање, политичка инструментализација уметности*

Транзиција је појам који означава повратак бивших социјалистичких друштава у капиталистичку «породицу» Западне Европе. Прелазак из социјалистичког у капиталистички систем подразумева слободно тржиште, приватизацију, тржиште рада и капитала, деетатизацију (десуверенизацију). У том процесу уочавају се и велики проблеми који се тешко решавају. Либерално-демократска држава још није изградила своје институције а наслеђе социјалне државе је дубоко. У таквим околностима појављује се пљачкашка

---

приватизација, пораст незапослености, криминал, псеудодемократизација.

Уједначавање привредних и политичких система европских држава, а што се именује као интеграција у Европску Унију, не може да мимоиђе културу. Шта се догађа са културом у транзиционим државама? На првом месту, културе бивших социјалистичких држава се суочавају са продором тржишних односа у овој области. Уместо државног буџета, културне институције и ствараоци се обраћају спонзорима или тржишним констелацијама. С друге стране, националне културе се све више отварају за друге културе и њихове вредности. Какав ће степен и обима прожимања култура да се оствари, ствар је конкретних актера у култури и уметности. Међутим, чињеница је да се свака култура једним делом ослања на националну традицију а другим делом се отвара према другим националним и културним вредностима. То значи да културна репродукција друштва мора да пође од чувања и ширења националног „културног капитала” а када задовољи примарне образовне потребе у језику, вери, знањима, вредностима, традицији, образовању прихвата у свој оквир иностране културне и сазнајне вредности. У том погледу, концепт „јединство у различитости” може бити прихватљив.

Када је реч о односу националне и неке друге (или других) култура, онда треба имати у виду разлоге због којих је ова прва значајнија од других: (1) национална култура је тековина историјског наслеђа а не тренутни производ, (2) национална култура поседује одбрамбене механизме релативно независне од институција (индивидуални избор), (3) разлике међу националним културама само се допуњавају сличностима али је не мењају. Срасла са традицијом, култура се тешко подвргава спољним променама. У Европи су разлике у културама најсложеније. Још је Шпенглер тврдио да су националне културе препреке стварању „европског човека”.

*Искусство Србије.* Три кључне транзицијске контрадикције културе у Републици Србији (и српске културе) су 1) конфузан однос државе и културе, 2) улога тржишта у култури, 3) политичка инструментализација културе у контексту општих интереса у култури. Ако 1990. годину, узмемо као почетну годину транзиције, можемо да разликујемо њене две фазе: 1) од 1990. до 2000. и од 2000. до 2012. У првој фази, држава СФРЈ се разбија, избијају национално-грађан-

ски ратови у Хрватској и БиХ, а 1999. године, Србију бомбардује НАТО због Косова и Метохије.<sup>1</sup>

Неки истраживачи културне политике у Србији концентришу се на период од 1990. године. Њихова је тврдња да је од 1990 до 2000. године, постојало раздобље антитранзиције са доласком Слободана Милошевића на власт. Културна политика је била у знаку национализма при чему се култура, у том раздобљу, схватала као чувар националног идентитета, а да су културне установе биле потчињене државно-општинским властима, при чему се „заборављао” период од 1945. до 1990. године. Дисконтинуитет и одбрана националног идентитета у условима самоизолације – основне су карактеристике Милошевићеве културне политике. У њеном средишту су укидање самоуправног система друштвеног планирања и договарања који је у култури функционисао од 1975. године.<sup>2</sup>

Оваква оцена о културној политици у Србији од 1990. до 2000. године, није поткрепљена чињеницама. Оставимо по страни неутемељени политички дискурс о Милошевићевом режиму, поготову када је реч о односу неких европских влада према српском питању из тог раздобља. Тешко је разумети, на пример, тврдњу да је Милошевић осудио Србију на (само)изолацију у међународним културним токовима. Ако погледамо чињеницама у очи лако ћемо констатовати да у то време, Србија доноси правне прописе који омогућавају приватно предузетништво у култури.

У Србији је још 1971. године донет *Закон о самосталном обављању уметничких делатности*. По том закону десет уметника могло је да оснује уметничко удружење, радну заједницу са својством правног лица. Овај облик предузетништва користили су филмски радници и естрадни уметници. Законом је омогућено и приватно предузетништво у издавачкој делатности. Аутор дела може да изда своју књигу на коју има ауторска права.

А у време „Милошевићевог тоталитарног режима” од 1997. (1990) до 2000. године донето је 12 закона о појединим културним делатностима<sup>3</sup> која је обухватила приватно предузетништво у дискографији, снимању видео касета, реклама, пропаганде, итд.

---

1 *Разбијање Југославије*, уредио Ђурић Ж. (2012), Београд: Институт за политичке студије

2 Ђукић Дојчиновић, В. (2003) *Транзиционе културне политике*, Београд: Задужбина Андрејевић

3 Исто, стр. 82.

---

Статус samozапослених уметника био је регулисан *Законом о самосталном обављању уметничке или друге делатности у области културе* („Службени гласник РС” бр. 39/93 и 42/98), на основу којег су уметници имали право на здравствено, пензионо и инвалидско осигурање, плаћено од стране општине у којој су пријављени.

Слобода стваралаштва није била угрожена. Власт је имала своју опозицију у парламенту и одређеним групама културних стваралаца. Крајем 2001. године било је 183 НВО у области културе (податак Геокултурне карте Србије) што говори да су те организације основане и деловале у Милошевићевом режиму.

Овове треба додати и чињеницу да ни у време санкција и изолације Србија није прекидала међународне културне догађаје као што су БИТЕФ, БЕМУС, ФЕСТ, Октобарске сусрете писаца, Сајам књига. А остварена су вредна дела у свим областима културе, уметности и науке.

*Однос државе и културе у Републици Србији.* Држава (систем поделе законодавне, извршне и судске власти) је током већег дела свог постојања увек била значајан чинилац културног и уметничког живота друштва. Једна од њених основних функција је и културна. Овде нећемо улазити у расправу колико је подстицала а колико ометала и спречавала културни живот током свог историјског развоја. Сигурно је да се недемократска и демократска држава није једнако односила према култури и уметности, а самим тим ни доносиоци одлука о културној политици нису били бирани на исти начин. Чињеница је да се држава „мешала” на разне начине у културни и уметнички живот, зато што су то и развојна питања друштва. Њој су то омогућавали право на доношење закона, стварање институција, значајно финансирање културног и уметничког стваралаштва – буџетски или путем подршке културних пројеката. Како су култура и уметност приватни „производи” јавног добра сваког друштва, држава је у обавези да подржава облике стваралаштва који су „елитни” по свом карактеру али припадају националном фонду културе. Отуда стара пракса да се институције културе и уметници обраћају државним органима за материјалну и правну подршку.

*Културна политика и проблем одлучивања.* У теоријским истраживањима културе постоји сагласност око кључног елемента културне политике: то је подручје усмеравања културног живота једне заједнице са становишта одређених циљева и уз помоћ одговарајућих средстава. Шири разматрања појма културне политике захтевају прецизирања значења



културе (универзалистичко, социјално утемељење, национални израз). Независно од дефиниције културе, усмеравање културног постојања једне државе није остварив без идеје о континуитету. По суду Карла Манхајма (*Есеји о социологији културе*), „ништа што се појавило у културном процесу не може напросто ишчезнути већ у измењеном облику улази у касније структуре”. Отворено је питање у којој мери идеју о континуитету обликују институције културе и стваралачке личности.

Формулисање циљева културне политике мора да пође од затеченог стања у култури, од аналитичког инвентарисања културне ситуације. Број културних институција (библиотека, издавача, позоришта, музеја, архива, кинематографије), структура запослених у култури, просторни распоред културе, остварења културних програма и пројеката само су почетни кораци у конципирању културне политике. Замишао основних циљева представља други кључни елемент усмеравања културног развоја. Планови у култури садрже приоритете културних потреба. У неким друштвеним приликама приоритет ће се дати државном интересу у култури а у другим општинским или појединим делатностима културе (позориште, библиотека, филм, итд). Са тог становишта, не може се избећи питање начина прихватања културних програма и културних акција, као ни испитивање улоге и оправданости културних установа, вредновање њиховог рада, промену културних потреба али и владајућих механизма одлучивања.

Избор приоритета у културној политици, последица је система одлучивања. Распон циљева креће се од чувања културне прошлости, подстицања стваралаштва, развијање веза са међународним културним организацијама, итд.

Остваривање циљева културне политике неодвојиво је од избора средстава за њихово остваривање. А средства су различита: систем финансирања, законодавни прописи, идејно-политичка оријентација дела и стваралаца, награђивање, избор кадрова, стручна истраживања. О средствима може да се говори као о стимулативним (заштита, стипендије, награде, откуп) сузбијајућим (порези, законске забране, моралне осуде).

Од дефинисаних циљева и изабраних средстава културна политика може бити прагматска или елитистичка. Стваралачки део културе није елитизам у односу на функционални или традиционални („освојена култура”) концепт културе. Најчешће се елитна култура везује са ремек-делима културе. Вредност културе одређују велике стваралачке личности,

које се појављују ненадано и не могу се разумети као заједничко достигнуће нације.

Кључно питање културне политике је идентификација субјекта одлучивања. Ко одлучује о културном развоју? Постоје два нивоа одлучивања у култури: 1) одлучивање на релацији држава - култура, 2) одлучивање у културним установама (делокруг и садржај). Први ниво одлучивања најчешће припада личности културе која припада политичкој партији на три нивоа: парламент, влада, политичка партија, други је ствар културног менаџера. И са становишта теорије одлучивања и из перспективе праксе, одлуке у култури могу се класификовати на три начина: правно-бирокуратско, демократско, децизионистичко.

Свака одлука у култури мора да укључи део искуственог увида у природу делатности и њен садржај. Знању о специфичности културног предмета треба додати и знање о организацији делатности и политичко-правну норму. Идеје за културну политику су неопходне будући да важећа решења у култури нису трајна, а без нових идеја прети опасност да кадровске, материјалне и финансијске могућности остану неискоришћене.

Проблем одлучивања о култури у искуству Републике Србије појављује се тамо где се сусрећу и преплићу надлежности општине, покрајине и републике. Посебно је флуидна релација између Републике и Покрајине Војводине. Показује се да је моћ и борба за што веће надлежности присутна и у области културе. Децентрализовано одлучивање о култури, с једне стране показује тенденцију да се преузме више надлежности „с врха” а повећају општинске надлежности. Тако децентрализација постаје централизација на нижем нивоу.

Разуме се, ниједан тип одлучивања не гарантује успешни резултат. Отуда потреба за *евалуацијом* културне политике. Евалуација у култури има две функције: треба да унапреди квалитет одлучивања, као и да побољша комуникацију између оних који доносе одлуке и оних на које се одлуке односе. Када је реч о културним програмима, метод евалуације служи да се прекине са културним програмима који не остварују постављене циљеве, да се побољшају програми који су у току реализације, да се побољшају програми који су у припреми, да се унапреди способност управљања културним установама.

После 2000. године, и промене власти (ДОС комбинацијом силе и легалности осваја власт) приоритети културне политике су били: 1) деестатизација, 2) демократизација, 3) децентрализација, 4) плурализам култура, 5) алтернативни

извори финансирања, 6) усклађивање са законима ЕУ, 7) успостављање регионалне и међународне сарадње.<sup>4</sup> Из овако дефинисаних приоритета културне политике произлази јасна критика претходне улоге државе у култури Србије. Шта је била алтернатива? Тржиште, отварање према ЕУ? Нешто треће?

Десет година касније, оштрица критике уметничких стваралаца окренута је управо према држави. У једном испитивању истакнутих стваралаца из разних делова културе, држава је оптужена за рђаво стање у овој области друштва. Наводим неке оцене: Српска политичка класа и држава нема много разумевања за културу. Култура се не помиње у политичким кампањама. Нема друштвених промена без снажних културних и образовних установа. Култура је државна обавеза првог реда. Култура је остављена по страни препуштена ентузијастима самих стваралаца. Нема или је недовољна подршка култури од стране државе. Култура је на задњем месту што се тиче односа, финансија, положаја.<sup>5</sup>

*Како држава финансира културу?* Културна политика државе концептуализује се између два пола финансирања - буџета и тржишта (приватног предузетништва).

Све што се налази на подручју културе и уметности има своју цену. Ствараоци користе своја ауторска права, добијају хонораре за своја дела и јавне наступе, културна и уметничка дела се откупљују од стране државе, привредних предузећа или љубитеља уметности. Публика плаћа своје уметничке и културне потребе, тако што купује књигу, улазницу за позориште или филм. Па ипак, финансирање културе и уметности је специфично и разликује се од других пословних радњи. На тржишту роба, новца и радне снаге конкуренција доводи до успеха једних и неуспеха других. Онај ко више улаже него што добија пропада и утапа се у успешнију фирму или нестаје са тржишта.

„Привреда” и финансије у култури су знатно другачији. Културни производи нису профитабилни а публика није обавезна да задовољи своје културне потребе као што је то случај са егзистенцијалним потребама. То је разлог што свака модерна држава настоји да се „меша” у културу тако што је помаже или одмаже. Већи или мањи терет финансирања културе пада на државу и институције које она оснива.

---

4 Ђукић Дојчиновић, В. (2003) *Транзиционе културне политике*, Београд: Задужбина Андрејевић; Стојковић, Б. (2004) *Културна политика и културна разноврсност Србије*, Београд

5 Кога (шта) држава фаворизује у култури – анкета, (јул 2011) *Политика*, Београд.

Модерна држава посредством буџета финансира оне културне институције које су од националног интереса и које углавном чувају културно наслеђе. То су националне библиотеке, музеји, позоришта, опере, архиви, установе за заштиту споменика културе. Разуме се, ове установе културе не могу финансијски да опстану без материјалне помоћи из државне касе. Држава није само влада и парламент, већ и њена вертикална организација - покрајине, општине, локалне заједнице - које такође утичу на финансирање културе.

Неке друге делатности у култури и уметности могу у већој мери да се ослоне на тржиште и његове законитости. Издавачке куће и филмске компаније, дискографске продукције могу да рачунају на добит на тржишту. Успешне организације у овим областима могу да рачунају на самофинансирање и у том случају буџетска помоћ није потребна. Штавише, ове организације су добар порески обвезник.

Држава посредством буџета даје дотације и субвенције организацијама и институцијама културе и уметности. Познато је да су трошкови позоришне представе, музејске поставке, куповине књига за националну библиотеку, високи трошкови и не могу се циљеви тих установа остварити уколико их држава својим финансијама не помогне. Међутим, држава користи и инструменте пореске политике да би утицала на финансијске процесе у култури. Надлежно министарство може да смањи или повећа пореску стопу некој делатности у култури, да одобри повољне кредите и ниже каматне стопе. То зависи од личности или власти које одређују културну политику.

Организације у култури и уметности могу да се финансирају директно од корисника њихових дела и услуга и у том случају они формирају своју цену на тржишту. Приватна иницијатива на културном тржишту управо то значи - сваки културни производ има своју цену - мала позоришна дружина, приватна издавачка кућа, ликовна галерија, дискографска продукција, итд. Цена се формира на тржишту као и свака друга цена. Циљ је приватне културне понуде да не буде у мањку, да расходи не буду већи од прихода, а то значи да се добије профит. Како доћи до профита ствар је о којој треба да размишља менаџер у култури.

Институције у култури и уметности планирају приходе од публике, од државе, од фондација и спонзора али и од других привредних делатности које су у блиском додиру са културом - туризам, и тзв. индустрија културе. Туристичка привреда може да се користи и за финансирање културних објеката, дела, услуга, наступа уметника. Објекти из обла-

сти заштићених споменика културе могу се укључити у туристичке понуде са одговарајућом ценом. Књиге, слике, касете могу се продавати у туристичким центрима, уметнички наступ такође се може наплатити.

Други вид финансијског повезивања је индустрија културе или примењена уметност. Све што се ствара у култури и уметности мора проћи кроз „индустријске руке”: штампање књига, снимање плоча, музички инструмент, костими за оперу и позориште, филмска индустрија. Повезивање са индустријом која учествује у припреми дела културе, која омогућава материјално појављивање духа културе и уметности такође је терен на коме се могу наћи финансијска средства за културне пројекте. Потребно је пронаћи заједнички интерес између културе и тржишних интереса.

*Државу потискује приватно предузетништво у култури.* Пословање у култури подразумева продају културних производа али и ширење културне свести и знања о културним чињеницама. Другим речима, примаран циљ пословања у култури није толико бизнис, зарада, стицање новца, колико унапређивање, стварање културних и уметничких дела и задовољавања културно-уметничких потреба публике.

Појам предузетништва обухвата иницијативу, предузимљивост, стваралаштво, коришћење пословних информација у пословном подухвату. Иновативност и склоност ка прихватању ризика су две основне карактеристике предузетништва. То су пословни људи који стално трагају за пословним успехом и самим тим покрећу промене. Основна идеја грађанско-капиталистичког друштва темељи се на човеку који је заокупљен својим интересима које остварује на *тржишту*, све више глобалном а све мање националном.

Предузетништво у култури подразумева ширење ресурса (финансија) у циљу побољшања услова рада (зграда, опрема, плате) и остваривања уметничких циљева. Најпре треба сагледати садашњи правни, фискални, економски и медијски положај приватног предузетништва у култури. После једне такве анализе мора се учинити снимак конкретне ситуације у приватном предузетништву културе у општини, граду, покрајини, републици.

Унапређивање законских регулативних механизма зависи и од развоја тржишних односа. Тржиште једнако важи и за културу као и за друге делатности. Лукративност (профит) је мотив приватног предузетништва и у култури, а остварује се путем тржишта.

Од првих облика приватног предузетништва у култури Србије до данас, учињен је крупан развојни корак. Све се више шири и све потпуније правно нормативизује. Транзиција у култури је на прво место поставила приватизацију. Мора се приметити да она није истоветна у привреди и култури и уметности. Држава ће и даље остати власник водећих националних установа у култури (неће бити препуштени тржишту) али ће низ мањих установа културе бити приватизовано уз ширење простора за стварање нових приватних установа у култури.

Међутим, више нема дилеме да тржишно предузетништво у култури фаворизује комерцијални успех у односу на високе вредности културе. Овај тип предузетништва храни масовну (забавну) културу. Да ли је елитна култура препуштена држави?

Овде није реч о промени статуса целокупне културе у односу на савремено друштво, већ о поремећају равнотеже између *културе забаве* и *културе духа* (елитне културе). Тржиште са својим вредностима и институцијама погодује убрзаном ширењу културе забаве. То је она култура која је утилитарно-хедонистичка по својим карактеристикама, са снажном подршком електронских и штампаних медија. Нема никакве сумње да је култура забаве у офанзиви и да таквој култури одговара човек који је примарно заокупљен својом зарадом. Он је превише уморан да би се посветио култури духовног напора, оној култури која тражи посвећеност и трагање. О његовом смислу живота треба да одлучује профит-оријентација а не религија, уметност, идеологија, нација, држава. Да ли је таквом човеку потребна елитна уметност и култура, када је целокупна његова мисаона енергија усмерена на материјални опстанак?

*Политичка инструментализација културе и и општи интерес у култури.* Не постоји само једна функција културе. Две основне функције културе су практична (систем институција) и духовна (систем потреба). У оквиру ових функција можемо разликовати следеће: корист, задовољство, забава (игра), идеолошка пропаганда (политика), самосврха (сврха у себи), знање (истина, мудрост), вредност, катарза. Другим речима, свако дело културе нечему служи, задовољава неку функцију, односно потребу.

Национално и општеисторијско искуство показује да се култура, уметност и образовање могу инструментализовати за разне циљеве. Питање је само за које. Овде ћемо да размотримо појаве убацивања идеолошких и политичких садржаја у уметничку форму да би се „бранила” као умет-

ничко постигнуће. Култура и уметност су, примера ради, у функцији разобличавања „националног зла”. Они се, на тај начин, самопредстављају као непроблематизовани део културе друштва. Из ове уметничке праксе следи борба за статусну позицију аутора, а потом се ствар подиже на ниво културе и уметности као такве. Није ли ту реч о општем интересу у култури? Шта је, заправо, општи интерес у култури? Ко га дефинише? У Закону о култури (2009) у члану 3. пише:

Република Србија стара се о остваривању општег интереса у култури и о спровођењу културне политике као скупа циљева и мера подстицања културног развоја који се заснива на следећим начелима:

- 1) слобода изражавања у културном и уметничком стваралаштву;
- 2) аутономија субјеката у култури;
- 3) отвореност и доступност културних садржаја јавности и грађанима;
- 4) уважавање културних и демократских вредности европске и националне традиције и разноликости културног израза;
- 5) интегрисање културног развоја у социо-економски и политички дугорочни развој демократског друштва;
- 6) демократичност културне политике;
- 7) равноправност субјеката у оснивању установа и других правних лица у култури и равноправност у раду свих установа и других субјеката у култури;
- 8) децентрализација у одлучивању, организовању и финансирању културних делатности;
- 9) подстицање културног и уметничког стваралаштва и очување културног и историјског наслеђа;
- 10) подстицање одрживог развоја културне средине као интегралног дела животне средине.

Оваква листа општих интереса у култури постаје проблем када се доносиоци државних одлука у култури суоче са *конкретним пројектима и програмима*. Другим речима, проблем у остваривању општег интереса у култури је онај скуп стваралачких вредности који се на више или мање успели начин политички и идеолошки инструментализује, а обраћа се држави за финансијску подршку.

Погледајмо шта нам нуде неки уметнички „ствараоци” у српској култури. Колико следе идеал естетског, а колико се

предају хедонистичкој култури и политичкој инструментализацији? Ружне слике нације су заплуснуле савремену српску уметност. Чујемо одговор да је то живот. Па све је живот, али није све уметност. Оно што је некада било уметност не мора да буде и данас. Хегеловска естетика сада се јавља као чулно без идеје. А сутра, можда без чулног и без идеје.

Ево неколико примера. Није мали број остварења у новијој српској кинематографији у којима се „естетизује” српски брутализам и примитивизам. Међу њима има филмских стваралаца са филмовима високе уметничке и друштвене вредности али њихово окретање према деструктивној уметничкој критици српске нације, није успутно. На све ове појаве антисрпске семантике у српским филмовима скренуо је пажњу јавности филмски критичар Миодрог Зарковић: „У протеклој деценији послали смо у свет неколико дела која неуверљиво, неистинито и острашћено показују да је српски народ једно милитантно племе које не зна ништа друго него да убија, пљачка, силује и отима”<sup>6</sup>.

У целој овој естетизацији српског брутализма, није од споредног значај ко финансира овакве филмове. Напротив. Државним парама обавља се беспошtedна криминализација и демонизација сопственог народа. Питање остаје отворено: да ли свако уметничко значење мора да ужива подршку оних који одлучују о културној политици?

Или, представа „Зоран Ђинђић” у Атељеу 212, године 2012., загребачког редитеља Оливера Фрљића. Представа почиње сценом прања руку у бурету пуном крви на коме пише „новија српска историја”, а завршава повраћањем по српској застави. Овај пропагандни перформанс треба повезати „са више него видљивом патологијом наше позоришне сцене, на којој, ових двадесет година, завидну улогу, ако не преовлађујућу, имају комади препуни псовки, опростачења и вређања Срба те антисрпске пропаганде до нивоа постмодернистичке темпиране инструментализације дебилизма, кретенизма и мазохизма. Број случајева представе те врсте, заједно с нашим филмом (тзв. *Српски филм* и остали) представљају довољан узорак више за психоаналитички третман него за уобичајени критички третман”<sup>7</sup>.

Али оваква („патриотска”) критика се оспорава. Како? Лукавством. Користе се два аргумента. Први је да је позоришна

---

6 (2010) Снимај српски да те цео свет замрзи, *Печат* бр. 128, Београд

7 Брдар, М. (2012) *Хроника разорене Троје*, Крагујевац: Центар слободних делатности



представа фикција, да је сцена имагинарни простор. Уметност руши табуе па зашто би постојао табу државне заставе.<sup>8</sup> Дакле, на једном месту уметност се схвата метафизички, а на другом реалистички. А када се пљување по застави у позоришној сцени прогласи рушењем табуа, на исти начин може да се брани табу од рушења. Није дакле реч о неком ванпозоришном судији који ће рећи ово може а ово не. Ради се о праву на оспоравање са било ког становишта. Патриотска критика пљувања националне заставе у уметности легитимно је колико и право уметности да руши табуе. А исто тако, право је критике да у томе открије идеолошку, политичку, или неку другу инструментализацију уметности. (Узгред да подсетим на роман директора Народне библиотеке Србије од 2000. до 2012. године, Сретена Угричића, *Незнани јунак*, штампан латиницом у коме су само две речи написане ћирилицом „Србија” и „Диктатор”. У роману се незнатом богу жртвују српска држава и нација, традиција и култура.)

Разуме се, ова теза о идеолошко-политичкој инструментализацији уметности и културе, увек изазива полемику. Заштитни знак за политичке и идеолошке садржаје је уметност, односно култура. Одбрана тврди да је то уметност, а не скаредно приказивање стања нације. Добро. Али зашто би тумачење које открива национално-деструктивна значења било погрешно или недопустиво? Међутим, прави проблем је у следећем: култура је слободни простор за уметничке форме. Слобода уметничког стваралаштва је неупитна. Како да се доносиоци државних одлука у култури одреде према одређеним струјама у уметничком стваралаштву које идеолошки и антинационално инструментализују уметност? Да ли да буде „неутрална”, да се опредељује према неким струјама, да ускрати финансијску подршку таквим делима? То је значајно питање за државну културну политику Републике Србије јер држава треба да штити општи интерес у култури.

Питање за доносиоце државних одлука у култури је, да ли је све што је пољу културе заслужује једнак третман или државна власт у култури треба да даје предност оним пројектима и програмима који не доводе у питање темељне вредности националног постојања и елементарно достојанство грађана. Прво становиште не разуме природу и функције државних одлука. У свакој држави, доносиоци одлука у култури неким пројектима дају предност. Шта би у супротном била културна политика демократски изабране владе? У другом случају прети опасност да се пређе у рестриктив-

---

8 Мандић Ригонат, Т. (27. јули 2012) Табу заставе, *Политика*

ни (сузбијајући) а не подстицајни (стимулативни) концепт културне политике.

Каква је улога државе у духовном и образовном животу нације? Као организовани систем јавне власти, културна политика државе треба да се заснива на општим интересима у овим областима националног постојања и да у складу са приоритетима финансијски помаже институције културе и њихове програме. Буџетско финансирање културе треба да се усмери на чување материјалног и нематеријалног наслеђа као и на програме и дела од националног значаја.

Анализа рада Министарства културе у Влади Републике Србије, треба да покаже која дела (програме) помаже и како се одлучује о расподели буџетских средстава. Разуме се, нема свако Министарство културе исту културну политику и та чињеница спречава генерализације у оцени њиховог рада. Али постоје одлуке које сигнализирају патриотски и национално-дезинтегративни смер. Карактеристичан је пример одбијања Министарства културе да помогне финансирање едиције „Десет векова српске књижевности” у издању Матице српске. Комисија за финансирање капиталних дела у области културе у 2010. години, комисија Министарства културе, на чијем је челу био проф. др Љубиша Рајић, донела је одлуку да не помогне овај значајан пројекат. У образложењу стоји и следеће: „Последњих 10-15 година у конзервативним политичким круговима обновљени су захтеви за прављење националних канона, посебно у књижевности. Да ли канон треба да обухвати писце који пишу на српском језику, који се казују Србима, оне које сматрамо Србима или писце који пишу у Србији?”<sup>9</sup>

Овај део образложења говори сам по себи. Аргумент за одбијање је политика „конзервативних кругова” која се везује за националне вредности. Разлива се појам идентитета питањима - шта је српско. А када се погледа која су дела добила новац из касе Министарства, видећемо да су ту од 12 капиталних дела и Лексикон писаца Југославије, Едиција 100 словенских романа.

Како држава одлучује о националном интересу у култури? Видимо: делегира одлучивање (arms lenth's) на антипатриотски опредељене ставове о националним вредностима. О државном новцу одлучује неко ко припада национално-дезинтегративној струји мишљења. Резултат је познат: државним новцем се у 2010. години, финансира културна

---

9 Рајић, Љ. (28. 8. 2010) Није капитално све што сија златотиском, *Политика*

прошлост Југославије, а одбацује национални пројекат српске књижевности. Докле ћемо да стигнемо са оваквом праксом културне политике – није питање за пророка. Свако са здравим разумом о културним вредностима може да одговори на то питање.

*Закључак.* Културна политика државе у Републици Србији налази се између наслеђа државне бриге за културу и тржишно-предузетничке регулације. Уметничка пракса у једном широком луку показује да се уметничка дела политички инструментализују. Финансирање посредством тржишта има у Србији одређена ограничења, пре свега у слабој материјалној основи друштва али и великој заинтересованости за производе масовне културе. И даље су очи културних и уметничких стваралаца усмерена на државу и њену касу. Отворено је питање каква треба да буде културна политика у условима стварања дела са изразито антинационалним значењима. Далеко од забране, далеко од цензуре, али далеко и од одбацивања вредности националног самопоштовања. Проблем је што државна културна политика не може да снажније утиче на културне потребе. У крајњој линији, одговорност за кретања у култури пада на владајући концепт културне политике државе у периоду транзиције.

#### ЛИТЕРАТУРА:

- Аврамовић, З. (2006) *Култура*, Београд: Завод за издавање уџбеника
- Аврамовић, З. (2003) *Чији је књижевник и његово дело*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
- Аврамовић, З. (1992) *Социолошка осматрачница културе и образовања*, Београд: Рашка школа
- Брдар, М. (2012) *Хроника разорене Троје*, Крагујевац: Центар слободних делатности
- Деретић, Ј. (2004) *Културна историја Срба*, Београд: Филолошки факултет
- Историја српске културе (1994) Горњи Милановац
- Ломпар, М. (2012) *Дух самопорицања*, Нови Сад: Орфеус
- Друштво и култура Срба Косова и Метохије* у: зборнику, уредио Аврамовић, З. (2006) Косовска Митровица: Филозофски факултет
- Прњат, Б. (2006) *Увод у културну политику*, Нови Сад: Стилос
- Мулен, Р. (2001) *Умјетност и тржиште*, Београд: Клио
- Никодијевић, Д. (2012) *Менаџмент и маркетинг у уметности*, Београд: Службени гласник
- Рот, П. (1996) *Спонзорисање културе*, Београд: Клио

- Цветичанин, П. и Миланков, М. (2011) *Културне праксе грађана Србије*, Београд: Завод за проучавање културног развитка
- Народна култура у културној политици Србије*, уредио Ђурковић, М. и Вујадиновић Д. (2011) Београд: Бакланкулт
- Културни ресурси округа Србије* (2011) Београд: Завод за проучавање културног развитка
- Ђукић, В. (2010) *Држава и култура – студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности, Институт за позориште, филм, радио и телевизију
- Културна политика и културна разноврсност Србије*, уредио Стојковић, Б. (2004), Београд
- Стојковић, Б. (1995) *Културна политика европских интеграција*, Београд: ИЕС
- Ђукић Дојчиновић, В. (2003) *Транзиционе културне политике*, Београд: Задужбина Андрејевић
- Стојковић, Б. (2004) *Културна политика и културна разноврсност Србије*, Београд
- Митровић, Љ. (2012) *Друштво у транзицији*, Ниш: Филозофски факултет
- Рајић, Љ. (28. 8. 2010) Није капитално све што сија златотиском, *Политика*
- Љушић, Р. Срозавање родољубља, у: *Нова српска политичка мисао*, бр.1-2, (2011) Београд
- Разбијање Југославије*, уредио Ђурић Ж. (2012), Београд: Институт за политичке студије

Zoran Avramović  
Institute for Pedagogical Researches, Belgrade

SERBIAN CULTURE IN TRANSITION –  
NEW CONTRADICTIONS

Abstract

Three key transition contradictions in the culture of the Republic of Serbia (and Serbian culture) are: 1) a confusing relation between the state and culture, 2) the role of the market in culture, and 3) political instrumentalization of culture and the problem of general interest in culture and art. The first part offers a study of the inconsistent relation between the state and culture from 1990 to 2011. The state and its cultural policy are criticized from an anti-étatiste standpoint. At the same time the state is expected to enable cultural development. The free market, as a key factor of transition, has not been well accepted in the Serbian culture somewhat due to the crisis, somewhat due to the traditional state support to culture and arts. The second part of the text points to the political utilization of state supported art. Critical analysis of these phenomena is faced with the dilemmas referring to democracy in culture, where the issue of general national interest arises. The conclusion offers expectations of a continuation of contradictions in cultural policy of Serbia rather than their solving.

**Key words:** *cultural policy, state, market-based financing, political instrumentalization of art*



Миле В. Пајић, *Лоза Светог Симеона Мироточивог,*  
манастир Хиландар, српска царска лавра,  
Света гора *Атос*

Универзитет уметности у Београду,  
Факултет драмских уметности, Београд

DOI 10.5937/kultura1340252D

УДК 316.72(497.113)

316.42:316.75(497.11)

оригиналан научни рад

# СТРАТЕШКЕ ДИЛЕМЕ САВРЕМЕНЕ КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ - КОЛИКО СМО ДАЛЕКО ОД УРАВНОТЕЖЕНОГ ДЕЛОВАЊА

---

**Сажетак:** Предмет рада су стратешке дилеме социјалног развоја које садрже значајан потенцијал да утичу на квалитет живота грађана, па тиме и концептуализацију културне политике у Србији, а ипак су током транзиционог периода остале изван јавног простора и јавних дебата: унутрашња-спољашња култура, ендогени-егзогени ресурси, село-град и многе друге. Циљ истраживања је да сагледа комплексност савремене културне политике и анализира њене капацитете за демократизацију културног система и укључивање сеоског становништва у културни живот. Емпиријско истраживање засновано је на студији случаја административног, индустријског и културног центра јужног Баната - града Панчева и села на његовој територији који се може сматрати репрезентативним примером усклађеног деловања економске, просветне и културне политике чије су активности од пресудног утицаја на квалитет живота грађана. Истраживање показује резултате јавних практичних политика вођених почев од

---

*ране фазе индустријализације почетком 18. века, па све до данас, а анализирајући њихове снаге и слабости, настоји да укаже на правац деловања културне политике у будућности.*

**Кључне речи:** *стратешке дилеме, одрживи развој, уравнотежење деловања, јавне практичне политике, сеоске заједнице, културно-образовне установе*

### Увод

Културна политика се у раду разуме као јавна практична политика државних органа управе и парламентарних тела у области културе чија је сврха да одговори на потребе и проблеме друштва и посебних друштвених група, а демократизација културног система – као способност доносилаца одлука на локалном нивоу да кроз партиципацију у управљању и одлучивању уравнотеже деловање проналажењем осетљиве тачке равнотеже између бројних дихотомија. Свака од њих репрезентује потребе и проблеме одређених друштвених група које, без разлике, имају подједнако право на културу, и то како на њено стварање и коришћење, тако и на учешће у процесу одлучивања о питањима која се односе на свакодневни живот. Према дефиницији УНЕСКО-а, култура се у раду схвата као комплекс духовних, материјалних, интелектуалних и емоционалних особина које карактеришу друштво или друштвену групу обухватајући не само уметност и писмо, већ и начин живота, људска права, вредносне системе, традиције и веровања.

### *Унутрашња и спољашња култура*

Прва у низу дилема повезана је са разумевањем значења појма култура, а за потребе анализе ове стратешке дилеме, ослонићемо се на теорију антрополога Едварда Сапира.<sup>1</sup> Она дефинише праву - унутрашњу културу која делује од појединца ка циљевима разноликим креативним иницијативама „од доле на горе” (*bottom up*) да би се задовољили стваралачки и емоционални пориви појединаца и културних група у хетерогеном друштву и, патворену – спољашњу културу, као резултат тенденције уједноображавања и хомогенизације која се развија наметањем одређеног културног модела „од горе на доле” (*top down*).

Према Сапиру, права култура је унутрашња и делује од појединца ка циљевима. Она не мора бити ни висока ни ниска – већ је само инхерентно хармонична, уравнотежена и

---

<sup>1</sup> Сапир, Е. (1974) *Огледи из културне антропологије*, (превео Спасић, А. И.), Београд: Бигз

самозадовољавајућа. Представља израз „богато уразноличеног”, а ипак некако јединственог и доследног става према животу са којег се смисао сваког појединог елемента цивилизације сагледа у његовој вези са свим другим елементима. Права култура је, идеално узев, култура у којој ништа није лишено духовног смисла, у којој ниједан важан део општег делања не носи са собом осећање осујећености, погрешно усмереног или емоционално равнодушног прегнућа. У правој култури се не прихвата да појединац буде пуки завртањ, ентитет чији се једини *raison d’etre* налази у потчињавању некој колективној сврси које он није свестан или која је тек од неке далеке релевантности за његова занимања и стремљења. Главне делатности појединца морају непосредно задовољавати његове властите стваралачке и емоционалне пориве, морају вазда бити нешто више од пуких средстава за остваривање неког циља.<sup>2</sup>

Проблем је, међутим, у томе што уопштено узев, права култура лакше опстаје на нижем нивоу цивилизације будући да је тада уразноличавање појединца с обзиром на друштвене и економске функције много мање, па прети и мања могућност од „свођења појединца на непојмљив фрагмент друштвеног организма”. Зато је питање: како пожњети неоспорна добра од великог уразноличавања функција, а истовремено не изгубити из вида појединца као језгро живих културних активности.<sup>3</sup> На тај велик и сложен проблем за сваку цивилизацију која се брзо усложњава, није лако дати одговор, нарочито имајући у виду којим путем је цивилизација кренула после Другог светског рата. Да проблем буде тежи за решавање, у Србији су се током друге половине 20. века путеви капиталистичког, комунистичког и социјалистичког развоја формално раздвојили, иако су се суштински у великој мери укрштали. Ово укрштање односи се пре свега на индустријализацију и урбанизацију као основне карактеристике модернизације у „доба развоја”.<sup>4</sup> Те разлике, као и сличности у развоју, толико су уразноличиле друштвене и економске функције да је друштво, у Србији и остатку света, подједнако тежећи модернизацији, у великој мери изгубило из вида потребе и потенцијале појединца.

Тако је културна политика у Србији током друге половине 20. века доспела на другу страну дихотомije – до спољашње културе која саму себе не гради из средишњих занимања и

---

2 Исто, стр. 75-76.

3 Исто, стр. 75-76, 78, 80.

4 Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, Нови Сад: Светови



жеља њених носилаца, већ делује од општих циљева ка појединцу.<sup>5</sup> И, док се унутрашња култура преноси спонтано, васпитањем унутар породице и мањих друштвених група унутар локалне заједнице у којима и настаје, спољашњу културу преноси организован систем развоја културних потреба.<sup>6</sup> Он је оличен у два етаблираним институционалним формама унутар којих се организовано одвијају инкултурациони процеси: школи као првој установи за усвајање прихваћених културних вредности у одређеној средини и другим установама културе у којима су се чувала културна добра (библиотеке, архиви и сл.), популарисала и представљала културној јавности (музеји, галерије, позоришта, концертне дворане и сл.). Овај организовани систем развио је и сасвим специфичан модел деловања у култури – културни дифузионизам<sup>7</sup> с циљем да омогући преношење универзалних знања и доступност елитне културе чије су карактеристике репрезентативност и изврност. Међутим, у недемократској Југославији он се трансформисао у „диктатуру над потребама”.<sup>8</sup>

*Студија случаја: Дисконтинуитет просветног система на територији Панчева*

На простору банатске границе још 1774. године су постављени „принципи новог општег школског и просветног система“, а 1829. године уведена је општа наставна обавеза за сву омладину способну за школу. Крајем 18. века у граду Панчеву је, осим четвороразредне нормалне школе, постојало још седам тривијалних школа, а већ 1802. - математичка и девојачка школа. Истовремено су осниване школе и у насељеним местима које су општине издржавале, а новим „епохалним реформама школство је реорганизовано и подигнуто на висок степен” тако да је „наш крај чак и западне провинције претекао”.<sup>9</sup> Током 1776. основана је и „нормално уређена школа” у селу Омољица у којој је настава трајала две године „по цео дан од 7. до 9. године, после чега је имала да дође, у недељне и празничне дане, кроз даље две

---

5 Сапир, Е. (1974) *Огледи из културне антропологије*, (превео Спасић, А. И.), Београд: Бигз, стр. 78.

6 Драгићевић Шеших, М. и Стојковић, Б. (2011) *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Београд: Клио, стр. 25-33.

7 Драгићевић Шеших, М. и Драгојевић, С. (2005) *Менаџмент уметности у турбулентним околностима*, Београд: Клио, стр. 21.

8 Голубовић, З. (1984) *Зашто диктатура над потребама није социјализам, Социологија 1-2*, Београд; Хелер, А., Маркус, Ђ. и Фехер, Ф. (1986) *Диктатура над потребама*, Београд: Рад

9 Милекер, С. (2004) *Историја банатске војничке границе 1764-1873.*, Панчево: Историјски архив, стр. 53-55, 76.

---

године пофторна настава“, тј. верска настава у цркви. Дејство школе није изостајало будући да је посећивање наставе у српским школама „током школске 1843/4. са 100% било боље него у камералу и свуда“, истиче Милекер. Двеста година након оснивања, основна школа „Доситеј Обрадовић“ у Омољници која је током свог постојања често мењала локације, 1974. се преселила у нову зграду у којој ради и данас. Иако баштини једну од најстаријих традиција европског школског система, она годишњицу оснивања броји од усељења, заборављајући читава два века претходног искуства. Просветни систем који је у прошлости, доносио изванредне резултате, данас је суочен с чињеницом да више од 40 одсто становништва након основног не наставља даље школовање, или не завршава ни обавезно основно образовање. Кроз садржаје савремених наставних програма којима се ширила спољашња култура од малог значаја за начин живота и рада на селу, образовање је тежило да буде средство за издизање изнад селачког живота, а не средство за његово унапређење и развијање. Зато школе код сеоског становништва нису успеле да развију потребу за стицањем знања, што – према индикаторима Стратегије за смањење сиромаштва (Влада РС, 2003) у свим руралним подручјима у Србији генерише материјално и духовно сиромаштво.

Сапир је сваку дубоку промену у току цивилизације, нарочито сваку промену у њеној економској основи – каква је била индустријализација праћена модернизацијом, урбанизацијом и организовано инкултурацијом, видео као узрок чија је последица растурање система културних вредности, те њиховог преприлагођавања. У случају доминације спољашње културе, као уско локализованог културног модела који свој утицај шири далеко изван своје ограничене урбане сфере „она то може да чини једино по цену разводњавања духа, сразмерно удаљавању од свог дома, те по цену изрођавања у подражајно шепурење. Кад бисмо јасније схватили шта све подразумева брзо ширење или наметање једне културе, до које мере она осваја кршећи зачетке здравијих самосталних изданака, мање бисмо били ради да добродошлицом поздрављамо тенденције уједноображавања, и мање спремни да их сматрамо напреднима по природи. Култура се лако може подстаћи споља, али њено потискивање другом културом, била ова надмоћна или не, није никакав културни добитак (...) Управо зато свако свесно настојање да се једна култура наметне непосредно и на брзину, ма колико да је подупрта добром вољом, јесте насртај на дух. Када се још не поткрепљује добром вољом већ вољном бездушношћу,

такав покушај је највећи могући злочин против људског духа – наиме, он је тада само порицање културе”.<sup>10</sup>

Данас, у транзиционој Србији суоченој са дугорочним последицама тоталитарног система „диктатуре над потребама” и организованог институционализованог наметања спољашње културе, културна политика је пред избором: даље порицање културе или уравнотежење деловања и демократизација просветног и културног система?

### *Ендогени и егзогени развој*

Наредна дилема: ендогени или егзогени ресурси - односи се на дихотомију унутрашњи - спољашњи ресурси одрживог развоја друштва будући да се „доба развоја”<sup>11</sup> од почетка индустријализације до данас, засновано на спољашњим ресурсима, завршава светском економском и финансијском кризом. Она показује све недостатке егзогене политике као једног посебног стања духа, а како се ово раздобље ближи крају, све боље се види да је угрожено или уништено оно што није непосредно служило индустријском развоју који је постао *raison d'etat*.<sup>12</sup> Земља је испражњена и непрестано рађавана, природа је загађена штетним супстанцама, културна разноликост је изгубљена хомогенизацијом и „вестернизацијом света”,<sup>13</sup> а права - унутрашња култура<sup>14</sup> и традиционална искуства из прошлости настала у интеракцији човека и природе су заборављени. Некадашњу унутрашњу културу заменила је спољашња - чији су циљеви били усмерени на социоекономски развој потрошачког друштва којим су управљали „тржиште, држава и наука као велике универзализујуће силе”.<sup>15</sup>

---

10 Сапир, Е. (1974) *Огледи из културне антропологије*, (превео Спасић, А. И.), Београд: Бигз, стр. 96.

11 Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, Нови Сад: Светови.

12 Нанди, А. Држава, у: *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, уредио Закс, В. (2001), Нови Сад: Светови, стр. 11.

13 Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, уредио Закс, В. (2001), Нови Сад: Светови, стр. 6, 8. и 24.

14 Сапир, Е. (1974) *Огледи из културне антропологије*, (превео Спасић, А. И.), Београд: Бигз, стр. 75.

15 Закс, В. (2001) *Речник развоја, Светови*, Нови Сад, стр. 8.

---

*Студија случаја: Индустијализација Панчева и  
развој тржишта*

Опште је познато да је бечки двор у свему третирао Банат као своје „изузетно - експериментално” подручје,<sup>16</sup> готово резервисано за насељавање и колонизацију Немаца, полажући велику наду у њихово производно искуство и привређивање. Зато и не чуди што је модернизација и индустријализација на овом простору започела већ почетком 18. века. Од тада, па све до прве деценије 21. века, на територији Панчева као индустријског и трговачког центра Југоисточног Баната, било је четири таласа индустријализације. Први је започео за време Аустроугарске монархије већ 1722. године оснивањем пиваре и ерарске суваче (државни млин). Индустрија је у том периоду била заснована на преради ратарских култура које су добро рађале на плодној банатској земљи богатој водама. Захваљујући култивисању „дуда” почела је и производња свиле, уведена 1733. године. Основана је и фабрика сукна за униформисање војске (1765) и Завод за одмотавање свиле (1769). Други талас у време Краљевине Југославије – трајао је од 1931-1939. У том периоду основано је седам фабрика: фабрика сијалица (1931), прва механичка фабрика стакла за прозоре (1932), индустрија намештаја и грађевинске столарије (1934), фабрика скроба (1937), фабрика авиона (1937), предионица, бродоградилште, велики житни силоси (1938) и фабрика бетонских производа (1939). Након завршетка II светског рата, започео је трећи талас: основан је шумско-индустријски комбинат (1946), ћурчијско-кожарска радионица Земљорадничке задруге – будућа Крзнара, фабрика обуће (1955) а 1956. је донета одлука о подизању петрохемијског комплекса. У време када су изграђене прве фабрике овог комплекса: Азотара (1962) и Рафинерија (1968), прекинут је рад „Свиларе” (1967) – једне од најстаријих фабрика у граду. Пређашњи релативно избалансирани ендогено-егзогени концепт развоја, замењен егзогеним, створио је индустрију која загађује животну средину и угрожава унутрашње ресурсе. Технологија прераде нафте и нафтних деривата је неколико деценија носила у себи обећање да ће спасити људе „од зноја, тешког рада и суза” све док се крајем 20. века није „обелоданила тајна да је та нада обична измишљотина“.<sup>17</sup> Четврти талас индустријализације на самом крају 20. века покренуо је приватни сектор па је тако само у селу Омољица основано неколико приватних

---

16 Ерлер, Ј. Ј. (2003) *Банат, Панчево: Историјски архив из Панчева*, Књижара Прота Васа и Општинска библиотека Опово

17 Закс, В. (2001) *Речник развоја, Светови*, Нови Сад, стр. 6.

---

предузећа на принципу уравнотеженог коришћења унутрашњих и спољашњих ресурса: „Бос бетон” као породично предузеће за изградњу ограда и производњу бетонске галантерије, основано седамдесетих година 20. века, које од 1994. наставља да води друга генерација; први приватни млин у Јужном Банату „Млин” (предузеће основано 1992. у старом млину евидентираном као индустријско-техничко наслеђе); „БиС рециклажни центар“ електронског и електричног отпада основан 2006. с мисијом да допринесе квалитету живота и очувању животне средине. Међутим, најзначајнији унутрашњи развојни ресурси овог дела Баната – плодна земља и богатство вода, још увек су неискоришћени, па држава преговара са Уједињеним арапским емиратима о продаји земљишта, чишћењу запуштених канала за наводњавање, обнови флоте речног бродарства и изградњи луке у Панчеву.

Унутрашњи ресурси су обезвређени, занемарени и запуштени, а спољашњи више не садрже развојне потенцијале. Суочено с последицама јавних практичних политика које се огледају у кризи културе, економије и глобалним еколошким катастрофама, савремено друштво ствара нове стратегије развоја. Заједно са иновативним креативним економијама и очувањем природе, развија се свест да културни развој - ендогени (заснован на унутрашњим ресурсима конкретне територије)<sup>18</sup> и егзогени (изазван или подстакнут спољним чиниоцима), подразумева процес напретка у свим доменама људских активности и живота. Он се схвата као „последича међусобних утицаја различитих култура, економског просперитета, технолошког развоја, промене друштвено-политичког система итд.”<sup>19</sup>

Развија се концепт територијално вођене културне политике (*territory driven cultural policy*) који подразумева преузимање одговорности за подизање квалитета културног живота<sup>20</sup> кроз управљање активностима и ресурсима на административно уређеној територији, било да се ради о територији покрајине, региона, града или општине.<sup>21</sup> То подразумева

---

18 CEMAT, “Glossary key expressions used in spatial development policies in Europe”, European Conference of Ministers responsible for Spatial/Regional Planning (Lisbon, Council of Europe, 2006), <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/cemat/versionglossaire/Croate.pdf> (преузето 30. 11. 2012).

19 Драгићевић Шешић, М. и Стојковић, Б. (2011) *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Београд: Клио, стр. 63.

20 Драгићевић Шешић, М. и Драгојевић, С. (2005) *Менаџмент уметности у турбулентним околностима*, Београд: Клио

21 Ђукић, В. (2012) *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности

---

окретање унутрашњим ресурсима једног сасвим конкрет-ног места и културни функционализам<sup>22</sup> као посебан модел деловања у култури. Он се разликује од културног дифузи-онизма по инвентивности, динамичности, дисперзивности и партиципацији различитих локалних актера који делују унутар јавног, приватног и цивилног сектора. Фокусиран на културни живот локалне заједнице, а не на елитну културу као доминантни модел, он афирмише различите културне моделе који одговарају на различите културне потребе грађана. С друге стране, територијално вођена културна политика не искључује спољашње ресурсе већ креаторима локалних јавних практичних политика нуди могућност комплексног интегративног приступа који, наместо да бира између унутрашњих и спољашњих ресурса, пажљиво анализира где се, на спектру између њих, практична локална политика тренутно налази и где би требало да се налази у будућности са становишта концепта одрживог развоја друштва.

### *Сеоски и градски начин живота*

Следећа социјална дилема, у великој мери повезана са две претходне, односи се на дихотомију село – град и питање избора између сеоског и градског начина живота и дихотомних културних идентитета<sup>23</sup> о чему деценијама нису вођене дебате иако на селу живи нешто мање од половине укупног становништва Србије. Резултат тога је непостојање културне политике према селу засноване на очувању и развоју разноликости (УНЕСКО Конвенција о заштити разноликих културних израза, 2005).

Тринаест година након демократских промена у Србији, структурална реформа сеоског културног подсистема није спроведена нити је сеоска културна и образовна инфраструктура трансформисана. У недостатку дефинисане културне политике према селу, јавне установе настављају да обављају своју мисију као у време тоталитарног режима друге Југославије.<sup>24</sup> Сврха јавних практичних политика вођених у том периоду, са незнатним разликама, био је наметање јединственог модела друштвеног понашања на штету културне разноликости између града и села. Такав унитарни модел који је захтевао економски и културни преображај села, као

---

22 Драгићевић Шешкић, М. и Драгојевић, С. (2005) *Менаџмент уметности у турбулентним околностима*, Београд: Клио, стр. 21.

23 Ђукић Дојчиновић, В. (1997) *Право на разлике село-град*, Београд: Задужбина Андрејевић; Ђукић, В. (2012) *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности

24 Ђукић, В. (2012) *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности, стр. 207-228.

---

основно начело имао је укидање разлика.<sup>25</sup> Стратешки циљ који је произилазио из таквог начела био је преображај непожељног идентитета сељаштва<sup>26</sup> супротно његовој дефиницији „стимулативног богатства које повећава могућност процвата људске врсте и подстиче сваки народ и сваку групу да црпе снагу из своје прошлости, те да прихвата спољашње утицаје који су у складу са његовим властитим особеностима и тако настави процес властитог стварања”.<sup>27</sup> Основне карактеристике тог идентитета: економска самодовољност и културна аутономија<sup>28</sup> огледале су се у власништву над земљом као основном вредности сеоског начина живота из које су произилазиле све друге вредности. Тачније, култура рада је генерисала вредносне системе који су као обрасци мишљења и понашања, били сасвим различити од образаца мишљења и понашања градског становништва.

Те разлике питање дихотомије село-град доводе у непосредну везу са претходне две дихотомије. Веза је сада лакше уочљива будући да је претходна анализа показала да је мета тоталитарног режима заправо била унутрашња култура села као основни ендогени развојни ресурс који је омогућавао сеоским заједницама да се одупру снажном притиску спољашњих чинилаца развоја – хомогенизације и уједначавања. Поред културе рада, друга одлика унутрашње културе села била је породице унутар које су се одвијале све животне функције. Унутар ње се производило, организовала потрошња, нега, васпитање и заштита деце и вршила контрола свих значајнијих догађаја у животу заједнице и појединца. Дакле, у предратном селу нису биле разгранате институције које би организовано вршиле самосталне функције изван породице. Међутим, после II светског рата, у социјално ткиво села почеле су да се инкорпорирају многобројне друштвене институције које су репрезентовале политику партије на власти и глобалне друштвене токове развоја.

У таквом институционализованом оквиру, културно-просветне установе и организације биле су значајан актер изградње новог политичког, социјалног, економског и културног система. Почетком седамдесетих већ се могло констатовати да њихово присуство на селу директно или индиректно утиче на укупни културни развој, а како се веровало

---

25 Ђукић Дојчиновић, В. (1997) *Право на разлике село-град*, Београд: Задужбина Андрејевић, стр. 21-31.

26 Исто, стр. 67-70.

27 Бутефночет, М. (1978) Идеја националне културе и културни идентитет, *Културни радник* бр. 3, Загреб, стр. 112-118.

28 Мендрас, Х. (1986) *Сељачка друштва*, Загреб: Глобус, стр. 9.

---

„и појачавају започет раскид са прошлошћу, олакшавајући појаву многих нових односа и друштвених циљева“.<sup>29</sup> Одговор на стварне културне и образовне потребе људи уступило је место идејном и политичком обликовању „новог човека“ који би подједнако био „по мери“ партијске идеологије као и идеологије „доба развоја“. Тај захтев за жртвовањем индивидуалних интереса у корист вишег циља као један од узрока друштвене кризе последњих деценија 20. века<sup>30</sup> показује да културна политика транзиционе Србије, у складу са УНЕСКО Декларацијом о културним политикама (донета у Мексико ситију, 1982. године) данас треба да тражи начине да вредности сеоског начина живота одрже виталност доприносећи виталности сеоских заједница и читавог друштва.

Инхерентне унутрашње вредности села биле су препознате као „реакционарне“ и „назадне“ иако су по својој природи, заправо, биле опозиционе. Имајући у виду да је режим тежио „подруштвљавању“ имовине, приватно власништво над земљом је представљало највећу претњу недемократском режиму. Економска самодовољност сељаштва удружена са културном аутономијом, схваћена је као жариште опозиционог деловања које је Партија настојала да „сузбије“ читавим низом мера усмерених на самоуправни социјалистички преображај села.<sup>31</sup>

Велики број људи одбачен од „напредног сектора“ и удаљен од старих начина живота, постао је изгнаник у властитој земљи принуђен да се сналази између традиције и модерните-та.<sup>32</sup> Последица такве јавне практичне политике наметнуте „од горе“ био је заборав традиционалних културних образаца, искустава и вредности. Сељаштво преплављује урбана култура,<sup>33</sup> али – како Сапир каже, по цену разводњавања духа, сразмерно удаљавању од свог дома.

---

29 Сударски, В. Село и култура, у: *Конгрес културне акције СР Србије*, (1971), Крагујевац, стр. 751.

30 Голубовић, З. (1988) *Криза идентитета савременог југословенског друштва*, Београд: Филип Вишњић

31 Стојаков, С. Актуелна идејно-политичка питања социјалистичког самоуправног преображаја културе (уводно излагање на седници Председништва ПК СКВ у Новом Саду), у: *Актуелности* (1980), Нови Сад: ПК СКВ, стр. 13.

32 Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, Нови Сад: Светови, стр. 8.

33 Мендрас, Х. (1986) *Сељачка друштва*, Загреб: Глобус, стр. 9.

---



*Студија случаја: Памћење библиотеке  
Дома културе у Омољци*

Библиотека Дома културе смештена је у складно уређеном простору којим доминира копија слике великог формата „Сеоба Срба” Паје Јовановића. Међутим, она нема завичајни фонд, нити позајмљује завичајну грађу, већ се чак и штампана издања објављена у селу (листови *Живот села, Омољчанин*) шаљу Градској библиотеци у Панчеву. Будући да није програмирана као установа памћења<sup>34</sup> богате историје и традиције села, она не „памти” ни Велику сеобу под патријархом Чарнојевићем приказану на изложеној слици, нити успоставља везу између сеоба и насељавања места. Иако редовно обнавља књижни фонд, није набавила књиге Историјског архива у Панчеву управо о насељавању, култури, просвети, привреди и другим друштвеним питањима Омољце у време банатске границе које су понуђене бесплатно. Тиме она не омогућава грађанима, у складу са „Законом о библиотечко-информационој делатности”, приступ „информацијама, знањима и идејама” о култури села, како би их боље разумели, сагледали њихове импликације и на њиховим поукама развијали нове савремене концепте живота. Библиотека ове читалачке потребе није идентификовала, нити развила код становништва, те их својим услугама и не задовољава. На питање: „зашто не поседује писане изворе о насељавању и историји села”<sup>35</sup>, библиотекарка је одговорила да се ретко показује интересовање за таквим књигама због чега их они и не набављају. Деценијама не мењајући структуру коришћења књижног фонда и методе рада, оријентише се скоро искључиво на постојеће читалачке навике. Таква политика утиче да број корисника током година значајно опада: док је 1984. износио више до 11 одсто становништва, 1988. се смањио на око 8 одсто<sup>36</sup> да би 2008. пао на мање од 3 одсто са свега 100-200 чланова – што је просек за сва села у Панчеву<sup>37</sup>.

---

34 Трифуновић, Б. (2010) Завичајне дигиталне библиотеке, *Култура* бр. 129, Београд: Завод за проучавање културног развоја, стр. 155.

35 Интервју спроведен августа 2012.

36 Ђукић Дојчиновић, В. (1995) *Утицај организације културних делатности на обликовање културног живота села*, докторска дисертација, Београд: Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности, стр. 210.

37 Недељни лист *Панчевац*, <http://www.pancevac-online.rs/arhiva/!4029/08kultura.htm>. (преузето 10. 1. 2013).

Преостали, иако значајно смањен потенцијал села за културну еволуцију који је „опстао упркос развоју”<sup>38</sup> пренет је у градске музеје, архиве и библиотеке које сељаштво није посећивало. На тај начин је материјална и нематеријална културна баштина скоро у потпуности одвојена од сеоског становништва које ју је генерацијама уназад стварало, а данас је одвојена и од градског становништва будући да је већина музеја затворена због недостатка средстава за адаптацију и стварање оптималних услова за рад и излагање музејских предмета. Тако излази да је прекинуто институционално сећање и памћење тековина прошлости, а баштини ускраћена могућност да утиче на развој савременог друштва.

*Студија случаја: Старчевачка култура  
испод земље*

Стваралаштво на селу сеже чак до раног неолита када се у време појаве значајних иновација на централном Балкану, на територији Панчева, приближно између 5300 и 4500. п. н. е., развила „Старчевачка култура”. Изузетно значајни покретни налази откривени током више археолошких експедиција у селу Старчево, почев од 1912. све до 1970. пренети су у музеје у Београду и Панчеву. Локалитет је „конзервиран” наносима земље<sup>39</sup>, тако да *in situ* нема материјалних и нематеријалних трагова непокретног културног добра на којем су, пре седам хиљада година – захваљујући близини Дунава и плодној земљи, развијене епохалне иновације у начину живота: до тада номадско становништво је почело да ствара трајна стамбена насеља у којима су за исхрану култивисане ратарске културе од припитомљених биљака (пшеница и јечам) и узгајане домаће животиње (говече, свиња, овца и коза). Локалитет по којем је најстарија културна група старијег неолита на овом делу Балкана добила име „Старчевачка култура”, 1990. је проглашен за Споменик културе од изузетног значаја, али на самом локалитету током читавог века није постављено чак ни обележје које указује на ово епонимно налазиште ранонеолитске културе.

Ако са ове временске дистанце покушамо објективно да сагледамо непосредну прошлост краја 20. века, увидећемо да некадашњи идеолошки циљеви данас не могу да буду концептуална основа демократског неолибералног друштва у транзицији у којем доминира културни плурализам – како

---

38 Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, Нови Сад: Светови

39 Недељник *Време* <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=924851> (преузето 10. 1. 2013)

у погледу плурализма власништва и тржишта, тако и политичког плурализма.<sup>40</sup> Ово будући да приватно власништво над земљом као основним ресурсом културног и економског развоја села које је социјалистички режим дефинисао као претњу, данас са становишта тржишне економије – представља снагу и могућност одрживог развоја друштва у којем сви грађани могу да остварују утицај на укупну сферу власти. С друге стране, сасвим је разумљиво да савремено друштво чија је основна вредност слободно тржиште, прихвата вредности спољашње културе која се све брже шири глобалним тржиштем и новим технологијама, настављајући да занемарује појединца и урушава ендogene ресурсе који су у прошлости, захваљујући геостратешком положају и природним потенцијалима – од раног неолита па све до друге половине 20. века омогућавали развој иновација епохалног транснационалног карактера (Старчевачка култура, рана фаза индустријске револуције, зачеци европског просветног система и сл.).

Демократски систем ни 30 година након активне идеолошке борбе против опозиционих елемената сеоске културе, и даље не препознаје сеоско становништво као маргинализовану друштвену групу коју је потребно укључити у друштвени и културни развој. Ни једна системска мера у области културе није практично примењена, нити је дебатована у јавности. Културна јавност у Србији није заинтересована за проблеме села, нити препознаје разноликост културних израза и идентитета у селу и граду (УНЕСКО Конвенција, 2005) као стимулативно богатство које треба сачувати од заборавља, развијати, унапређивати и пренети будућим генерацијама. Од Другог светског рата на овамо, око 50% сеоског становништва је напустило село, тако да од 90% раних педесетих, сада на селу живи око 40% укупног становништва Србије<sup>41</sup>. Ако се у блиској будућности не предузму подстицајне мере културног развоја села, за наредних 50 година би села могла потпуно да се испразне чиме би потенцијал разноликости културних израза трајно и неповратно био уништен.

---

40 Драгојевић, С. Мултикултурализам, интеркултурализам, транскултурализам, плурикултурализам: супротстављени или надопуњујући концепти, у: *Култура, етичност, идентитет*, уредник Чачић Кумпес, Ј. (1999), Загреб: Институт за миграције и народности, Наклада Јесенски и Турк и Хрватско социолошко друштво, стр. 7.

41 Према процени Републичког завода за статистику за 2008. годину у насељима које статистика води као „остала” (што укључује сеоска и приградска насеља) живи 41, 84 % становништва Србије.

*Закључак: нови концепт одрживог развоја*

Да би се понављање грешака могло избећи, развојне шансе 21. века се налазе у демократизацији и даљој децентрализацији националног културног система и подизању његових капацитета за уравнотежење деловања<sup>42</sup> на дихотомне факторе одрживог развоја друштва. Кључ одрживости могао би бити у коришћењу спољашњих чинилаца – укључујући спољашњу културу, да би се активирали унутрашњи развојни ресурси и унутрашња култура. То би омогућило да локалне заједнице – градске и сеоске, са својим унутрашњим потенцијалима постану простор у коме спољашњи чиниоци „од горе на доле” подстичу креативност, иновације и нове креативне и иновативне предузетничке иницијативе „од доле на горе”.

Овакав концепт одрживог уравнотеженог ендогено-егзогеног развоја подразумева системска решења очувања, преносења и коришћења традиционалних знања и организације који се могу научити и надоградити кроз различите формалне и неформалне облике учења у градским и сеоским школама, установама и организацијама културе. То захтева иницирање транскултуралног и интеркултурног дијалога свих културних група у додиру и међуодносу на локалном и националном, односно међународном нивоу<sup>43</sup> као системског дела културно-образовног процеса с циљем да се успостави интерактиван однос између актера који репрезентују идејне концепте два екстремна пола дихотомија од којих је доминантни фаворизован од стране јавне практичне политике, а маргинализовани – предмет рестрикције и репресије. Криза савремене урбано-индустријске цивилизације је прилика да се кроз интеркултурално образовање боље упознају ти потиснути идејни концепти на другом полу дихотомија, те да се у њима нађу вредности које би вредело обновити, па и уградити у данашње социјално ткиво. Са становишта културне политике, такав приступ јавне практичне политике „од горе” створио би основне претпоставке за социјалну, културну и економску интеграцију културно различитих

---

42 Matarasso, F. and Landry Ch. (1999) *Balancing act: twenty-one strategic dilemmas in cultural policy*, Strasbourg Codex: Council of Europe Publishing, p. 8.

43 Драгојевић, С. Мултикултурализам, интеркултурализам, транскултурализам, плурикултурализам: супротстављени или надопуњујући концепти, у: *Култура, етичност, идентитет*, уредник Чачић Кумпес, Ј. (1999), Загреб: Институт за миграције и народности, Наклада Јесенски и Турк и Хрватско социолошко друштво; Драгићевић Шешић, М. и Драгојевић, С. (2004) *Интеркултурна медијација на Балкану*, Сарајево: ОКО.

друштвених група и друштава. Назван „једнаки у достојанству” и дефинисан у Белој књизи интеркултурног дијалога Савета Европе, он - кроз ИКД и социјалну кохезију негује једнакост, људско достојанство и смисао заједничког циља. На тај начин тежи да развије дубље разумевање различитих погледа и пракси, повећа сарадњу и учествовање, подстакне слободу да се направи избор, оснажи развој и трансформацију појединца и промовише међусобну толеранцију и уважавање (Бела књига о интеркултурном дијалогу 2008. године)<sup>44</sup>.

У томе посебно значајну улогу могу имати културно-образовни и уметнички програми и пројекти јавног, приватног и цивилног сектора који применом партиципативности и других савремених метода менаџмента у култури могу допринети да материјална и нематеријална културна баштина села постане физички, емоционално и интелектуално доступна градском и сеоском становништву. Нарочиту улогу могу имати сеоске школе и библиотеке које до сада нису демонстрирале свест о вредности културног наслеђа села, нити о својој улози у његовој заштити, очувању, преношењу и коришћењу. У заједницама у којима су ова два типа културно-образовних установа организационо одвојена, школе и библиотеке представљају комплементарни институционални оквир потенцијалног партнерства за одрживи развој локалне заједнице. На то упућују и савремене културне политике које у многим европским државама последњих година интензивно подстичу програме и пројекте сећања и памћења. С тим у складу и у Србији су 2007. основане Комисија за интеркултурални дијалог и Комисија за културу сећања, али је њихово деловање било временски и концептуално ограничено те се нису бавиле питањима која овде анализирамо.

Будући су библиотеке програмиране као установе памћења, оснивање сеоског завичајног фонда, или завичајне збирке, као ново системско решење културне политике које до сада није постојало – био би први корак ка физичкој доступности наслеђа сеоском становништву које је политиком „диктатуре над потребама” и „преображаја села” од њега било одвојено. Други корак би, кроз хоризонтална мултифункционална или уланчана стратешка партнерства<sup>45</sup> са школама и другим заинтересованим актерима у селу и граду, подразумевао диверсификацију програма с циљем да се интерпретира вредност и значај баштине за савремено друштво

---

44 [http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub\\_White\\_Paper/WhitePaper\\_ID\\_SerbianVersion.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_SerbianVersion.pdf) Приступљено 18.марта 2013, стр. 12.

45 Драгићевић Шеших, М. и Драгојевић, С. (2004) *Интеркултурна медијација на Балкану*, Сарајево: ОКО.

и тиме је учине емоционално и интелектуално доступном различитим друштвеним групама у градовима и селима Србије. Интерпретација би, као интегрални део процеса стварања наратива, обухватала и едукативне програме за развој вештина и способности креирања програма и пројеката креативне индустрије инспирисаних баштином. На тај начин актери у јавном, приватном и цивилном сектору друштва могу стварати географске и функционалне кластере<sup>46</sup> те једни другима преносити компетенције, вештине, искуства, контакте, али и средства. Подизање интеркултуралних капацитета, водило би не само ка социјалној кохезији већ и ка развоју културних и креативних индустрија које омогућавају креирање нових радних места и запошљавање у области културе.<sup>47</sup> Коначно трећи корак - јавно деловање и промоције које би их пратиле, подстакао би локално становништво да кроз поклоне и легате партиципирају у стварању завичајних фондова и коришћењу прикупљене грађе о настанку и развоју места. То би повећало број корисника библиотечких услуга, омогућило им да стекну знања о историји, привреди и култури на укупној територији града – заједно са сеоским залеђем, развију свест да села једнако као град доприносе одрживом развоју региона, те да стечено знање васпитањем преносе наредним генерацијама.

На локалном нивоу, тако успостављена социјална кохезија кроз интеркултурни дијалог заснован на поштовању различитих урбаних и руралних вредносних образаца, пракси и организација у прошлости, као и садашњости, допринела би развоју ефикаснијег и ефективнијег модела уравнотеженог деловања на кључне факторе одрживог економског и културног развоја локалних заједница на укупној територији Србије.

#### ЛИТЕРАТУРА:

- Бутефночет, М. (1978) Идеја националне културе и културни идентитет, *Културни радник* бр. 3, Загреб
- Голубовић, З. (1984) Зашто диктатура над потребама није социјализам, *Социологија* 1-2, Београд
- Голубовић, З. (1988) *Криза идентитета савременог југословенског друштва*, Београд: Филип Вишњић
- Голубовић, З. и Јарић, И. (2010) *Културни преображај Србије*, Београд: Службени гласник

---

46 Јовичић, С. и Микић, Х. (2006) *Креативне индустрије у Србији*, Београд: Британски савет Србије и Црне Горе, стр. 67.

47 Ђукић, В. (2012) *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности

---

- Закс, В. (2001) *Речник развоја, Светови*, Нови Сад
- Јовичић, С. и Микић, Х. (2006) *Креативне индустрије у Србији*, Београд: Британски савет Србије и Црне Горе
- Declaration of Cultural Policies (1982), World conference on cultural Policies, Mexico City: UNESCO
- Dragicevic Sestic, M. and Dragojevic, S. *Imagined divides. Transcultural Europe*, ed. Ulrike, H. (2006) Meinhof, London: Palgrave publisher
- Драгићевић Шешић, М. и Драгојевић, С. (2004) *Интеркултурна медијација на Балкану*, Сарајево: ОКО
- Драгићевић Шешић, М. и Драгојевић, С. (2005) *Менаџмент уметности у турбулентним околностима*, Београд: Клио
- Драгићевић Шешић, М. и Стојковић, Б. (2011) *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Београд: Клио
- Драгојевић, С. Мултикултурализам, интеркултурализам, транскултурализам, плурикултурализам: супротстављени или допуњајући концепти, у: *Култура, етичност, идентитет*, уредник Чачић Кумпес, Ј. (1999), Загреб: Институт за миграције и народности, Наклада Јесенски и Турк и Хрватско социолошко друштво
- Ђукић, В. (2012) *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности
- Ђукић Дојчиновић, В. (1997) *Право на разлике село-град*, Београд: Задужбина Андрејевић
- Ђукић Дојчиновић, В. (1995) *Утицај организације културних делатности на обликовање културног живота села*, докторска дисертација, Београд: Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности
- Ђукић, В. Утицај културне политике на развој креативне економије и тржиште рада у Србији, у: *Култура и друштвени развој*, (2012), Београд: Мегатренд универзитет
- Ерлер, Ј. Ј. (2003) *Банат*, Панчево: Историјски архив из Панчева, Књижара Прота Васа и Општинска библиотека Опово
- Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, Нови Сад: Светови
- Matarasso, F. and Landry Ch. (1999) *Balancing act: twenty-one strategic dilemmas in cultural policy*. Strasbourg Codex: Council of Europe Publishing
- Милекер, С. (2004) *Историја банатске војничке границе 1764-1873*. Панчево: Историјски архив
- Мендрас, Х. (1986) *Сељачка друштва*, Загреб: Глобус
- Нанди, А. Држава, у: *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, уредио Закс, В. (2001), Нови Сад: Светови

Сапир, Е. (1974) *Огледи из културне антропологије*, (превео Спасић, А. И.), Београд: Бигз

Стојаков, С. Актуелна идејно-политичка питања социјалистичког самоуправног преображаја културе (уводно излагање на седници Председништва ПК СКВ у Новом Саду), у: *Актуелности* (1980), Нови Сад: ПК СКВ

Сударски, В. Село и култура, у: *Конгрес културне акције СР Србије*, (1971), Крагујевац

Трифуновић, Б. (2010) Завичајне дигиталне библиотеке, *Култура* бр. 129, Београд: Завод за проучавање културног развика

Хелер, А., Маркус, Ђ. и Фехер, Ф. (1986) *Диктатура над потребама*, Београд: Рад



Миле В. Пајић, црква Ваведења Пресвете Богородице и пирг Светога Саве, манастир Хиландар, српска царска лавра, Света гора Атос



Vesna Djukić

University of Arts in Belgrade, Faculty of Drama Arts, Belgrade

STRATEGIC DILEMMAS OF CONTEMPORARY  
CULTURAL POLICY IN SERBIA / HOW FAR ARE WE  
FROM A BALANCING ACTION

Abstract

This paper deals with strategic dilemmas of social development that have a great potential to affect the quality of civil life as well as the conceptualization of Serbian cultural policies, but have remained out of public space and public debates during the transition period: interior-exterior culture, endogenous-exogenous resources, rural-urban communities and many more. The aim of this research is to look at the complexities of contemporary cultural policy and analyze its capacities for the democratization of the cultural system and the inclusion of rural population into cultural life. The empirical research has been based on a case study of the villages Starčevo and Omoljica, located on the territory of the administrative, industrial and cultural centre of South Banat – the City of Pančevo. It can be perceived as a representative example of a balancing action of the economic, educational and cultural policies that have crucial influence on the quality of life of its citizens. The study of theoretical and empirical sources demonstrates results of public policies led since the early phase of industrialization at the beginning of the 18th century up to this date, and by analyzing its strengths and weaknesses, it intends to indicate the course of action of cultural policy in the future. The crisis of our contemporary urban-industrial civilization provides an opportunity for better understanding of repressed concepts on the other pole of the dichotomy (interior culture, endogenous development, rural communities). This involves discovering values with the concepts that are worth reviving and incorporating them into contemporary development strategies. Village schools and libraries have a particularly significant role in this area and so far they have not showed awareness of the value of rural cultural heritage, or its role in its protection, preservation, conveyance and usage. In the communities in which those two types of institutions of culture and education are organizationally separate, schools and libraries represent a complementary institutional framework of potential partnership for sustainable development.

**Key words:** *strategic dilemmas, sustainable development, balancing action, public policies, rural communities, institutions of culture and education*

Универзитет у Београду, Филозофски факултет -  
Одељење за социологију, Београд

DOI 10.5937/kultura1340272A

УДК 316.723(497.11)"199/..."

316.74:7(497.11)"199/..."

316.774(497.11)"199/..."

оригиналан научни рад

---

# ПИНК ТРАНЗИЦИЈА У СРБИЈИ

---

## ШЕСТ ТЕЗА ЗА РАЗУМЕВАЊЕ НАШИХ КУЛТУРНИХ ПРИЛИКА

**Сажетак:** Србија, као и друге земље (полу)периферије, током транзиције постаје економска, политичка и културна колонија транснационалне капиталистичке класе (ТНКК) чије је средиште (метропола) у централним друштвима светског капиталистичког система – САД и ЕУ. Тако се и у Србији довршава уобличење система масовне културе који одликују: култура заборава, потрошачког „ослобођења” од греха и стида, фетишизма секса и насиља, као и нормализације („релаксације”) патологије и аморалности. Те одлике налазимо и у „високој култури” коју производе и конзумирају припадници ТНКК (као и кандидати за улазак њу). Највећи део „високе културе” данас је под контролом ТНКК, која суштински диктира доминантни укус. Припадници буржоасије који на (полу)периферији успешно производе или демонстрирају исправан укус, бивају инкорпорирани у идеократску фракцију ТНКК. Отуда је готово сва висока култура у Србији садржајно у знаку компрадорства, а стилски у знаку „концептуалне уметности”. И као што је практично немогуће, у тренутним друштвено-историјским условима, одбацити садашњу главну културну функцију масовних медија у Србији као „колектора” потрошачке хипнозе, тако је практично немогуће, у тренутној друштвено-историјској констелацији, променити компрадорско-колонијаторски карактер овдашњих установа високе културе. Јер, оне су само институционални израз доминантне, материјално и социјално хегемоне класе у српском друштву – компрадорске буржоасије.

**Кључне речи:** транснационална капиталистичка класа, компрадорска буржоасија, светски систем, културни капитал, укус

---

„Пинк транзиција” из наслова овог рада<sup>1</sup> не односи се на ТВ Пинк. „Пинк” је ознака за врсту масовне културе намењене „пролима” – нижим класама светског капиталистичког система. Пошто је транзиција заправо убрзано усисавање економских, политичких, културних и других структура националне државе у транснационалне структуре, „пинк транзиција у Србији” означава консолидацију једног типа масовне културе за овдашње ниже класе. Но ништа мање није важна ни консолидација њеног пандана – високе културе, намењене вишим-средњим класама у Србији, тачније оним социјалним групацијама које су кандидати за интеграцију у транснационалну капиталистичку класу (ТНКК).

У овом раду изнећу шест теза помоћу којих се боље могу разумети оба поменута типа културе у Србији.

\* \* \*

Транзиција у којој живимо није од социјализма ка капитализму, већ од социјализма ка колонијализму. Србија, као и друге земље (полу)периферије, током транзиције постаје економска, политичка и културна колонија ТНКК чије је средиште (метропола) у централним друштвима светског капиталистичког система – САД и ЕУ („Империји”). У друштвеном погледу, за већину грађана Србије овај тип транзиције значи трансформацију у део спољнег пролетаријата „Империје”, заправо у помоћну радну снагу усмерену на мануелне и услужне послове.

Када је пак реч о култури, у постојећем светском капиталистичком систему ТНКК обезбеђује културну хегемонију у два правца. Један правац је „висока култура” која на глобалном плану хомогенизује различите фракције ТНКК – корпоративну, етатистичку, технократску, идеократску или конзумеристичку. Други правац је „масовна култура”, која обезбеђује идеолошку доминацију над културом (вредностима) унутрашњег и спољнег пролетаријата.

Започећу од карактеристика „масовне културе”, као нижег облика културе. Основни циљ светске капиталистичке империје је, сведено речено, да се људски односи *меркантилизују*, то јест претворе у тржишне, а да се људи и ствари *комодификују*, то јест претворе у робу. Не само да све треба да буде на продају, већ и људи у својим поступцима треба да се руководе првенствено новцем, као вредносним мерилом свега. Тако су стицање новца, али и, истовремено, његово

---

<sup>1</sup> Чланак је учинак рада на пројекту *Изазови нове друштвене интеграције у Србији: концепти и актери* (бр. 179035), који се изводи на Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

брзо трошење, постављени за средишњу друштвену и личну вредност.

Основна друштвена, као и културна последица оваквог система вредности – у чијем средишту се, симболички, налази култ финансијског Мамона – јесте да тиме практично не стаје јавна врлина из друштва. Јер, врлина је *спремност на жртву* због неког другог или нечега изван себе. А материјализам, хедонизам и егоизам – то мамонитско тројство модерног неолибералног капитализма, не траже жртву такве врсте. Они нам баш кажу – „буди што год хоћеш и ради што год хоћеш – ако при томе трошиш или зарађујеш паре”.

Такав произвођач-и-потрошач је идеални „нови човек” данашњег система који, управо преко индустрије масовне културе, обезбеђује да „проли” прихвате одговарајући животни образац. Од човека се тражи да пре подне буде дисциплинован, послушно-роботизовани произвођач, док, напротив, поподне и увече, он треба да буде распусни, лакомислено-хистерични потрошач. Тај културни образац „новог човека” је дакле двострук, са противуречним састојницама, али које су баш због своје супротности комплементарне, па зато и функционалне: „нови човек” до 17 часова треба да мисли само како да, по правилима система, заради што више новаца (значи, прво газди, па себи), а од 17 часова само да мисли како свој новац што пре и „што забавније” да потроши.

Тако се „нови човек”, кроз систем едукације и социјализације, истовремено подучава да буде „одговоран радник” – не само дисциплинован извршилац наређења већ и неко ко је поунутрио све заповести „продуктивне економије”: од оне „чувај газдину имовину као зеницу ока свога”, до оне „ради савесно и прилежно, и не питај за награду, она ће доћи”. Са друге пак стране, тај исти „нови човек” се подучава да његова „слобода” наступа тек онда када изађе са посла, те да се та „слобода” првенствено оваплоћује у „забави”. А „забава” је, како нас учи масовна култура – која је, разуме се, сва производ корпорација – тачно супротна у односу на посао. Док на послу треба да смо одговорни према газдиној имовини и интересима, „забава” значи неодговорност према *свом* новцу, *свом* здрављу и *својим* дугорочним интересима. Док на послу треба да смо озбиљни, самоконтролисани и рационални, у „забави” треба да смо инфантни, распусни и ирационални.

Главна забава је, наравно, „шопинг”, та мамонитска „молитва” која се свечано обавља у својеврсним храмовима – „шопинг молловима”. Али, и све друге „забаве” – од спорта до секса – треба да буду спојене са трошењем новца, што

бржим, то пожељнијим. Спорт се данас до краја изградио као индустрија спектакла, која омогућава „пролима” да троше новац на улазнице, клађење и спортске ТВ канале (за оне који га гледају), или пак за опрему и суплементе (за оне који га упражњавају). Исто је и у индустрији секса. Она нас снабдева не само порнографском литературом и порнографским ТВ каналима, већ и одговарајућим „промискуитетним ситуацијама” које плаћамо, рецимо, куповином улазница за ноћне клубове, куповином „опуштајућих” пића (па и дрога), или пак куповином одговарајуће (сексуализоване) одеће.

Конечно, ако пажљивије погледамо, видећемо да на модерном тржишту највећи део робе заправо чине којештарије, које може да купи првенствено неко ко је инфантилан, лако мислен или пак хистеричан. Отуда је инфантилизација и еуфоризација „прола” један од циљева данашње „индустрије масовне културе”. Оличење тога можда је она реклама за пиво која каже: „Направи тоталну будалу од себе!”<sup>2</sup>. И то можда и јесте кључни мото масовне културе намењене „пролима” – направити од припадника нижих класа идиоте, поносне на свој инфантилитет, на сопствену глупост, на то што им се живот састоји од рада да би се „лудо” забављали, и од „забаве” како би сутрадан што мирније и послушније радили.

\* \* \*

Из овог општег прегледа културне политике „за масу”, могу се извући и основне одлике доминантне масовне културе неолибералног капитализма.

Прва суштинска одлика је *култура заборав*. Заборав се односи на све оно трауматично, фрустрирајуће или непријатно што се „пролима” дешава у економском и политичком систему – немоћ, понижење, експлоатација, рутински и механички рад („аргатовање”), нехумани услови становања, одсуство контроле над материјалном егзистенцијом и политичким одлучивањем... Управо то је оно што у „забави” треба заборавити. Отуда је прва функција забаве *социјална наркоза*, па је тако циљ индустрије забаве масовна продукција хипнотичких (наркотизујућих) *представа*. Стога се фракција ТНКК, ангажована на таквим псловима и може назвати *хипнокрацијом*.

Но да би се до заборав дошло, најпре се грађани (становници) неке земље морају претворити у *гомилу*. А то је, онда, и други стални, стратешки циљ масовне културе. Гомилу

---

2 [www.youtube.com/watch?v=CVjXt\\_v1roM](http://www.youtube.com/watch?v=CVjXt_v1roM)

---

одликује смањење рационалности, инфантилно мишљење, „умањени осећај за одговорност, нижи ниво умне енергије и већа осетљивост на нелогичне утицаје”, као и „распаљена анимална страна људске природе”<sup>3</sup>. Тај мањак разума у гомили, даје вишак примитивних емоција и најнижих страсти. Главни произвођачи гомиле данас су, наравно, масовни медији, првенствено телевизија, али и штампа (таблоиди), радио („лаки” програми), интернет (често пројектован да подстиче анонимност и све врсте *порнографије* – тј. прљавог писања). Тако се добија историјски млађа (тј. модерна) рођака гомиле – маса.

У гомили је сада лакше извршити следећи корак „забавизације” масовне културе – *ликвидацију греха и стида* (а тиме и традиционалног морала). Јер, да би „забава” била „луда”, треба образовати што пространије *поље аморалности*. Већ помињано мамонитско тројство модерног неолибералног капитализма – материјализам, хедонизам и егоизам, непрестано се производи путем вероватно главне модерне форме културне социјализације „прола” – преко реклама. Таласи реклама, који нас хипнопедијски запљускују свакодневно из наших ТВ апарата, основа су културе егоистичке аморалности. Послушајте само главне лозинке ТВ реклама – „следи своје инстинкте”<sup>4</sup>, „брини о себи”<sup>5</sup>, „ти то заслужујеш”, „нека сва чула уживају”, „зграби и крени” (*grab and go; Coca-Cola*), „зграби *Snickers* и иди даље”... Рекламе нам једноставно утувљују у главу да треба да мислимо првенствено на себе (у потрошњи, као централном пољу живота, али онда и на другим пољима), да импулсивно грабимо оно што нам се усхте, да не размишљамо о другима, али ни о својим дугорочним интересима (јер онда не бисмо пили нездрава пића и јели нездраву храну). Рекламе нас, такође, уче да више ништа није срамно, да је, рецимо, јавно подригивање јако забавно<sup>6</sup>, да нема провода без сандука пива<sup>7</sup>, да је лагање најближих сасвим у реду<sup>8</sup>, да је крађа (од човека у невољи) тако кул<sup>9</sup>, да је гајба пива важнија од пријатеља<sup>10</sup> итд.

---

3 Шумпетер Ј. (1960) *Капитализам, социјализам и демократија*, (превела Вера Илић), Београд: Култура, стр. 365.

4 [www.coca-colahellenic.rs/Productsandbrands/Sparklingbeverages/Sprite/](http://www.coca-colahellenic.rs/Productsandbrands/Sparklingbeverages/Sprite/)

5 [www.garnier.hr/\\_hr/\\_hr/home.aspx](http://www.garnier.hr/_hr/_hr/home.aspx)

6 [www.youtube.com/watch?v=OOP-FQLf0Cs](http://www.youtube.com/watch?v=OOP-FQLf0Cs)

7 [www.youtube.com/watch?NR=1&feature=endscreen&v=zRnCCDDHO5U](http://www.youtube.com/watch?NR=1&feature=endscreen&v=zRnCCDDHO5U)

8 [www.youtube.com/watch?v=gWYLCCDAc-I](http://www.youtube.com/watch?v=gWYLCCDAc-I)

9 [www.youtube.com/watch?v=eW6yZs1ixQM](http://www.youtube.com/watch?v=eW6yZs1ixQM)

10 [www.youtube.com/watch?v=eW6yZs1ixQM](http://www.youtube.com/watch?v=eW6yZs1ixQM)

---

Но за успостављање пуне дејствености онога што је Тома Карлајл (Thomas Carlyle, 1795-1881) назвао „философијом свиње” (*pig philosophy*)<sup>11</sup>, потребно је још нешто осим горе описане свакодневне „маркетиншке моралке”. Потребно је да ТВ серије, таблоиди, филмови и интернет садржаји не-престано „пролима” намећу два главна *културна фетиша* савременог капитализма. Први је *секс*, други је *насиље*.

Најпре, као што је Хаксли (Aldous Huxley) одавно приметио у предговору за *Врли нови свет*, „у мери у којој политичка и економска слобода нестаје, долази до надомештајућег пораста сексуалних слобода”<sup>12</sup>. Пошто им систем „намештених карата” ускраћује друге битне слободе, пошто их лишава других топоса моћи (доминације), „проли” се усмеравају да своје природне (нагонске, људске) потребе за слободом или за моћи задовољавају у сексу. Што мање слободе и моћи у стварној производњи живота, то више виртуелне слободе и моћи у сексу (који је, за већину „прола”, и сам више представа него стварност, више виртуелан него прави). Тако порнографија (разблудност, промисукитет) постаје један од облика социјалне контроле „прола”<sup>13</sup>.

Слично је и са насиљем. Бес који произилази из фрустрације због друштвеног положаја, односно из немогућности задовољавања вештачки (маркетиншки) увећаних потрошачких аспирација, из групног (класног, националног) безнађа (*hopelessness*), из искварености кључних установа система које онда „закуцавају” судбину појединаца за ниже пречаге светске социјалне хијерахије, из страшне обезљубљености (*lovelessness*) коју производи аморалност, егоизам и владајућа култура цинизма, похлепе и заборавља, тај, дакле, бес мора бити *испражњен* на, за систем, *безопасан* начин.

Управо је спектакл насиља, бола и смрти то ефикасно средство пражњења нагомиланог беса и фрустрације. Као што је већ давно уочено<sup>14</sup>, оно што су гладијаторске игре биле за римску светину, то су за данашње „проле” све оне бројне смрти, злочинства и мучења што их свакодневно гледају на ТВ екранима (од „форензичких” серија, до емисија вести).

---

11 Carlyle, T. (1850) *Latter-Day Pamphlets*. London: Chapman and Hall, [www.books.google.rs/books?id=K-nE13EucEQC&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](http://www.books.google.rs/books?id=K-nE13EucEQC&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false), VIII, pp. 28-31.

12 Huxley, A. (1946 and 1932) *Brave New World*. New York, London: Harper & Bros, p. XX

13 Jones, E. M. (2009) *Ballet Parking: Performing The Nutcracker as a Counter-Revolutionary Act*. South Bend: Fidelity Press

14 Mumford, L. (1988 and 1961) *Grad u historiji* [The City in History], Zagreb: Naprijed, p. 231.

---

Нормализација патолошког, кроз све подробније приказе крви, бола и свирепости (јер су, временом, потребни све јачи надражаји да би се постигао исти степен садомазохистичког уживања<sup>15</sup>), доводи до претварања читавог модерног света у глобални *патополис* – град болести<sup>16</sup>, место моралне и људске изопачености, Содома и Гомора.

Зато је последњи корак тог „светскоисторијског рада” масовне културе – *култура смрти* (Culture of Death<sup>17</sup>). Нормализација патолошког, у свом историјском току, мора се завршити претварањем *патополиса* у *некрополис* – претварањем града болести, у град смрти<sup>18</sup>. Јер, ако сте *уживање* прогласили главном вредношћу након 17 часова (пре 17.00 је то, наравно, новац), онда све остало, укључив и сам људски живот, мора бити потчињено тој вредности. Тако се онда, рецимо, ни сексуално уживање не може и не сме ничим угрозити – па чак ни „коллатералном штетом” каква је зачето дете. Отуда наша култура смрти изводи ону срамну „моралну гимнастику”: зачетом детету одузима се статус човека, те му се додељује статус „фетуса”, тј. нежељене израслине (попут какве жлезде). А ту „израслину”, наравно, треба „оперисати”. Тако култура која, иначе, спремно негује *презентистички расизам* – уверење да су наши преци били не само мање интелигентни, већ и мање морални од нас („дивљаци”), може у исто време да осуђује чедоморство у архајским друштвима (чињено услед демографског притиска), а да сама практикује „утробно чедоморство” – приказујући га, притом, и као врхунац „еманципације жена” („женско људско право”, „право да се немају нежељена деца”).

Тако смо добили обресе масовне, „забавизоване” културе савременог капитализма – културу заборављања, потрошачког „ослобођења” од греха и стида, фетишизма секса и насиља, као и нормализације („релаксације”) патологије и аморалности. У следећем одељку овог рада видећемо да неке од тих одлика, наравно модификоване, налазимо и у „високој култури” коју производе и конзумирају припадници ТНКК (као и кандидати за улазак у њу).

---

15 Кара-Мурза, С. Г. (2011 и 2000) *Манипулација свеићу*, (с руског превела Сава Росић), Београд: Весна-инфо и Преводилачка радионица Росић, стр. 268-269.

16 Mumford, нав. дело, стр. 232.

17 *Evangelium Vitae* (1995): Јован Павле II, енциклика *Evangelium Vitae*, [www.vatican.va/holy\\_father/john\\_paul\\_ii/encyclicals/documents/hf\\_jp-ii\\_enc\\_25031995\\_evangelium-vitae\\_en.html](http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae_en.html), p. 12.

18 Mumford, нав. дело, стр. 236.

---



\* \* \*

Номиналистички одређено, „високу културу” чине дела „модерне уметности” која се излажу (приказују) у музејима или галеријама (специјализованим за „савремену уметност”), која се изводе у позориштима или у концертним дворанама, која се емитују током „недеље авангардног филма”, која се читају на „вечерима савремене поезије”, итд. Та дела, дакле, нису „популарна” (нису намењена „пролима”), нити су произведена да би донела новац са широког тржишта (мада и она доносе новац). Та дела су по правилу финансирана из ресурса које контролишу више класе – било да су то приватни или државни ресурси.

Највећи део „високе културе” данас је под контролом ТНКК, која суштински диктира доминантни укус у матици друштвеног живота, па онда и у уметности и култури. Укус је, како то Бурдије добро одређује, „дистинктивна преференција”<sup>19</sup> – дакле, вредност преко које се успоставља *разликовање*. Модерна култура је, за Бурдијеа, систем дистинктивних знакова, док је укус способност њиховог одабира, способност распознавања на основу „значајних разлика”. *Дистинкција* је, по дефиницији, диференцирање, повлачење границе према другима, али у своју корист – она је начин да се својој друштвеној групи додели супериорност<sup>20</sup>. Кроз укус, стил живота, манире говора и понашања, актери се, по Бурдијеу, сами класификују. Онај ко у томе направи погрешан корак ризикује негативну евалуацију других („малограђанин”, „скоројевић”, „сноб”...). Укус се огледа у низу избора који су пре свега симболичке и културне природе, те је наш друштвени статус одређен оним што преферирамо, али и оним што нам се не допада.

Та способност горње социјалне групе да дефинише хегемони систем вредности, начин живота и укусе – којима затим теже и остале друштвене групације, назива се *културна хегемонија*. Културна хегемонија је израз Антонија Грамшија, који упућује на наметање система вредности, образаца понашања, као и пожељне листе друштвених или културних питања о којима се размишља. У том смислу се може рећи да се економски привилегован положај не обезбеђује само директном контролом странака, владе и парламента, већ и

---

19 Bourdieu, P. (1979) *La Distinction: Critique sociale du jugement*. Paris: Éditions de Minuit, p. 189.

20 Спасић, И. Дистинкција на домаћи начин: дискурси статусног диференцирања у данашњој Србији, у: *Наслеђе Пјера Бурдијеа: поуке и надахнућа*, (2006) Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, стр. 137-172.

контролом у сфери културе и медија. Ко влада културом, влада и заједницом.

Доминантни културни (уметнички) укуси данас одређују не само ликовни, музички, позоришни, филмски или књижевни критичари, већ и власници или управљачи галеријских, сценских или музичких простора, мецене из корпорацијских или државних фондова, као и већ етаблирани уметници у овим браншама. Сви су они, по правилу, припадници више средње класе. А они који међу њима успешно демонстрирају *исправан укус*, у савременом капиталистичком систему бивају инкорпорирани у *идеократску* фракцију транснационалних елита.

Да не би било забуне са овим увођењем класне перспективе у културолошку анализу, желим одмах да подсетим на Хаузерову разлику између појединачног уметничког догађаја (дела) и културне норме<sup>21</sup>. Ово прво, које може бити појединачна естетска новина, лична спонтана идеја, уметников бунт, случајно срећно решење – дакле, појединачна, психолошка чињеница – *није* класно одређена. Али, када то ново, спонтано и појединачно, постане културна норма, естетско правило, конвенција уметничке продукције, „институција”, стална структура укуса која детерминише понашање – када, дакле, постане стил, правац или уметнички манир – то тада постаје *друштвена чињеница*. А на њу се, онда, и социолошки легитимно може применити класна анализа.

У данашњој пак подели системских места, етаблиране критичаре и уметнике, кустосе и колекционаре (државне и приватне), уметничке директоре и продуценте, можемо да посматрамо као друштвену групу која, на основу легитимизације свог дистинктивног укуса као системски доминантног, запоседа одговарајуће социјалне локације, уживајући, онда, у тим локацијама припадајућу системску ренту. Чланови те групе су део системски доминантне класе, па, иако појединачно или колективно не морају имати класну свест, они као група делују *класно исправно*<sup>22</sup>. Зато се они, управо на основу тог дистинктивног укуса, препознају, признају као део исте групације, осећају одвојеност од других групација, а често и успостављају групну солидарност. Као припадници своје групе, они се понашају у складу са њеним класним положајем, и то без обзира јесу ли сами, појединачно или

---

21 Хаузер, А. (1986 и 1974) *Социологија уметности*, Књ. 1, (превеле Ружа и Јагода Рубчић), Загреб: Школска књига, стр. 129.

22 Хаузер, исто, стр. 62.

колективно, свесни своје класне припадности, или не. „Они то не знају, али тако раде”, описује такав случај Маркс<sup>23</sup>.

Штавише, као што сам на другом месту већ подробније објаснио<sup>24</sup>, људи се не понашају само по нормама своје актуелне групе (класе), већ и по нормама групације у коју желе да уђу (најчешће, у коју теже да се попну). *Класни афинитет* је једнако снажна бихејвиорална или атитудивна детерминанта као и класно порекло. У савременом свету, у коме су се носиоци „високе уметности” успели подићи на више системске позиције – које, наравно, доносе и одговарајућу системску ренту – уметници и уметнички критичари су се *по први пут у историји*<sup>25</sup> конституисали као нарочита социјална групација („културна елита”), чији је основни задатак регулација потражње и понуде добара високе уметности. Данаас се у ту групацију може ући првенствено *кооптацијом*, на основу одговарајућег социјалног критеријума – то јест, демонстрирања лојалности („креативне потврде”) захтева-ног дистинктивног укуса.

\* \* \*

Неке естетске каноне савремене, светскосистемски хегемоне, „високе културе” већ сам анализирао у књизи *Културни рат у Србији*<sup>26</sup>. Овде ћу сада обратити пажњу само на културолошке последице доминантне естетике „високе културе” које су умногоме сличне онима што их налазимо и у масовној култури. Та сличност, наравно, није случајна. Те-мељни систем вредности не може бити другачији, једино су другачији *знаци* којима културне елите демонстрирају дистинкцију у односу на „плебс”.

---

23 Маркс, К. (1974 и 1867) Капитал I у: Маркс, К. и Енглес, Ф. Дела, (превели Моша Пијаде и Родољуб Чолаковић), Београд: Просвета и Институт за изучавање радничког покрета, стр. 76.

24 Антонић, С. (2012) *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*. Београд: Службени гласник. Доступно и као URL документ: <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:3996/bdef:Content/download>, стр. 64-65; Слободан Антонић (2008) *Културни рат у Србији*. Београд: Завод за уџбенике, стр. 27-28.

25 „Од краја средњег века уметници се налазе у готово непрекидном (социјалном – С. А) успону” (Хаузер, исто, стр. 123). Иако се већ у ренесанси друштвени статус уметника одваја од статуса занатлије, још увек „већина уметника у 16. веку води скроман живот” (Хаузер, исто, стр. 124) – примеренији нижој средњој, него вишој средњој класи. У 19. веку само најталентованији и најпопуларнији уметници живе животом више средње класе. Тек у 20. веку, поготово за уметнике у САД или ЕУ, више није потребан таленат или популарност да би се остваривали високи приходи, док они који стварно имају таленат или уживају популарност постају богати попут припадника више класе (којој онда и припадају).

26 Исто, стр. 12-18.

---

И у високој култури нестале су раније границе стида, пристојности, па и моралности, све под оправдањем да је реч о „уметничком изражавању” и „уметничким слободама”. Критичарска одбрана таквих дела обично наглашава њихов „изазивачки” аспект, односно настојање да се „шокира малограђанска публика”. Али то „шокирање” публике, ако мало дубље размотримо ствари, заправо изражава *насиље* – над публиком, или уметника над самим собом, свеједно.

Тако је у модерној ликовној (визуелној) уметности сваки чин или предмет који долази од особе са друштвеном етикетом „уметник” проглашено уметношћу – укључив и такве бизарности попут шкољке од писоара<sup>27</sup>, уметников ненамештен кревет<sup>28</sup>, уметников измет<sup>29</sup>, ђубре<sup>30</sup>, мастурбирање<sup>31</sup>, изговарање имена кухињског посуђа<sup>32</sup>, потапање Распећа у мокраћу<sup>33</sup>, расеклине на сликарском платну<sup>34</sup>, итд. Посебно су на цени натуралистички акти (само)насиља – попут (само)убадања прстију ножем<sup>35</sup>, (само)урезивања кржаве обрнуте звезде на стомак<sup>36</sup>, (само)закуцавања ексерима и цртање жилетом по кожи<sup>37</sup>, (само)копање очију и кастрација<sup>38</sup>, самоукрашавање лица црвима<sup>39</sup>, забадање трња у подлактицу и резање шаке жилетом<sup>40</sup>, разарање ткива метком<sup>41</sup>, каса-

---

27 [www.en.wikipedia.org/wiki/File:Marcel\\_Duchamp\\_Fountain\\_at\\_Tate\\_Modern\\_by\\_David\\_Shankbone.jpg](http://www.en.wikipedia.org/wiki/File:Marcel_Duchamp_Fountain_at_Tate_Modern_by_David_Shankbone.jpg)

28 [www.en.wikipedia.org/wiki/My\\_Bed](http://www.en.wikipedia.org/wiki/My_Bed)

29 [www.en.wikipedia.org/wiki/Artist's\\_shit](http://www.en.wikipedia.org/wiki/Artist's_shit)

30 [www.visualarts.net.au/gallery/carlyfisher](http://www.visualarts.net.au/gallery/carlyfisher)

31 [www.dailymotion.com/video/x7ygpvc\\_vito-acconci-seedbed-1972\\_creation#.UYJWUpILHU](http://www.dailymotion.com/video/x7ygpvc_vito-acconci-seedbed-1972_creation#.UYJWUpILHU)

32 [www.youtube.com/watch?v=3zSA9Rm2PZA](http://www.youtube.com/watch?v=3zSA9Rm2PZA)

33 [www.en.wikipedia.org/wiki/Piss\\_Christ](http://www.en.wikipedia.org/wiki/Piss_Christ)

34 [www.artitude.eu/it/pillole/12-lucio-fontana-\(1899-1968\)](http://www.artitude.eu/it/pillole/12-lucio-fontana-(1899-1968))

35 [www.tumblr.com/tagged/marina\\_aramovic](http://www.tumblr.com/tagged/marina_aramovic); [www.youtube.com/watch?v=h9-HVwEbdCo](http://www.youtube.com/watch?v=h9-HVwEbdCo)

36 [www.tumblr.com/tagged/lips\\_of\\_thomas](http://www.tumblr.com/tagged/lips_of_thomas)

37 <https://www.google.rs/search?q=günter+brus&tbn=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=SBmGUYHJOcftsgaP0YDQBg&ved=0CEUQsAQ&biw=1540&bih=819>

38 <https://www.google.rs/search?q=Rudolf+Schwarzko-gler&hl=sr&tbn=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=RP-FUfhBYSHTQaE8oCYDA&ved=0CDYQsAQ&biw=1540&bih=819>

39 [www.zakhor-online.com/?attachment\\_id=4160](http://www.zakhor-online.com/?attachment_id=4160)

40 [www.ginapane.files.wordpress.com/2011/04/nouvelle.jpg](http://www.ginapane.files.wordpress.com/2011/04/nouvelle.jpg)

41 [www.juleswidmayer.wordpress.com/2009/11/19/intro-to-chris-burden/](http://www.juleswidmayer.wordpress.com/2009/11/19/intro-to-chris-burden/)

---

пљење животиње преко голог људског тела<sup>42</sup>, садо-мазо порнографија<sup>43</sup>, машине за растезање (мучење) извођача<sup>44</sup>, итд.

У оба случаја, и када је реч о шокирању „традиционалистичке“ („конзервативне“) публике, и када је реч о приказу (само)повређивања, можемо слободно рећи да је посредни извесна уметничка (културна) легитимизација насиља. Насиље над нечијим уверењима или системом вредности може бити једнако понижавајуће и повређујуће као и насиље над нечијим телом или личним интегритетом<sup>45</sup>. Отуда је „естетика шокирања“, у свом дубљем друштвеном смислу, заправо једна од демонстрација практично социјално неограничене (некажњиве) воље истинских господара друштва (ТНКК, „Империје“). То је само уметничка (културна) апотеоза једне пребогате и обесне моћи да се – без икаквих граница, без икаквих скрупула – уради било шта. У овом случају, да се изврши једна посебна, и збиља оригинална, врста насиља – да се *ништа, ђубре и зло* прогласе уметничким делом.

Управо то господарење над вредностима, над самом *дефиницијом* вредности, може се узети као још један дистинктивни знак модерног социјалног моћника. Иако се по правилу оправдавају да својим, „уметнички испосредованим“ насиљем заправо протестују против присуства насиља у модерном свету, „модерни“ („авангардни“) уметници, у суштини, само несвесно, а каткад и свесно, изражавају обесну моћ глобалне елите – али и подземни рад њене нечисте савести због посебно патолошког и неморалног типа друштвене доминације (које сам горе описао).

Та концепција „високе уметности“ као апологија нарцисоидне и обесне моћи/насиља (али и испољавање колективне нечисте савести доминантне класе, као типичне „преступничке групе“), види се не само у визуелној, већ и у другим уметностима. Добар пример је разарање уметничке („озбиљне“) музике, спроведено у 20. веку. Кроз различите облике „авангардне“ музике, као што су атонална и додекафонска музика, серијализам, алеаторика, гомилање дисонанци итсл, вршено је изобличење и дезинтегрисање музике, све док се није дошло до „неслушљивог акустичног

---

42 <http://ikblogdusikben.files.wordpress.com/2010/05/herman-nitsch-bloedkunst-94131.jpg>

43 [www.physiologus.de/bilder/maschine.gif](http://www.physiologus.de/bilder/maschine.gif) (Tomi Ungerer)

44 [www.youtube.com/watch?v=Wabsr8Eouts](http://www.youtube.com/watch?v=Wabsr8Eouts), [www.dance-tech.net/video/marcelli-antunez-roca-epizoo](http://www.dance-tech.net/video/marcelli-antunez-roca-epizoo)

45 Каган, Р. (2003. и 2002) Моћ и немоћ у: *Ка царству добра или апокалипси*, избор Ивановић, Ж. , стр. 113-141. Београд: Филип Вишњић, стр. 130.

хаоса<sup>46</sup>, „атоналне буке“<sup>47</sup> која код слушаоца производи само „бездушну досаду“ (soul-destroying monotony<sup>48</sup>).

Тако је настала „модерна уметничка музика“ у којој ни сами аутори више нису у стању да разликују када се њихово дело изводи тачно, а када се свирају погрешни тонови<sup>49</sup>, нити публика, па чак ни она музички натпросечно образована, уме да разликује када слуша праве композиције, а када је суочена са насумичним ударањем по клавиру<sup>50</sup>.

„Модерна уметничка музика“ постала је, тиме, свака производња звукова<sup>51</sup>, укључив и бесмислену буку<sup>52</sup>. „Бука је одувек била акустички канал насиља, а познавање тог канала неопходан је предуслов за свако успешно социолошко бављење постромантичарском – или, тачније, авангардистичком – модерном музиком“<sup>53</sup>. Са проглашењем буке за уметност<sup>54</sup>, „насиље је (...) преплавило целокупну музику“, доведши до тога да се „уметност претвори у *чисто насиље*,

---

46 Јеремић-Молнар, Д. и Молнар А. (2009) *Нестајање узвишеног и овладавање авангардног у музици модерне епохе*. књ. 1, Музички узвишено у делима Бетовена и Шенберга, књ. 2, Музички авангардизам у Шенберговој додекафонској поезици и Адорновој критичкој естетици, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију и „Филип Вишњић“, т. 1, стр. 114.

47 Исто, стр. 11.

48 Michael, J. E. (1994) *Dionysos Rising: The Birth of Cultural Revolution Out of the Spirit of Music*. San Francisco: Ignatius Press, p. 151.

49 „Добро је позната чињеница (...) да Шенберг није ни примећивао када је неко свирао погрешне ноте“ Smith, J. A. (1979) Schoenberg's Way, *Perspectives of New Music* Vol. 18, No. 1/2 (Autumn, 1979 - Summer, 1980), pp. 258-285; p. 264; Јеремић-Молнар и Молнар, исто, т. 1, стр. 137-138.

50 „Гал је америчким и немачким студентима музике пустио снимак трећег клавирног комада из Шенберговог оп. 19, заједно са још дванаест снимака на којима је сам насумично `лупао` по диркама клавира. Студенти су имали задатак да идентификују музички `оригинал` и одвоје га од насумичне буке коју је створио сам Гал. Тачан одговор је дало само двоје студената, који су одмах изјавили да су одговорили случајно“ (Јеремић-Молнар и Молнар, исто, т. 1, стр. 185)

51 Јеремић-Молнар и Молнар, исто, т. 1, стр. 121.

52 [www.youtube.com/watch?v=LYKqHzBHjIA](http://www.youtube.com/watch?v=LYKqHzBHjIA) или [www.youtube.com/watch?v=aNt6a5xFOnE&list=RD023XfeWp2y1Lk](http://www.youtube.com/watch?v=aNt6a5xFOnE&list=RD023XfeWp2y1Lk) или [www.youtube.com/watch?v=WyHWLkU7PgQ](http://www.youtube.com/watch?v=WyHWLkU7PgQ). Публика ово продавање буке за музику најчешће стрпљиво подноси, чекајући други део концерта, у коме ће чути Бетовена или Чајковског (тј. праву музику). Или пак на буку са концертног подијума одговара мјаукањем, као „креативним музичким одглашавањем“ (видети Јеремић-Молнар и Молнар, исто, т. 2, стр. 166-167).

53 Јеремић-Молнар и Молнар, исто, т. 1, стр. 171.

54 Музичка естетика се данас састоји у „измишљању оправдавања буке“ (Јеремић-Молнар и Молнар, исто, т. 1, стр. 187).

---

или, тачније, у идеолошки закамуфлирану буку<sup>55</sup>. А ако је музика постала „насиље над слушаоцем“<sup>56</sup>, сам композитор те насилне буке морао се претворити у „убицу музике“<sup>57</sup>, у каквог „естетичког терористу“ (aesthetic terrorist<sup>58</sup>). Јер, његов циљ је фактички постала производња и *тоталитарна демонстрација* музички одвратног и насилног.

Кажем „тоталитарна демонстрација“ зато што таква врста уметности – како музичке, тако и визуелне – *не дозвољава* егзистенцију другачијег. Она, наиме, проглашава *кичем* свако ново уметничко дело створено по нормама *вечне* („класичне“, „традиционалне“) уметности. Ширећи тако „страх од кича“ као кључну компоненту дистинктивног укуса „модерности“, она лепи етикету „анахроног“ или „кичастог“ на свако уметничко дело које поседује, рецимо, хармонију (у музици) или фигуралност (у сликарству).

Стога, након готово столећа такве „политичке коректности“ у високој уметности, музичко и ликовно наслеђе идеократске фракције ТНКК показује да се у светском току историје глобалног капитализма изгледа паралелно одвијају два процеса развоја – на једној страни је развој (материјалне) цивилизације, а на другој развитак (духовног) варварства, деградације и примитивизма. То је управо добра слика целе ТНКК, али и целог модерног капиталистичког система који почива на насиљу, лажи, похлепи, заглупљивању и развраћању.

\* \* \*

У Србији се за масовну културу брине хипнократска, а за високу културу идеократска фракција ТНКК. Њихови су страни представници овде лоцирани, а домаћи представници сачињавају блок компрадорске буржоазије (задужене за масовну културу), односно компрадорске интелигенције (задужене за високу културу<sup>59</sup>).

---

55 Јеремић-Молнар и Молнар, исто, т. 1, стр. 152; подвукли аутори.

56 Јеремић-Молнар и Молнар, исто, т. 1, стр. 56.

57 Hermand, Jost (1986): *Kultur im Wiederaufbau. Die Bundesrepublik Deutschland 1945-1965*. München: Nymphenburger Huxley, Aldous (1946[1932]): *Brave New World*. New York, London: Harper & Bros, p. 404; према Jones, *Dionysos Rising, ucno*, p. 150.

58 Jones, исто, p. 181.

59 Одређење обе групације дато у Антонић, С. *Лоша бесконачност*, исто, стр. 56-64.

---

Деловање компрадурске елите у српској култури опширно сам описао на другом месту<sup>60</sup>, па ћу овде обратити пажњу само на неке аспекте овог феномена. Уопштено посматрано, реч је о феномену културне колонизације Србије. За колонизатора, објашњава Мемми<sup>61</sup>, колонизовани је скуп сопствених негативних пројекција колонизатора. Колонизатор је вредан – колонизовани лењ, колонизатор интелектуални гигант – колонизовани духовни имбецил, колонизатор цивилизован – колонизовани дивљак...<sup>62</sup> Колонизатор своју доминацију оправдава жељом да се колонизовани уздигне до ступња цивилизованости и моралности колонизатора. Али, у томе нема успеха због *суштинског дефекта* колонизованог – првенствено због „социолошке чињенице која је добила статус биолошке, или још боље, метафизичке”. Отуда „колонијални однос између колонизованог и колонизатора (...) постаје коначна категорија. Она је то што јесте, зато што су они то што јесу, те се ни један нити други никада неће променити”<sup>63</sup>.

То је данашњи оквир српске културе, у коме се креће „мејнстрим” наше уметности, главни ток рада наших културних институција (тачније, рада елите која њима управља). Сам дискурс колонијализма је, по Меммију, оно што уконачава колонизацију. Тај дискурс чини да је Колонија закована у својој вечној малолетничкој подложности, да је „дивљак” закован у метафизичком дивљаштву. Наши уметници и „културни радници”, као овлашћени господари семантичког поља у Колонији, непрекидно нам испредају наратив о нашем *вечном дивљаштву*. То дивљаштво није поједини наш манир, нека наша случајна особина, већ *само језгро* нашег националног и културног идентитета.

Отуда је свако пропагандистичко и натуралистичко потирање знакова тог идентитета – ма колико било изражено примитивним (не)уметничким средствима – по дефиницији уметност: засипање камењем патријарха Павла<sup>64</sup>, приказивање свештеника као дембеланских блудника<sup>65</sup>, симболичко представљање савремене Србије црвеним кукастим

---

60 Антонић, С. (2011) *Вишијевска Србија*. Београд: Чигоја штампа. Доступно и као URL документ: <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:2782/bdef:Content/get>, стр. 61-183; такође и Антонић, С. (2008) *Културни рат у Србији*, Београд: Завод за уџбенике.

61 Memmi, A. (1967) *The Colonizer and the Colonized*. Boston: Beacon Press.

62 Исто, стр. 82.

63 Исто, стр. 72.

64 <http://www.serbiancontemporaryart.info/radovi.php?lang=1&id=998>

65 <http://www.e-novine.com/fotogalerija/fotogalerija-kultura/30279-Gospode-pomiluj.html>



крстом<sup>66</sup>, означавање Београда и Србије за места фашизма<sup>67</sup>, стављање написа „Новија српска историја“ на буре пуно крви и повраћање по српској застави<sup>68</sup>, представљање владике Николаја Велимировића као перверзног дивљака<sup>69</sup>, итд. А да то *јесте* уметност, и да је свако ко другачије мисли само „примитивни националиста“, потрудиће се публици да објасне кустоси и критичари – од питомаца ЦИТОК-а<sup>70</sup>, до сталних коментатора у културном додатку *Данаса* или *Политике*.

Овакав дискурс је нужни део демонстрирања дистинктивног укуса наше културне елите, која наравно, као и све остале фракције овдашње елите, негује снажне класне афинитете према ТНKK<sup>71</sup>. Тај укус се види не само по тематици – „анти-националистичкој“, „антитрадиционалистичкој“, псеудолевичарској (реч је о глумљењу бунта, о бунту као естетичком маниру, не о стварном изразу незадовољства естаблишментом<sup>72</sup>). Тај укус се види и по доминантном стилу, који мора бити у складу са оним за који смо видели да чини средиште хегемоне културе. Рецимо, у ликовној уметности – никако фигуралност традиционалног сликарства или вајарства, већ обавезно боди арт, перформанс, видео инсталација итд. Транзиција београдског Октобарског салона из национално репрезентативне изложбе у интернационално-показну<sup>73</sup>, односно из изложбе сликарских радова у поставку у којој нема *ниједне* слике (2012), знаковит је показатељ тог процеса.

Ово наравно не значи да је сва наша висока култура садржајно у знаку компрадорства, а стилски у знаку „концептуалне уметности“. На ободима главних институција, или у подземљу етаблиране културе, и даље се дешава уметност као креативни чин снажних појединаца<sup>74</sup>. Али, као што се у српској масовној култури главнина медија претворила у

---

66 <http://www.msub.org.rs/izlo%C5%BEba/o-normalnosti>

67 [www.liduss.blogspot.com/2010/03/milica-tomic-umetnica-buntovnica.html](http://www.liduss.blogspot.com/2010/03/milica-tomic-umetnica-buntovnica.html)

68 [www.e-novine.com/kultura/kultura-recenzije/64898-Frljiev-scenski-metak.html](http://www.e-novine.com/kultura/kultura-recenzije/64898-Frljiev-scenski-metak.html)

69 [www.blog.b92.net/arhiva/node/5163.html](http://www.blog.b92.net/arhiva/node/5163.html)

70 Видети критичку анализу у Ђурковић, М. (2009) *Слика, звук и моћ: огледи из поп-политике*. Београд: МСТ Гајић, стр. 69-72.

71 Антонић, С. (2012) *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*, Београд: Службени гласник, стр. 16-20.

72 Што је, уосталом, и очекивано, будући да се управо кроз само уметничко дело мора ући у стварни естаблишмент (пошто дело има функцију демонстрирања лојалности колективном дистинктивном укусу ТНKK).

73 [www.oktobarskison.org/53/uvod/](http://www.oktobarskison.org/53/uvod/)

74 Нешто од тих догађаја, барем када је реч о ликовној уметности, могу се наћи у приказима Дејана Ђорића ([www.pecat.co.rs/author/dejandjoric/](http://www.pecat.co.rs/author/dejandjoric/)).

колекторе из којих се публика засипа моралним и естетским ђубретом, тако је и главнина институција елитне културе – од музеја и позоришта савремене уметности, до културних додатака озбиљних дневника и недељника – претворена у медијуме за нормативну промоцију пожељног дистинктивног укуса за све овдашње амбициозне кандидате за улазак у неку од фракција ТНKK (од политичке, до идеократске).

Но као што је практично немогуће, у тренутним друштвено-историјским условима, одбацили садашњу главну културну функцију овдашњих масовних медија као „колектора” потрошачке хипнозе, тако је практично немогуће, у тренутној друштвено-историјској констелацији, променити компрадорско-колонијаторски карактер овдашњих установа високе културе. Јер, оне су само *институционални израз* доминантне, материјално и социјално хегемоне класе у српском друштву – *компрадорске буржоазије*.

\* \* \*

Компрадорска буржоазија свој класни положај изводи из функције убрзане предаје/продаје („интегрисања”) економских, политичких, културних и других структура националне државе у руке ТНKK. Идентитет компрадорске буржоазије везан је првенствено за транснационалне структуре. Њени припадници су заједница са другим члановима ТНKK који заузимају слично место у глобалној мрежи моћи (тј. уживају исти тип системске ренте), или са члановима класе свог социјалног афинитета, а не са члановима других класа из сопственог друштва.

У идеалнотипском смислу, наспрам компрадорске буржоазије, која доминира многим земљама (полу)периферије, стоји *национална буржоазија*<sup>75</sup>. Она је у друштвима капиталистичког центра доминирала пре раздобља глобализације (империјализма), као што је доминирала и у друштвима која су, баш захваљујући њој, успешно извела економску модернизацију<sup>76</sup>. Важно је разумети да национална буржоазија модернизујућих друштава доживљава друге националне буржоазије истог ранга – а данас и буржоазију из светско-капиталистичког центра – као конкуренте у борби за тржиште, док чланове других класа из сопственог друштва често

---

75 Антонић, С. (2012) *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*, Београд: Службени гласник стр. 67-70.

76 Антонић, С. (2003) *Нација у струјама прошлости: огледи о одрживости демократије у Србији*. Београд: Чигоја штампа. Доступно и као URL документ: <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:3560/bdef:Content/download>; стр. 63-69; такође у: Антонић, С. *Лоша бесконачност*, стр. 86-88.

види као савезнике у тој борби. Стога је она, у идентитетском смислу, ипак више заједница са остатком друштва, него са иностраном буржоазијом<sup>77</sup>.

Национална модернизаторска буржоазија, данас, доминира у Русији, Индији или Кини (ма колико да је у свим тим друштвима јака и компрадорска буржоазија). Елита ових земаља, наиме, има амбицију да очува националне ресурсе (укључив и политички суверенитет), подигне материјални стандард становништва кроз реалну економију, те уђе у само средиште светског капиталистичког система. Како би то постигла, она уз политички суверенитет настоји да обезбеди и културни суверенитет – у смислу аутономног, од централног естаблишмента ТНКК (из САД и ЕУ) независног (самосвојног) система вредности.

Србији је посебно политички занимљив и културно близак случај Русије<sup>78</sup>. Русија се, у културно-идентитетском, па и политичком смислу, данас може видети као *хришћанска контра-Империја* – моћни континентални политички ентитет који стоји наспрам, већ у великој мери, дехристијанизоване (секуларизоване) атлантске Империје (САД и ЕУ)<sup>79</sup>. Русија је, у царско време (до 1917), поседовала елитну европску високу културу<sup>80</sup>. Њу је комунизам делимично конзервисао<sup>81</sup>, сачувавши је тако од разних облика „авангардистичке” културне деструкције. Национална модернизујућа буржоазија Русије је и у доба социјализма, а то је случај и данас, задржала одређене елементе уметничког укуса класичне европске културе (16-19. века). И као што се 16-овековна Ренесанса вратила на узоре класичне антике, тако се данашња руска култура без комплекса враћа на узоре класичне европске културе (како западног, тако и источно-хришћанског корена), развијајући их и надограђујући их у складу са локалним (традиционалним) уметничким праксама.

---

77 Антонић, С. (2008) *Културни рат у Србији*, Београд: Завод за уџбенике, стр. 240-265.

78 Антонић, С. (2009) Путинизам – идеја патриотске елите, *Национални интерес*, бр. 1-2, год. V, стр. 331-339. Доступно и као URL: [www.nacionalniinteres.rs/ni-2009-broj-01-02.pdf](http://www.nacionalniinteres.rs/ni-2009-broj-01-02.pdf)

79 Видети: Антонић, С. (2013) *На бриселским шинама: политичке анализе*. Београд: Чигоја штампа, стр. 186-188.

80 Jones, E. M. (2009) *Ballet Parking: Performing The Nutcracker as a Counter-Revolutionary Act*. South Bend: Fidelity Press.

81 Видети: Антонић, С. (2013) *На бриселским шинама: политичке анализе*. Београд: Чигоја штампа

---

Добар пример таквог уметничког обрасца је музика Илариона Алфејева (Страсти по Матеју<sup>82</sup>, Божићни ораторијум<sup>83</sup>, *Stabat mater*<sup>84</sup>). Ова музика је, по свом облику, ефектна синтеза руског духовног појања и западних барокних хармонијских структура. Дакле, „синкретичка”, „еклектичка” или „кичаста” за укус „музичке авангарде”, али заправо дубоко емоционална, узвишена и прелепа за слух образоване музичке публике класичног (грађанског, буржоаског) укуса. То је добар пример културног обрасца Русије као „хришћанске контра-Империје”, али и дистинктивног укуса њене националне буржоазије и њене елите. А та елита се не боји да гради особену властиту културу, аутономну како спрам хегемоне културе атлантистичког Центра, тако и спрам колонијалне културе његових компрадорских испостава на источноевропској периферији.

Србија, међутим, као мала земља ипак нема довољне капацитете за аутономну модернизацију<sup>85</sup>, па онда ни за аутономну (некомпрадорску) културу. То долази отуда што је наша национална буржоазија одвећ слаба у економском и политичком<sup>86</sup>, па следствено и у културном погледу. Вероватно да овдашња национална буржоазија тек као пратилац модернизујуће националне буржоазије неке друге земље може имати шансу да, након наслућујућег слома актуелног модела „модернизације преко позива” (који се у Србији примењује од 2000), изведе успешну модернизацију „улучењем прилике”<sup>87</sup>.

Но руска национална буржоазија до сада ипак није показивала превише занимања за проблеме и амбиције мале српске буржоазије. Зато ће, по свему судећи, и у наредном раздобљу овдашња национална буржоазија остати економски и политички инфериорна у односу на компрадорску. А такав однос снага мораће онда превладавати и у култури (првенствено високој).

То наравно не значи да се одређени помаци неће моћи остварити у правцу веће уравнотежености продукције културних добара. Индивидуалне уметничке и научне радионице

---

82 [www.youtube.com/watch?v=KisjhohNZNE](http://www.youtube.com/watch?v=KisjhohNZNE)

83 [www.youtube.com/watch?v=NrZt-zEYSkc](http://www.youtube.com/watch?v=NrZt-zEYSkc) (делимичан снимак)

84 [www.youtube.com/watch?v=eI0AAAnL4-X8](http://www.youtube.com/watch?v=eI0AAAnL4-X8)

85 Антонић, С. (2012) *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*, Београд: Службени гласник, стр. 90-91.

86 Исто, стр. 65-70.

87 О ове две концепције модернизације и њеној примени на Србију, видети Антонић, С. (2012) *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*, Београд: Службени гласник, стр. 73-94.

---

некомпрадорске интелигенције свакако ће и у годинама пред нама давати важна дела. Али културна афирмација тих дела и ствараоца нужно ће бити ограничена све дотле док у српском друштву доминира садашњи модел „дистинктивних знакова“ (то јест, укус) владајуће социјалне групације. Тек са променом доминантне групације – а она ће се остварити само након измене стратешких друштвених претпоставки (политичких и економских), моћи ће да дође и до значајније промене у конфигурацији овдашњег културног обрасца.

#### ЛИТЕРАТУРА:

- Антонић, С. (2013) *На бриселским ишинама: политичке анализе*. Београд: Чигоја штампа
- Антонић, С. (2012) *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*, Београд: Службени гласник
- Антонић, С. (2008) *Културни рат у Србији*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Ђурковић, М. (2009) *Слика, звук и моћ: огледи из поп-политике*, Београд: МСТ Гајић
- Јеремић-Молнар, Д. и Молнар, А. (2009) *Нестајање узвишеног и овладавање авангардног у музици модерне епохе*. Књ. 1: Музички узвишено у делима Бетовена и Шенберга. Књ. 2: Музички авангардизам у Шенберговој додекафонској поезици и Адорновој критичкој естетици. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију и „Филип Вишњић”
- Jones, E. M. (2009) *Ballet Parking: Performing The Nutcracker as a Counter-Revolutionary Act.*, South Bend, in: Fidelity Press
- Jones, E. M. (2005) *Libido Dominandi: Sexual Liberation & Political Control*, South Boud: St. Augustine’s Press
- Jones, E. M. (1994) *Dionysos Rising: The Birth of Cultural Revolution Out of the Spirit of Music*. San Francisco: Ignatius Press
- Memmi, A. (1967) *The Colonizer and the Colonized*. Boston: Beacon Press
- Рељић, С. (2012) *Промена карактера медија у савременом капитализму: узроци, актери, последице* (докторска дисертација), Београд: Филозофски факултет
- Спасић, И. Дистинкција на домаћи начин: дискурси статусног диференцирања у данашњој Србији, у: *Наслеђе Пјера Бурдијеа: поуке и надахнућа*, (2006) Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију
- Хаузер, А. (1986) *Социологија умјетности (Soziologie der Kunst)*, књ. 1; (превеле Ружа и Јагода Рубчић), Загреб: Школска књига

Slobodan Antić  
University of Belgrade, Faculty of Philosophy –  
Sociology Department, Belgrade

*PINK TRANSITION* IN SERBIA: SIX THESES  
CONCERNING OUR CULTURAL SITUATION

Abstract

During transition, Serbia and other (semi) peripheral countries have become economical, political and cultural colonies of transnational capitalist class (TNCC) whose center (metropolis) is found in the main societies of the world capitalist system - the US and the EU. This has influenced the formation of the Serbian system of mass culture that is characterized by the culture of forgetting, the ideology of consumerist “liberation” of sin and shame, fetishism of sex and violence, as well as normalization (“relaxation”) of pathology and amorality. These features dominate also in the “high culture” produced and consumed by TNCC members (and candidates for it). Most of the “high culture” is now under TNCC control, which essentially dictates the dominant tastes. Members of the bourgeoisie, who successfully produce or demonstrate the right taste on the (semi) periphery, are incorporated into the idiocratic fraction of TNCC. Hence almost all high culture in Serbia is marked with comprador content and style, and also marked by “conceptual art”. And since it is impossible, in the current socio-historical conditions, to reject the main cultural function of the mass media in Serbia as a “collector” of consumer hypnosis, it is also impossible, in the current socio-historical constellation, to change the colonial comprador character of the institutions of high culture in Serbia. They are only an institutional expression of the dominant, financially and socially hegemonic classes in Serbian society – the comprador bourgeoisie.

**Key words:** *transnational capitalist class, comprador bourgeoisie, the world system, cultural capital, taste*



Миле В. Пајић, *Пут према манастиру,*  
манастир Хиландар, српска царска лавра,  
Света гора *Атос*

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет –  
Одсек за социологију, Нови Сад

DOI 10.5937/kultura1340293K

УДК 316.72(497.11)“199/200”

316.774(497.11)“199/200”

316.422(497.11)“199/200”

оригиналан научни рад

---

# КУЛТУРА У КРИЗИ И КРИЗА КУЛТУРЕ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

---

**Сажетак:** *Раздобље кад се један модел развоја, организације и интерпретације света истроши а нови није настао означава време кризе у најширем смислу. Криза погађа све групе, институције, организације и појединце на нивоу свакодневног живота. Она се у почетку сагледава кад се открије да се одређен поредак распада. У случају културе то значи да она постаје супротно од онога што је била и да обрасци културе усмеравају друштвене праксе ка дезинтеграцији. Култура у Србији до сада није била предмет озбиљних размишљања. То илуструје и чињеница непостојања темељне и развијене стратегије у области културне политике. У раду се на конкретним примерима у сфери медија и забаве показује својеврсна криза културе у Србији.*

**Кључне речи:** *култура, криза, криза културе, културна политика, забава, манипулација*

Данас је свет усред кризе која је структурална и стога темељита. Појам „криза” се односи на *критично временско раздобље током кога ће се крај избећи кроз нове адаптације*, уколико су оне могуће. Кризе могу бити дуготрајне, али не треба искључити могућност постојања краћих криза (унутар ове дуге кризе) дефинисаних као периоди „дисконтинуиране промене”. Криза све повезује – она је вишеслојна јер обухвата културу, дух, економију, политику, друштво. Све су то само подручја где се јавља криза и то неизбежно, незауостављиво, неминовно, као историјска стварност и људска судбина.

Разарање, распад, дезорганизација, декаденција државе, друштва, културе, деструкција економије, губитак морала, пустош интимног живота – све је то криза, све се своди на

њу. Криза<sup>1</sup> је историјски процес, разарајућа појава ниҳилизма: распад у ништа. Оно што се јавља на подручју културе, друштва, уметности, науке само су споља видљиви симптоми кризе. Узрок може бити сасвим унутра, дубоко и један површни поглед може да убеди да се многи процеси тешко могу изменити. Чини се да је култура пример оваквих процеса на делу.

Већ одавно се пише о *кризи модернитета* и она се разматра као неодојиви чинилац раста и развоја, било ког прелаза (транзиције). Едгар Морен је XX век назвао веком кризе, али веком у којем се, не треба то заборавити, напредовало највише и најбрже. Питање: „Како изаћи из XX столећа” је, уствари, трагање за одговором како да се изађе из кризе (криза напретка, криза цивилизације, криза културе, криза омладине, криза брака и породице, криза идентитета, криза смисла, итд.).

Криза се огледа и у чињеници да се *међусобна надопуњавања претварају у антагонизме* у брзом деструктуирању и дезинтеграцији свих области друштвеног живота. Она је *прекид срећености* и означава низ неконтролисаних процеса који теже да се појачају сопственим снагама или да се жестоко сукобе с другим антагонистичким процесима који су и сами неконтролисани.<sup>2</sup> Може се закључити да *раздобље кад се један модел развоја, организације и интерпретације света истроши а нови није настао*, означава време кризе у најширем смислу. Она погађа све групе, институције, организације и појединце на нивоу свакодневног живота.

Криза културе огледа се кроз кризу културних вредности, културних институција, темеља на којима она почива. Конкретније, криза културе је подстакнута:

- *Озбиљним недостатком средстава* који је спречио културне институције да боље одговоре захтевима који се пред њих постављају;

---

1 У *Оксфордском речнику* криза се дефинише као прекретница, посебно код болести. Води порекло од грчке речи *крисис* — одлука. Криза је период у току којег неки „оболели” друштвени, економски или политички систем не може даље да опстане на исти начин као раније и *приморан је под претњом нестанка да се подвргне преображају* који ће му продужити живот. Дакле, тај период кризе је историјски тренутак опасности или неизвесности током којег се доносе одлуке и врше промене од пресудног значаја који ће одлучити о будућем развоју система, ако он опстане и о његовој новој друштвеној, економској и политичкој основици, о неком његовом делу.

2 Морен, Е. (1983) *Како изаћи из XX столећа*, Загреб: Глобус, стр. 275.



● *Инерцијом која се налази у самим тим институцијама*, из чега произилази крајња *спорост* са којом су оне прилагођавале своје унутрашње структуре потребама, чак и кад нису биле сувише ометане недовољношћу средстава.

● *Инерцијом самог друштвеног система* који се, везан својим *традицијама*, својим веровањима, својим системом вредности и својим институцијама, показао као неспособан да најбоље искористи културу и културне институције у интересу националног развоја. Раскорак између културних институција и друштвене средине настаје услед релативне аутономије ових институција. Оне настоје да остану оно што су биле и да сачувају сопствене интересе и вредности. Ако се жели савладати криза, сасвим је очигледно да култура и друштво треба да пристану на међусобно усаглашавање и прилагођавање.

Свака расправа о кризи културе *претпоставља разговор о кризи рада, кризи вредности, њиховог смисла и идентитета*. Типичан пример је тржишна валоризација културе. Култура се све више тржишно функционализује: „концепцијски и садржајно не зависи од институција, већ јој основни тон и профил, цену и вредност, даје неко други, извана. То може бити анонимни *бирокуратски апарат*, али и врло снажно изражена тенденција професионалних организација и друштава која бране своје интересе у општој конкуренцији *на тржишту*. Данашњи колонизатор је тржиште, које усисава сваки облик отпора, узима у обзир сваку критику на свој рачун, антиципира је и претвара у сопствени профит. Тржиште нас колонизује неприметно, колонизује нас у нашим сопственим вредностима, без обзира да ли се оне зову идентитет, етницитет, право на различитост, итд. Против новца, медијских моћника, конгломерата, против монопола дистрибутерских ланаца, све у свему против „тржишног фундаментализма“ који укључује и културу, тешко је замислити ефикасан отпор”.<sup>3</sup>

Свођење културе на потрошњу значи да не постоји јасан став о култури, јер се она интерпретира као скуп потрошачких вредности. Култура се најчешће своди на потрошњу, при чему још није превладано мишљење да се за културу „даје”. Очигледно, постоји зависност „производње” културе од економске производње уопште, од материјалног богатства друштва. Без обзира на то, тешко се може говорити о „рентабилности” културе, о чистим економским улагањима у културу. Култура је несводљива само на стандард и *питање средстава*. Није значајно само да друштво издваја

---

3 Угрешић, Д. (2002) *Забрањено читање*, Београд: Самиздат, стр. 225.

за културу, важнији је проблем друштвеног система *како да усвоји резултате културе*. Не треба заборавити да се последице културе јасно осећају тек на неком другом плану, у свести и менталитету људи, на пример.

Не може се говорити о култури само кроз призму рентабилности, тржишта и материјалних вредности. Иако се залажемо за концепт тржишне привреде, можемо на низу примера доказати да закон тржишта не мора имати ништа заједничког са истинском и аутентичном културом. Ако се култура сведе само на логику профита, онда се скрнавe и сужавају културне вредности.

Култура се мења заједно са осталим друштвеним променама и врло је тешко говорити о променама које се дешавају искључиво у култури. Не можемо размишљати о одвојеном културном развоју, јер је то део укупног друштвеног развоја, али не као механички, већ интегрални део.

Планирање културних потреба мора водити рачуна о развоју осталих друштвених делатности, а посебно о развоју и о материјалним могућностима привреде. Програми који нису усклађени са другим програмима друштвеног живота, остају списак и „пуки скуп” жеља и настојања који врло често могу унети пометњу у друштвени живот. Развијање појединих делатности на рачун других треба заменити равномерним и усклађеним планирањем.

Структуралне културне транзиције претпостављају унутрашње реструктурирање културних вредности које укључују:

- дехијерархизацију култура и њихово јавно профилисање према формирању и афирмацији вредности појединачних националних, етничких, феминистичких и других култура;
- експанзију мултикултуралности и интеркултурализма, што је повезано са јаким миграцијама становништва, ширењем великих градова и све „мекшим” националним границама;
- усклађивање глобалних трендова либералног капитализма, потрошачких друштава и мултикултурализма;
- формирање интегрисаних „културних зона”, везаних за економске интеграције (пример Европске Уније);
- редефиниција културних идентитета;
- детериторијализација култура;
- хибридизација култура у оквирима све више хетерогених друштава;
- увођење нових технологија у културно стваралаштво;

- све отворенија културна комуникација и медијација културних вредности;
- пласман културних производа и вредности на тржишту;
- културна индустријализација.<sup>4</sup>

„Неповољна је околност и то што критика као суперего културе готово не постоји. И кад постоји, изгледа да је њена најслабија тачка. Никада није успела да обезбеди своју аутономију нити методологију вредновања. Њен исход зна се унапред. Уместо да разбија некреативне схеме – сама их непотребно ствара. Зато она и не руши бреше конзервативизма, већ га подржава. Оболела од лакомислености, површности и равнодушности, та критика, у ствари, брани просечне и спорне вредности. Стога није необично што, уз материјално сиромаштво, културно сиромаштво и естрадна свест доминирају у животном стилу свакодневља.

Култура се у нас непрестано одлаже за боља времена. То је велика грешка. У неизбежној трансформацији друштва, култура се не би смела одлагати за срећна времена јер је она претпоставка за сваку суштинску промену друштва. У слободној и критичкој јавности – у којој би превладавали плурализам гледишта, креативна дебата и слобода мишљења, а јењавала испразна политичка реторика – дошло би се до успона вредности које би оспоравале владавину баналности, самодовољности и глупости естраде”.<sup>5</sup>

Крива културе нашла се и у окриљу опозиције *локално* и *глобално*. За ову опозицију се сматра да је једна од најманипулативнијих формула глобалне идеологије, зато што *локално* (национално, етничко, регионално) подразумева право на различитост насупрот *глобалноме* које прети да те различитости униформише, стандардизује и типизира. „Тако се у пракси, покривени идеологијом која им даје за право, *локални* манипулатори могу забавити мрачним пословима унутрашње хомогенизације и *локалне* контроле. Онима који не пристају на ову замену, вредност *глобалног* постаје јединим излазом, пољем слободе“... Мој страх од *локалнога* јачи је од моје скепсе према *глобалноме*. Тако, на трауматском искуству *локалнога*, *глобално* убира додатне поене”.<sup>6</sup>

---

4 Швоб-Ђокић, Н., Приморац, Ј. и Јурлин, К. (2008) *Култура заборав*, Загреб: Јесенски и Турк, стр. 37-38.

5 Божовић, Р. Од популизма до естраде, у: *Домети транзиције од социјализма ка капитализму*, уредио Михаиловић, С. (2011), Београд: Фридрих Еберт Стифунг, стр. 38.

6 Угрешић, Д. (2002) *Забрањено читање*, Београд: Самиздат.

---

Пракса је показала да у периоду пре транзиционих промена, „акција” културе није непосредно била материјална сфера рада, већ њен резултат – расподела укупног прихода преко доприноса. Држава је градила одговарајућу структуру културних и свих других институција. Бирократски однос према култури, бирократизована култура, најчешће је замењивала функцију људи у бављењу друштвеним пословима. Заобилазила је свет њихових потреба, јер јој је циљ био *да се задржи одвојеност производње и културе*. На тај начин, *култура је постала дириговани акт* где су могућности манипулације биле огромне.

*Неопходно је утврдити: где је смештена  
култура? У рад или изван њега?  
У расподели или потрошњи?*

Просветитељство, које је „задојено” идејом да у одређеном друштву мањина увек креира и поклања културу, било је носилац „крњег” схватања по коме култура егзистира изван производног живота, а у те просторе се уноси споља, васпитавањем, образовањем или културном анимацијом. Данас је ова теза тешко прихватљива и наилази на многобројна противљења. Напросто, *култура се почиње повезивати са учећићем и стварањем у целокупном начину живота*, радним срединама и локалним заједницама, и све чешће *постаје захтев за одређеним начином живота*. Култура се не може схватити одвојено од произвођача, као намет који се даје у ретким тренуцима, као неки украс, луксуз, узлет и излет, танани скок друштва, естетички талог или пасивна допуна. Културни живот није само оно што се присваја, него и оно што се даје и у чему се *активно учествује*. Постоји људска свакидашњица, разноврсна подручја свакодневног живота која треба култивисати (рад, слободно време, становање, политичко понашање). Очигледно је да је сваки тренутак људског живљења део културе као и све сфере егзистенције. Отуда говор о *култури рада, култури слободног времена, култури становања, политичкој култури, физичкој култури, уметничкој култури, позоришној култури, визуелној култури, техничкој култури, саобраћајној култури*, итд. Тако, на пример, код нас велике инвестиционе подухвате у привреди најчешће не прати културна димензија, која напросто није укалкулисана јер се, наводно, не види „рентабилност” културе.

С друге стране, мало се зна о специфичним културним потребама појединих друштвених слојева, генерација, друштвених средина, локалних заједница. Доходак најчешће не пружа, нарочито у ситуацији кризе, било какву шансу

за културну еманципацију. У таквој ситуацији с правом се поставља питање: *Постоји ли потреба да се има културна потреба?* Сви ови моменти утичу да се култура схвата као резидуални елемент, нека нужност услед постојања наслеђа прошлости или нека сувишност у изумирању. Једноставно речено, *заборавља се да култура може бити полуга укупног друштвеног развоја*. Заговорници традиционалног концепта културе пропагирани су идеју да сви могу користити плодове културе. При том су запостављали питања класног положаја, концепта и садржаја културе као и њен, понекад врло уочљив, елитизам. Није било говора о доминантној култури која се наметала целокупном друштву, као ни истраживања о томе колико класна подела доприноси подвајањима у култури. Културна политика је најчешће свођена на културни сектор, којим су се бавили „задужени” за културу. Култура као значајно подручје се не може сводити само на „сектор”, не сме се препустити случају; она се мора усмеравати и вредновати (процењивати). Због тога је неопходно јасно артикулисати културну политику, нове културне стратегије. Културна политика усмерава друштво према култури, али и културу према друштву и према себи самој. Она обухвата *начела усмеравања културне делатности* друштва чији су актери појединци, групе, организације, установе и друштво у целини.

Културна политика трасира правце развоја, односно циљеве и средства помоћу којих се то усмеравање остварује (материјални и људски ресурси, финансијски ресурси, програмска, институционална и гранска решења). Та трасирања и процене треба увек да пођу од снимања постојеће културне ситуације, да би се на тим темељима градили битни циљеви културног развоја и изнашла средства за њихово остварење, начини који се користе за постизање таквих циљева на најекономичнији начин.

Неопходно је размотрити и анализирати чисто културне намене културне политике. Без обзира на разноврсна одређења културе и културних садржаја, културна политика се не може издвојити из осталих државних послова.<sup>7</sup>

Свако организовано друштво остварује одређену културну политику, која као јединствен појам, означава сусрет политике и културе (сектор политике и сектор културе). Ова два подручја нису увек у сагласности, чешће су у сукобу, па је због тога задатак културне политике да се критички суочи са напетостима (антагонизмима) који владају између политике и културе.

---

7 Трозби, Д. (2012) *Економика културне политике*, Београд: Клио, стр. 43.

Да би културна политика изазвала активни став и однос друштва према култури, није довољно да само друштво дефинише став према култури, већ и да *култура постане свесна својих могућности*. Културна политика сагледава смисао и значај који култура има у одређеном друштву, одређења и настојања друштва да креира (замисли) и прихвати одређене моделе културне политике.

Сваки модел културне политике је резултат укрштања различитих друштвених и културних интереса, потреба и аспирација. Модел културне политике формирали су се у зависности од владајућих друштвених односа. У истраживањима се најчешће говори о *ауторитарном* и *демократском* моделу културне политике. За први модел је карактеристично подређивање културе држави која планира и усмерава културу у целини, одлучује о приоритетима, одређује политику финансирања. Ауторитарни културни модел идеолошки одређује културно стваралаштво и чува културу као класичан институционални сектор. Ауторитаризам у култури знао је често да потисне или преобликује многе вредности које су створене у прошлости, уколико оне нису одговарале политичким циљевима и интересима.

Последица оваквог модела огледа се у томе што држава преузима културу под своју управу. Зато се врло често говори о културном етатизму, јер држава културу ставља под надзор и контролу. Културни етатизам је, осим тога, склон ка *искривљавању извесних смерова културне политике*, у зависности од интереса и потреба државног апарата и администрације као њеног извршног дела који у културу умеће сопствене интересе као прворазредне, а занемарује онај део културе који се не односи на непосредне интересе државног апарата и администрације. Држава се тада јавља као једини или повлашћени носилац културне политике и тумач културе за све људе. Тај монопол она сматра неком врстом природног права.

*Демократски модел* културне политике залаже се за слободу стварања и уважавања *права на културу* као дела људских права. Овај модел настоји да културни монопол државе замени културним разноликостима (обилем). Он се залаже за културни плурализам који нуди највише могућности да сваки појединац или група задовоље своје културне потребе. Укратко, држава нигде, па ни у области културе, не треба да буде сила изнад друштва. Начини утицаја државе на културу и културни живот зависе од политичких и културних традиција, од схватања улоге коју култура може имати у животу заједнице и појединца. У оквиру овога модела, култура се често препушта тржишту, што доводи до њене превелике

комерцијализације. То је нарочито карактеристично за САД, где функционише демократски тржишни модел културне политике, за разлику од европског културног простора који је поред тржишта поштовао и учешће (балансирање) државе у усмеравању културе.

Поред наведена два класична модела (аутократски и демократски), у истраживањима сусрећемо и друге моделе (типове) културне политике.<sup>8</sup>

*Комплексни (сложени) модел*, културу и културну политику сматра саставним делом опште-друштвеног кретања. Слабости овога модела састоје се у честом занемаривању унутрашњих (аутономних) својстава културе, њене посебности и специфичности. То занемаривање има за последицу да се култура, као посебна творевина и област специфичне осећајности, механички изједначава са свим другим областима друштвеног живота.

*Супституционални модел* (модел замене), наглашава (подстиче) тржишну усмереност културе. У таквим случајевима, културна политика изграђује се као нека врста замене за све оно што није подложно тржишту и што на њему није нашло своје место. Овај модел културне политике исправља недостатке и пропусте тржишта (тржишне иницијативе). Култура се не може вредновати само на тржишту и овај модел, на неки начин, неутралише неповољно деловање тржишта на културу.

Модел *подстицања културног заостајања* не води рачуна и нема целовит и заокружен програм културне политике. Овај модел се занима за процену које су културне средине и делатности у заостатку. Њега интересује „културни јаз” који постоји између најразличитијих грана и подручја културе. Присталице овог модела сматрају да треба интервенисати и помоћи оне области које су у заостатку. Оне су у великој мери равнодушне, незаинтересоване и пасивне за све друге области или подручја културе.

Модел *културне самосвојности* се занима, пре свега, за оно што је оригинално и аутентично, што је допринос светској ризници одређене културе. Све оно што не припада врхунским дOMETИМА, не налази се у видном пољу овог модела и не узима се у довољној мери у обзир. Такође, овај модел у први план културне политике ставља само оно по чему се културе међусобно *разликују*, а не оно што им је

---

8 Прњат, Б. (2006) *Увод у културну политику*, Нови Сад: Стилос.

слично и заједничко и што је у извесном смислу општељудско.<sup>9</sup>

Посебно се издвајају културни *модел масовне културе* у оквиру кога се говори о *стандардном* културном моделу и *популистичком* (новокомпонованом) културном моделу. Првом припадају службеници, техничка интелигенција и средњи слојеви, а популистичком припадници радничког стила живота, нижа средња класа и сеоска популација. Као трећа врста културних модела истичу се алтернативни културни модели (алтернативне поткултуре, контракултуре, друштвени покрети). Карактеристика овог модела је симболички протест у односу на доминантне културне моделе.

Крива културе огледа се у редуковању културе на забавне и спортско-рекреативне програме.

Телевизија као „хладан” медиј увек је знала да шокира, готово данас у постмодерном добу у којем је све дозвољено и све пролази и где је дошло не само до поремећаја и конфузије система вредности, већ до њиховог друштвеног слома. Телевизија је и даље медиј који утиче на стандардизацију понашања, укуса и мишљења код већине људи. *Ријалити шоу* програми су прича не само о нашим, већ о људској природи и наравима уопште, о жељи да се доживи нешто необично, ексцентрично, понекад бизарно. Отуда помага за овим програмима који попримају својеврсни образац епидемије. *Велики брат* је емитован први пут 1999. године, на једној холандској телевизији, по узору на легендарни роман Џорџа Орвела – „1984”, чије књиге су представљале инспирацију за *Великог брата*, али и за *Фарму*.

Најновије истраживање праћења медијских садржаја, посебно ријалити програма у Србији<sup>10</sup> показало је да се ови програми гледају у великој мери и да се све пикантерије прате у новинама и на интернету. Свакако да ово оптерећује буџет времена и слободно време које је на располагању појединцима, изузев оних који осећају жесток „дефицит” слободног времена. Близу педесет испитаника изјавило је да им се ови програми допадају, вероватно због тога што 55% гледалаца има знатније да завири у туђу интиму. То је својеврсни знак да ови програми инспиришу исконску тежњу човека за воајеризмом оних који своју интиму, некритички и без стида, износе на „пазар”. Чини се да је на делу својеврсно укидање стида, јер преовлађују баналност,

---

9 Илић, М. (1979) *Социологија културе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

10 Подаци агенције *Фактор плус* из Београда. Узорак је био 1200 испитаника.



псовка, вулгаризми, итд. Додуше, велики број испитаника то не одобрава, али се чини да су ипак у фази ишчекивања да се догоде неке ласцивне сцене, а поготово у фази срећног ишчекивања да ће се догодити секс. Такође истичу да би већина њих радо учествовала у неком ријалити програму, пре свега због новца.

Табела 1 Из ког разлога бисте се пријавили за ријалити шоу? (могућност више одговора)

ОДГОВОР	%
1. Због новца	69
2. Због могућности упознавања нових пријатеља	21
3. Волео/ла бих да видим како изгледа живот у таквим условима	57
4. Због популарности	43
5. Због појављивања на ТВ-у, јер ако те нема на телевизији, онда као да не постојиш	23

Овај податак говори да се не бирају средства како би се искорачило из културе сиромаштва и наше невеселе стварности. Новац и медијско експонирање, испитаници везују за јавне личности. Такође је занимљиво да већина сматра како је појављивање у ријалити програмима неким јавним личностима донело штету.

Табела 2 Како ријалити програми утичу на размислање младих о свету и понашање у друштву? (могућност више одговора)

ОДГОВОР	%
1. Ријалити шаље поруку да је војеризам дозвољен и пожељан	63
2. Утиче на пасивно и некритичко гледање свега што се емитује на телевизији	51
3. Насиље, баналност и вулгарност су прихваћиви начини понашања	38
4. Утиче позитивно јер млади мање проводе времена на интернету	26
5. Нисам сигуран/а како утиче на њих	19

Ипак, већина њих истиче да никад не би били за то да њихово дете учествује у овој врсти програма, што је свакако добро у временима кад се дечија невиност експлоатише и злоупотребљава у рекламама и неким ријалити програмима, у којима деца постају „стармала”, следећи устаљени и извештачени образац старијих. Већина испитаника ове програме сматра испразном забавом која трасира став о воајеризму и седелачком начину живота (63%), некритичком гледању свега што се на телевизији емитује – насиље, баналност, бруталност. Већина њих сматра да су ови програми одраз тренутног стања и вредности (крњих вредности нашег друштва).

Социолошки је занимљиво да је скоро 70% испитаника изјавило да ријалити програма има превише, што је доказ да „фаза иживљавања”, која је карактеристична за свако друштво и појединца, полако пролази и код нас, што може бити добар знак. Већина је истакла да ријалити програми усвајају обрасце западњаштва, као голо имитаторство, што је најбоље сведочанство да нема свежих идеја и да нам недостају културни и образовни програми.

Табела 3 Шта заступљеност ријалити програма на каналима говори о нашем друштву? (могућност више одговора)

ОДГОВОР	%
1. Говори о томе колико слепо пратимо и усвајамо трендове из западних земаља	45
2. Говори о томе колико идемо у току са временом и дешавањима у свету	48
3. Говори о томе колико смо сиромашни као друштво	36
4. Говори колико нам недостају свеже идеје и нови културни, забавни и образовни програми	39
5. Не знам	24

Парадоксално је да велики број земаља историјски контекст сопствених култура одређују на основу западноевропских образаца, који пропагирају огољени комерцијализам. То је најбољи доказ да размишљања о збивању култура и културном развоју, прелазе границе неосмишљеног и непосредног односа према култури. Без обзира на то да ли је реч о култури маса или елитној култури, културно питање добија историјску развојну релевантност, иако се оно често губи у

бесплодним покушајима усклађивања са мерилима што их намећу западно-европске вредности.<sup>11</sup>

*Медији утичу да се забава прихвата у неограниченим количинама.* Медијско комуницирање уређује се према законима забаве и разоноде.

Забава најчешће оправдава саму себе и нема неке озбиљније циљеве и поруке. Није без разлога упозорено да човек који нема шта да ради осим да се забавља, на крају крајева, почиње да се досађује. Историја познаје многе примере кад је необузdana жеђ за забавом вукла са собом моралну деградацију и развој сурових и сирових страсти. Веома је битно *да ли се забава посматра са становишта оних који учествују у њој, или из угла оних који је организују.* Забава у развијеним земљама је на високом *техничком нивоу* – публика у тим земљама поставља велике захтеве пред „индустрију забаве” и тражи „чисту забаву”.

Забава је активно учешће и стална смена утисака: извођач и гледалац *нису оштро одвојени.* За разлику од забаве, разоноду најчешће карактерише неактивност и оштра *подвојеност пасивног посматрача од догађаја* који се одвија. Разонода увек подразумева одређен степен конформизма.

Чувени истраживач Зиновјев је приметио да медији бу-квално за себе везују пажњу огромне већине становништва, снабдевајући људе у изобилју практички било каквом информацијом која им је потребна – сплеткама, забавом, сензацијама. Они имају за ово неограничена средства, нај-савременију технологију и разрађене методе. Немогуће је израчунати колико времена и снаге губе људи седећи пред телевизором, читајући новине и часописе, слушајући радио. Човек може да троши продукцију медија и у самоћи седећи код куће, док је у превозу, чак и за време рада.

Телевизија је живо сведочанство таквих процеса. Став гледалаца да ове програме не треба никако укинути или смањити, доказ су једног преовлађујућег духа времена, у коме телевизија покушава да конструише стварност, измишљајући и нудећи бескрајну забаву.

Забава подразумева *идеолошку* и *техничку стандардизацију.* Под идеолошком стандардизацијом подразумева се удо-вољавање захтевима и интересима одређене групе, пропагирање стила и специфичног начина живота. Кроз многе напи-се о забави и серије које се емитују, „продаје” се идеологија.

---

<sup>11</sup> Цветичанин, Б., Швоб-Ђокић, Н. и Јелић, Ј. (1982) *Култура и нови међу-народни економски поредак*, Београд: Југословенска комисија за сарад-њу са Унеском, стр. 45.

Идеолошка стандардизација се остварује путем норми, које су у функцији очувања одређеног начина живота и понашања (на Западу то је најчешће начин живота средње класе). Шематски и конвенционални приступ проблемима брака и љубави такође указује на крајњу намеру да се овековече норме одређених слојева друштва.

Насупрот идеолошкој, техничка стандардизација, регулише структуру серија: готово без изузетака сваки наставак мора сачињавати независну целину и *прекидати се кад је радња најнеизвеснија*.

Обе наведене карактеристике забаве нису у функцији друштвене промене већ у функцији очувања постојећег стања.

Медији су у функцији 'убијања времена' које представља један од најважнијих проблема савремене цивилизације; индустрија забаве и разоноде настоји да подмири те нове људске потребе које се нагло умножавају и попримају неслућене размере – *ријалити шоу* програми и спорт су најбољи пример за то.

*Слобода у избору забаве уистину је привидна*. Чује се и види оно што је унапред припремљено. Бег у забаву и илузије, огледало је свеколиког живота, и њој се једино може *супротставити личност која има критички однос према околини*. Задовољство се не може постићи испразним забављањем, већ што активнијим прихватањем стварних вредности савремених цивилизација. Медији извештавају о свему ономе што је створила индустрија доколице, коју карактерише трка за профитом. Човек савремене цивилизације осећа депресију и досаду, која се манифестује када је сам или када је с онима који су му најближи. Медији треба да изграде критички однос према *понашању и уклапању савременог човека у потрошачку доколицу*. Док се форсирањем забавности, бегом и компензацијом појединац отуђује од заједнице (све се више утапа у властиту осамљеност и несавладиву досаду и тескобу), дотле *продуктивним односом* према себи и другима човек живи аутентичан живот (нпр. активно бављење спортом и некритичко, пасивно посматрање ТВ преноса).

Забава се не може свести само на оно за шта се залажу савремени медији: опуштање, разбигригу, на стање омамљености и 'живљевања'. Забава често значи *лажну слободу, слободу замену, 'слободу у резервати'*. Њена основна функција своди се на одвајање људи од свакодневних брига, на њихово растеређивање и „олакшавање”. Међутим, ако је забава, допуна, привремено бекство у друге просторе, она *зачас постаје лажна по садржају и смислу*. Бежање од проблема, тражење разбигриге, надокнаде и замене, значи

удаљавање забаве од нас самих, њен *пад у дехуманизацију*, која у ствари човека води у бесмисао и „доба празнине”. Медији би овом проблему морали да приђу и да му дају нову димензију и ново виђење онога што спутава могућности савременог човека. Они треба да буду у функцији ослобађања нашег потенцијала, суочавање са „оним што је друго у нама”. На том најширем плану, треба тражити и одговоре на питање у којем смислу медији могу бити појава идеологије.

Однос између забаве и идеологије, могао би се формулисати на следећи начин: *што је више брига и стрепњи, то је већа потреба за забавом и спектаклима*. У том погледу огромну улогу играју масовни медији који преносе спектакле где се људи у гомили и на исти начин забављају, потирући своју индивидуалност.

Масовни медији у огромним количинама експлоатишу свет забаве. Њихови серијали о познатим личностима и идолима само су знак да се заобилазе озбиљни и ургентни друштвени проблеми.

Суштина масовних медија састоји се у томе да одврате пажњу људи. Водећи људи и политичка елита као да поручују: нека раде нешто друго, нека нам не сметају, нека се забављају. Нека свако постане залуђен секс скандалима или познатим личностима и њиховим проблемима, или нечим сличним. Било чиме, само да није озбиљно. Наравно, озбиљне ствари су за главне људе. *Ми се бринемо о томе*.

#### ЛИТЕРАТУРА:

Божовић, Р. (1984) *Лавиринти културе*, Београд: Радничка штампа

Божовић, Р. Од популизма до естраде, у: *Домети транзиције од социјализма ка капитализму*, уредио Михаиловић, С. (2011), Београд: Фридрих Еберт Стифтунг

Цветичанин, Б., Швоб-Ђокић, Н. и Јелић, Ј. (1982) *Култура и нови међународни економски поредак*, Београд: Југословенска комисија за сарадњу са Унеском

Хамваш, Б. (2006) Психологија кризе, *Књижевност* бр. 1

Илић, М. (1979) *Социологија културе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Коковић, Д. (1993) *Заборављена култура*, Нови Сад: Светови

Коковић, Д. (1998) *Назирање уметности*, Нови Сад: Футура

Коковић, Д. (2005) *Социологија културе*, Нови Сад: Академија уметности

Коковић, Д. (2005) *Пукотине културе*, Нови Сад: Прометеј

---

ДРАГАН КОКОВИЋ

---

Коковић, Д. (2007) *Друштво и медијски изазови*, Нови Сад: Филозофски факултет

Морен, Е. (1983) *Како изаћи из XX столећа*, Загреб: Глобус

Прњат, Б. (2006) *Увод у културну политику*, Нови Сад: Стилос

Scollon, R., Scollon, S.W. (2001) *Intercultural Communication*, Oxford: Blackwell

Швоб-Ђокић, Н., Приморац, Ј. и Јурлин, К. (2008) *Култура заборава*, Загреб: Јесенски и Турк

Тауси, Р. (2012) *Економика културе*, Београд: Клио

Трозби, Д. (2012) *Економика културне политике*, Београд: Клио

Угрешкић, Д. (2002) *Забрањено читање*, Београд: Самиздат



Миле В. Пајић, *Пирг Светога Саве*,  
манастир Хиландар, српска царска лавра,  
Света гора *Атос*

Dragan Koković  
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy –  
Sociology Department, Novi Sad

CRISIS CULTURE AND CULTURE CRISIS:  
THE CASE OF SERBIA

Abstract

The crisis of culture reflects in the crisis of cultural values, cultural institutions and the foundations on which it rests. More specifically, the culture crisis is driven by: a serious lack of funds which prevents the cultural institutions from better responding to the demands that have been placed upon them; inertia found in the very institutions, resulting in extreme slowness with which they adapt their internal structures to the needs, even if they are not too affected by lack of funds; and inertia of the social system, bounded by traditions, beliefs and values, which has proven to be incapable of making the best use of culture and cultural institutions in the interest of national development. The gap between cultural institutions and social environment is caused by relative autonomy of these institutions. They tend to remain what they have always been in order to protect their own interests and values. In order to overcome the crisis, it is quite obvious that the culture and the society must agree on the need for mutual adjustment and adaptation. Planning of cultural needs must take into account the development of other social activities, in particular the development and financial aspect of the economy. Programs that do not comply with other programs of social life remain a mere collection of wishes and efforts that can often bring confusion into the social life. The development of certain activities over others should be replaced by a balanced and coordinated planning of all activities. Practice has shown that “the activity” of culture in the period of pre-transitional changes was not just part of the material sphere of work, but also its result – a distribution of total income through contributions. The state has set up the necessary infrastructure and established various cultural institutions. However, bureaucratic attitude towards culture and bureaucratic culture has often neglected the function of people in dealing with social affairs. It has bypassed the world of their needs, because its objective has been to keep the production and the culture separated. This is how the culture has become a guided activity, where the possibilities of manipulation are huge.

**Key words:** *culture, crisis, culture crisis, cultural policies, entertainment, manipulation*

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет -  
Департман за социологију, Ниш

DOI 10.5937/kultura1340310S

УДК 316.72(497.11)

316.73(497)

оригиналан научни рад

# ТРАГОМ ЈЕДНОГ ИСТРАЖИВАЊА: НЕКЕ ВРЕДНОСНЕ НЕДОУМИЦЕ КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ

---

**Сажетак:** *Након разјашњења основних појмова, рад креће у анализу резултата једног од ретких емпиријских истраживања које је једним својим делом било посвећено и експлицитним ставовима грађана Србије о културној политици. Ради се о истраживању које је обухватило пет округа југоисточне Србије (Нишавски, Топлички, Пиротски, Јабланички и Пчињски), а резултати су индикативни за период након демократских промена у Србији, и омогућавају компарацију са налазима других и будућих истраживања. Нове околности стављају у први план нека важна културна питања, као што су: како профилисати културну политику Србије; чему би она требало да тежи; како стоји ствар са националном културом (Срба) а како са космополитизмом; да ли су грађани Србије уплашени од европских или америчких вредности (и у којој мери); да ли је у одговорима на претходна питања Србија специфична у односу на Балкан; у којој мери је Србија унутар себе подељена по тим питањима - имајући у виду стандардне социо-демографске карактеристике својих грађана.*

**Кључне речи:** *културна политика, преференције грађана, угроженост културе, космополитска култура, национална култура, познавање културе*

---



*“Основни проблем сваке културне политике је, ..., проблем стварања нове хуманистичке културе.*

*Јасно је да пред тим циновским проблемом свако бежи и радије говори о нечем другом.“*

(Едгар Морен)

Без сумње, након мање-више летаргичног социјалистичког искуства, културне политике већине балканских земаља, укључујући и Србију, суочиле су се са читавим низом питања како стратешке тако и инструменталне природе. У практичном вођењу културне политике, ниједно од њих не може бити сасвим избегнуто.<sup>1</sup> Услед демонтаже некадашњег друштвено-политичког система, читаво поље културе постало је знатно несталније, флуидније, променљивије. Такође, услед широких демократских процеса, онај ко спроводи културну политику више не може у потпуности да планира одређене резултате. Он, наравно, може да се нада неким жељеним последицама у културној сфери, али је то нешто битно различито од некадашњег безбедног очекивања унапред утврђених резултата за које су уложена „довољна“ материјална средства. Уз уважавање претходног, међутим, не сме се сметнути с ума да је један од најважнијих одлика демократске културне политике и њена свесност, намераваност, планско деловање, а не тржишна стихија или препуштање спонтаном „току ствари“ да доведе до жељених резултата. А ти жељени резултати у својој укупности, се и данас, баш као и јуче, (по узору на Моренове наводе из заглавља овог текста) могу називати једино елементима хуманистичке културе – ма колико да смо незадовољни њеним присуством у актуелној, друштвеној и културној стварности Србије.

У овом тексту не можемо нашироко расправљати о самом појму *културна политика*, о коме, разуме се, постоји обимна литература. Већина аутора под културном политиком подразумева некакву суму или тоталитет намераваних активности којим се на основу неких општих принципа усмерава

---

1 Рад се заснива на резултатима истраживања које је спроведено у оквиру пројекта „Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције“ (2002–2005), чији је носилац био Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу а финансијер - Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије. Емпиријско истраживање „Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану“ је спроведено на узорку од 1786 испитаника у пет округа југоисточне Србије (Нишавски, Топлички, Пиротски, Јабланички и Пчињски), три општине северозападне Македоније и две области централне и западне Бугарске.

културни развој, али и распрострању културне вредности према свим његовим припадницима.<sup>2</sup> Једна иманентна анализа појма културне политике би свакако указала на неке његове структурне карактеристике, а то су, пре свега *систематичност*, *сврховитост* и *демократичност* културних чинова уз незаобилазни *хуманизам* као темељно вредносно начело. Према неким једноставнијим одређењима, културна политика представља свако свесно и системско мешање власти у сфери културе, којим се манифестује и одређена визија функционисања и развоја сектора културе. Дакако, непостојање експлицитних докумената у вези са стратегијом културне политике у некој земљи, не значи да у њој уопште и не постоји некаква културна политика, јер се ова огледа, пре свега, у сопственој реализацији. Суштина културне политике је дугорочан уплив државе у сферу културе, а када се ради о демократским друштвима - истовремено и обезбеђивање довољне *дистанце* између власти и културе, да би се спречила њена идеолошка инструментализација. Нарочито су културне политике земаља бившег реалног социјализма осетљиве на идеологизацију културе, држећи се принципа да власт треба држати „на дистанци”.<sup>3</sup>

У периоду социјализма, у Србији су се појмови културе, културне политике и културног развоја везивали за остварење Марксовог (Магх) „комунистичког” - бескласног друштва ситуираног у далекој будућности. Не би требало заборавити да су у Марксовим радовима појмови *комунизам*, *друштво*, *култура*, *рад* и *хуманизам*, у суштини, тендирали да представљају једно те исто – мукотрпан пут ка људској

---

2 Тако на пример, у некадашњем социјалистичком духу, Т. Мартинић културну политику дефинише као „укупност планираних културних акција на темељу глобалне визије друштвеног развитака, одређених културних потреба и затеченог културног стандарда” (Мартинић, Т. (1986) *Култура као самоодређење*, Загреб: Цекаде, стр. 53). За М. Ранковића, културна политика је „скуп друштвених акција и тенденција који на организован начин стимулишу и усмеравају развитаку културе на бази општих хуманистичких принципа у правцу слободног стварања и културно адекватног ширења аутентичних културних вредности у кругу свих припадника друштвене заједнице” (Ранковић, М. (1974) *Култура и некултура*, Београд: Вук Караџић, стр. 196).

3 У вези са појмом *дистанце*, његово значење се данас експлицитно налази у једном од три доминантна основна *модела* културне политике. Ради се о моделу који се назива *пара-државни* или модел *на одстојању* (тзв. *art's length principle*) у коме држава преноси своју одговорност за културу *пара-државним Саветима за културу и уметност*. Други модел је *државни* (или *латински* или *бирокуратски*), у коме се све кључне одлуке доносе на нивоу државне администрације. Трећи је *либерални* модел и подразумева изостанак било какве интервенције државе у култури која је у потпуности препуштена тржишту, док држава креира одговарајућу средину за развој културе.

еманципацији кроз „ослобођење” рада и процват човековог стваралаштва. На крају великог *историјског процеса*, који је марксизам претворио у новог Бога<sup>4</sup>, налазила се „свестрано развијена личност” која у себи обједињује и радника и „политехничара” и поету, речју - разотуђени човек који је изно-ва пригрлио све своје продукте које му је класна цивилизација неправедно одузела. У основи, циљеви социјалистичке културне политике били су широка дифузија културе, културна еманципација маса, усвајање тзв. „социјалистичког погледа на свет” и културна једнакост. Руководјење културним институцијама углавном се вршило на основу политичких директива, док се њихово финансирање спроводило у форми дотација на основу планова које су оне (институције) редовно достављале политичким (вишим или нижим) државним органима. Комунистичкој идеолошкој пројекцији била су подређена готово сва промишљања културе, што је резултирало стварањем једне, мање-више, кохерентне културне политике, али и система свих других битних друштвених вредности и веровања и значења. Када се, међутим, тај обједињавајући наднационални пројекат урушио, а с њим и шири социјалистички идентитет, наоко „споредни” национални и религијски идентитети пробудили су се из дубоког „зимског сна” и појачали до неслућених размера. Не само на простору бивше „Друге Југославије”, већ и у читавој постсоцијалистичкој Источној Европи, етно-национализам се појавио да попуни изванштан „празан простор” који се појавио након што су се распршили идеали социјалистичког интернационализма. Тзв. етнички и религијски „ревивал” на балканским просторима у последњој деценији 20. века, у културној политици је довео до преваге концепта реафирмације националног културног идентитета.<sup>5</sup>

У многим својим аспектима па и у сфери културе, србијанско друштво још увек баштини јаке наносе социјалистичког

---

4 Тако је октобарска револуција била - „митолошки момент *par excellence* те историје која је постала ако не замена за спасење, онда бар место измирења човека са самим собом” (Фире, Ф. (1996) *Прошлост једне шлузије, Комунизам у двадесетом веку*. Београд: *Paideia*, стр. 96).

5 У случају бивше СФРЈ, како истиче С. Хантингтон (Huntington), „Многозаједништво је испарило и свака група се све више идентификовала са културном заједницом и одређивала у религијским појмовима. Босански Срби постали су екстремни српски националисти идентификујући се са Великом Србијом, српском православном црквом и широм православном заједницом. Босански Хрвати су били најжешћи хрватски националисти, себе су сматрали грађанима Хрватске, наглашавали су свој католицизам и, заједно са Хрватима из Хрватске, свој идентитет са католичким Западом.” (Хантингтон, С. (2000) *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Подгорица: ЦИД и Бања Лука: Романов, стр. 298).

---

друштвеног модела. У социјалистичким друштвима културна политика је зависила понајвише од два фактора: од карактеристика *планске привреде* (у србијанском случају који је нешто специфичнији, од тзв. „договорне економије“ која је врела од волунтаризма и нестручности) и од функције *политичке легитимације* коју је овим друштвима прибављала и култура. Први фактор који је економске природе је углавном деловао негативно, док је политичка легитимација углавном доводила до побољшања финансијског стања у култури.<sup>6</sup> Социјалистичка планска производња имала је читав низ последица по културу, од којих су пресудне биле три. Прво, у недостатку регулације помоћу тржишта, понуда није следила стварну потражњу, што је доводило до појаве „привреде несташница“. Друго, интеракције имперсоналног типа карактеристичне за тржишне односе привредних субјеката, биле су замењене игром личних веза која је процес планирања претворила у право цењање о плану. Најзад, сама привредна функција државе била је противуречна: држава је била директно одговорна за функционисање предузећа, док је с друге стране морала преузети и традиционалну улогу у финансирању јавног сектора, вођењу социјалне политике итд. Тај двоструки терет је стварао огроман притисак на државни буџет па се непроизводни сектор финансирао оним што је из буџета случајно преостајало као вишак. Крајњи резултат је био да се у пракси планске привреде култура налазила у двоструко неповољном положају: *дугорочно*, као део „непроизводног сектора“ и *краткорочно*, као сфера у којој доминирају јавне установе које финансира држава. Што се тиче функције политичке легитимације, она је донекле побољшавала њену преговарачку позицију у борби за оскудна буџетска средства. Институције културе су се, такође, често стављале у функцију промовисања одређене личности, трагајући за политичким „свевима“ или заштитницима који би им обезбеђивали коришћење буџетских резерви, спонзорстава итд. Речју, прикљештена између цењања о државним фондовима и пристанка да буде средство за политичку легитимацију, култура је у социјалистичким друштвима редовно долазила у стање сиромаштва, зависности и инерције.

Данас, након урушења социјализма, демократизације, пост-модернизације, али и етничког ревивала, грађанских ратова, ксенофобије, страног војног присуства, идеологије људских права, кретања у правцу европских и ширих интеграција, и свега другог што карактерише нови миленијум на Балкану, прво питање на које ваља одговорити јесте које то

---

6 Маршал, М. (1988) Проблеми финансирања културе у привреди с централизованим планирањем: случај, стр. 112.

---

*вредности* могу бити од значаја за актуелну културно-политичку праксу. Оно што се на почетку засигурно могло рећи је да заједно са марксистички схваћеним модернизмом, не би требало одбацити и темељна модернистичка начела. Да се у савременом свету не може цивилизовано живети без неких основних модернистичких идеала, болно су потврдила и драматична дешавања (не само у култури) на простору бивше СФР Југославије, која су првенствено била узрокована *пре-модерним*, ирационалним страхом од разарања националних култура и специфичности националних идентитета. У исто време, показало се у којој мери културна политика зависи од укупних друштвених процеса, економске моћи друштва, историјског наслеђа, положаја грађана у политичком систему и нарочито од политичке културе.

Не би требало заборавити да је Србија почетком 20. века била једна од изразито руралних земаља у Европи<sup>7</sup>, да је касно почела са индустријализацијом и урбанизацијом, због чега је српска култура дуго остајала у границама предмодерног, не досежући разлику између приватног и јавног, личног и општег интереса. Ова колективистички оријентисана традиционалистичка свест, обновила се услед познатих догађаја и током деведесетих година 20. века, сузбијајући тенденције ка модерном, плуралном, отвореном и индивидуализованом друштву које уважава различитост, спремно је на комуникацију, сарадњу и ненасилно решење сукоба. О томе откуд поменути традиционализам (и груби национализам) у свој његовој силини, нема сагласности у научним круговима. Док једни сматрају да се национални конфликти из тог доба морају тумачити као резултати непромењене и исконске историјске мржње између нација, други у њима виде одговор на изазове краја 20. и почетка 21. века, односно „постхладноратовског света”.<sup>8</sup> Наравно, тиме списак могућих одговора ни

---

7 Од укупно 10.620.000 становника на тлу које је касније обухватила држава Југославија, у 1890. г. 83,8% чинило је пољопривредно становништво. Након 20 година (1910) удео пољопривредног још увек је износио, 81,0%. С оваквом социјалном структуром у којој се заступљеност сељака у појединим регионима кретала од 76% до 94%, Краљевина Југославија је била једна од најсељачкијих земаља у Европи. Након првог светског рата, 1921. г. удео пољопривредног у укупном становништву пада на 78,8%, а 1939. г. на 75,1%. Опадање удела пољопривредног становништва у укупном становништву после Другог светског рата кретало се у следећим вредностима: од 67,2% (1948), на 60,9% (1953), односно на 49,6% (1961) и 36,4% 1971. године (Ћирић, Ј. (1979) *Основи социологије насеља и социологије села*, Ниш: Градина, стр. 143-144).

8 Или, како у свом закључку каже један добар познавалац актуелних етнокултурних гигања у Источној европи, К. Ђордано (Giordano) - „Пошто је одуван танки интернационалистички вео социјализма, могли су поново да се рашире пројекти идентитета који искључиво почивају на територијално усредсређеним конструкцијама идентитета. Тај територијално

изблиза није исцрпљен, али то није проблем којим можемо да се бавимо у наставку. Шта год да је одговор на претходно питање, тај „нови” национализам, односно затечено културно стање у коме је доминантан концепт реafirмације националног и културног идентитета, увелико се разликује од концепта *савременог демократског друштва* и његове *културне политике*, који по дефиницији рачунају на разлике и плурализам, укључујући и онај етно-културни.

У културним политикама које се пре свега брину за очување националног културног идентитета, јасно је, предност може да има само већинска етничка група, према којој се дефинише и национални културни интерес и идентитет државе.<sup>9</sup> Такав национално-монистички приступ култури, међутим, неретко повлачи за собом и нетолерантан однос према културној разноликости унутар саме националне културе и избегавање контаката са другим културама. Усмереност према самој себи и својој прошлости затвара културу у националне оквире и доприноси хомогенизацији нације, најчешће на бази национализма као једино исправне званичне идеологије - на који начин се читава култура срозава на средство пуке политичке индоктринације и онемогућава свако аутономно културно делање које није у служби државне политике.

Данашње српско постсоцијалистичко друштво, међутим, увелико прате: немаштина, нерегулисани економски односи, нестабилност политичког система, а у култури некритичко препуштање тржишту и жилави опстанак политичког идолопоклонства и идеолошко-партијске цензуре. Такође, држава не издваја довољна средства за културу, ниво културних потреба се снизио, а уметничко стваралаштво се не вреднује као некад. Под изговором да „народу дају оно што он тражи”, на пример, већина телевизија у Србији у ударним терминима емитује тривијалне садржаје намењене забави, типа тзв. *риалити шоу*-а. Речју, на делу је потрошачко поимање културе, у коме се култура своди на забаву и краткотрајни хедонизам чија је сврха да код потрошача одагна „лоше мисли” у вези са неизвесном и туробном стварношћу.

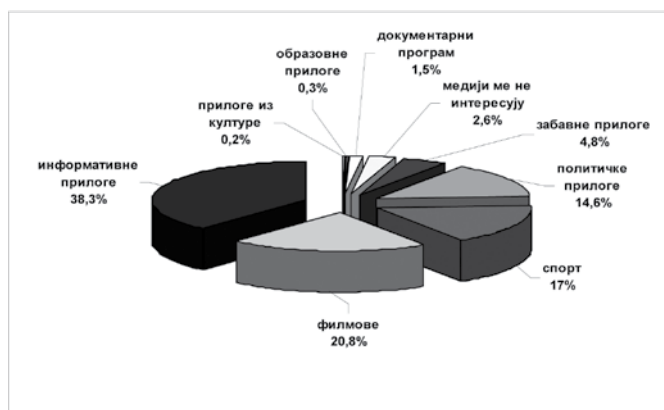
---

утемељен етничитет, као конструисан комплекс просторних и етно-културних фактора идентитета, под импулсом глобализације који у овом делу континента раније није био тако изражен, учвршћује се данас као темељ садашње ‘идентитетске архитектуре’ централноевропских и источноевропских националних друштава. Ретериторијализација идентитета и са њима повезаних конфликта не сме да се тумачи као жилаво трајање једне ‘замрзнуте теорије’ него у њој треба видети и одговор на изазове XXI века.” (Ђордано, К. (2001) *Огледи о интеркултурној комуникацији*, Београд: Библиотека XX век, стр. 239-240).

9 Драгићевић Шеших, М. и Стојковић, Б. (2011) *Култура – менаџмент, анимација, маркетинг*. Београд: Клио, стр. 41-42.

Резултати истраживања, међутим, показују да се преференције становника на југу Србије, када су у питању медијски произведени програми, не подударају са оваквом епикурејско-ескапистичком културном праксом.

Графикон 1 Србија / У медијима најчешће пратим следеће садржаје



Фреквенције присутних медијских садржаја, показују да људи, осим забаве, имају потребе и за неким другим садржајима које ваља и даље емитовати и развијати. У самом истраживању, експлицитни *забавни садржаји* су прилично ниско вредновани (4,8%), у тој мери да чак рађају сумњу у вези са искреношћу одговора испитаника. Како било, уколико се за *прилоге из културе* опредељује само 0,2% а за *образовне прилоге* свега 0,3% испитаника, културна политика Србије није и не може бити део некаквог великог историјског процеса на чијем крају се налази „свестрано развијена личност” – што је као идеал било пројектовано у некадашњој марксистички фундираној културној политици. Као и све друге „политике”, и културна политика се не може сагледавати нити развијати ван кретања и развоја укупног друштва. Она је условљена укупношћу друштвених и економских односа, као и „општом политиком” која културној политици одређује основе за стратегијске циљеве и задатке. У том смислу се истиче да је смисао и садржина културне политике у зависности од природе друштвеног система, од културних аспирација водећих друштвених снага, културне традиције и сл.<sup>10</sup>

Сучељавање културне политике са „културном стварношћу” се, међутим, одвија и путем општеприхваћених премиса, вредности и циљева. Постојећи модели културних политика

10 Прњат, Б. (1986) *Културна политика и културни развој*, Београд: Савремена администрација, стр. 11.

не представљају друго до скупове теоријско аксиолошких премиса који кроз своју организацију циљева и сврха протежирају одређене типове културног развоја. Стога је оно што предстоји Србији плодна спрега политике и културе: на једној страни карактер и интенције друштва а на другој духовне потребе и очекивања друштвених група и појединаца – за које видимо да нису у потпуности окренути забава и „лаким садржајима”. Насупрот примордијалистичком концепту о којем је било речи, простор савремене културе засигурно није прост израз једног националног духа на одређеној територији, већ и простор комуникације, поље у којем се размењују готова културна добра и стварају нова. Културе немају више од десет процената својих изворних елемената, док су сви остали из других култура.<sup>11</sup> Културни елементи од којих се састоји свака појединачна култура су путовали и путују кроз време и простор, тако да се оно што се данас сматра националном или неком другом „аутохтоним културом” само мање или више успешна комбинација ових претходних. Демократско друштво захтева културу као простор личне слободе и људског заједништва, једну универзализовану и у исто време индивидуализовану културу. То не противречи смислу културне политике који се састоји и у очувању и развоју културне баштине и идентитета. Идентитети се не чувају само заштитом, већ пре свега - „подршком културне политике *оптималном развоју стваралаштва* у једној средини, јер само новим вредностима дела претходних генерација добијају смисао и значај.”<sup>12</sup>

У вези с претходним, индикативна је наклоност испитаника да културна политика пре свега буде оријентисана ка светској културној баштини (28%) и националној култури (26%), а знатно мање ка балканској културној баштини (8%), док се локална култура нашла на самом зачељу (7%). Произилази да се културна политика Србије суочава са важном дилемом која се тиче *равнотеже* између националне и интернационалне културе. Како је култура и начин на који се изражавају национални, етнички, регионални и други идентитети, не изненађује што испитаници високо рангирају националну културу. Паралелно с тим, међутим, одговори испитаника сведоче и о доживљеном и проживљеном плурализму и мултикултурализму култура унутар и изван Србије. Овај други,

---

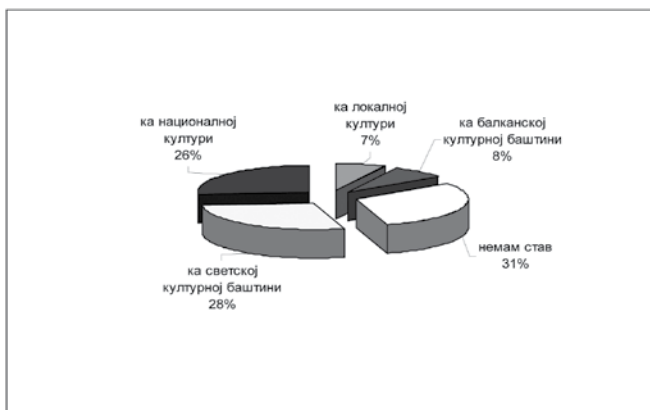
11 Кале, Е. (1982) *Увод у знаност о култури*, Загреб: Школска књига, стр. 131.

12 Драгићевић Шеших, М. Културна политика, национализам и европске интеграције, у: *Бити из/ван. Ка редефинисању културног идентитета Србије*, уредници Тојић, К. и Симу, М. (2010) Београд: *Kulturklammer*, стр. 107.



који проистиче из међународних контаката, није само противтежа извесним националистичким намерама, већ и једна од темељних чињеница савременог света, захваћеног процесом глобализације. Следствено томе, културна политика Србије би требало да промовише и вредности националне културе и у исто време да буде отворена за учешће (и утицаје) из иностранства, да поспешује културне иновације и поштује општије трендове европског културног развоја. Реч је о политици утемељеној на уважавању културних и националних различитости и на неговању свих изворних облика мултикултурног и интеркултурног живота, који ће доприносити стварању и јачању међусобног поверења и толеранције.<sup>13</sup>

Графикон бр. 2. Србија / Културна политика требало би преваходно да буде оријентисана ка:



С обзиром на мултинационални састав дела Србије из којег су били испитаници, било је значајно увидети за који модел политике у култури се опредељују припадници *појединих нација*. Доведемо ли, дакле, у везу моделе културне политике са националном припадношћу испитаника, произилази да *космополитски* модел политике у култури највише заступају припадници бугарске нације (42,4% анкетираних), затим следе Албанци (32,2%), Роми (30,2%) и, на крају, Срби

<sup>13</sup> Када се ради о све три земље које су биле предмет анализе, оних који преферирају културну политику усмерену према космополитској култури на читавом *Балкану*, највише је било у Македонији (49,8%), затим у Србији (31,7%) и, на крају, Бугарској (26,7%) – што је било изненађујуће, с обзиром на тадашњу официјелну бугарску опредељеност да што пре уђе у Европску унију а уз то је већ била и чланица НАТО савеза. На другом месту је избор *националног* модела политике у култури, који су у највећој мери подржали испитаници из Србије (32,1%), а подједнако (по 25,9%) испитаници из Бугарске и Македоније. *Балканској* културној баштини највећи значај придаје подједнак број анкетираних из све три државе (али свега 9%).

(28,1%). Заузврат, *национални* модел политике у култури највише прихватају Срби (42,6%), потом Албанци (33,1%), Роми (20,8%) а најмање Бугари (15,2%). *Балкански* модел политике у култури далеко заостаје, па не прелази максималних 16,3% (код Бугара), док је локални модел сасвим у дефанзиви, са максималних 9,1% (код Албанаца).

Табела бр. 1. Србија/ Национална припадност и избор културне политике

	Ка светској културној баштини	Ка балканској културној баштини	Ка националној култури	Ка локалној култури	Немам став
Србин	28,1%	8,0%	42,6%	3,6%	17,7%
Ром	30,2%	5,7%	20,8%	3,8%	39,6%
Албанац	32,2%	11,6%	33,1%	9,1%	14,0%
Бугарин	42,4%	16,3%	15,2%	5,4%	20,7%

Било је занимљиво и уочити културну оријентисаност испитаника у зависности од школске спреме, старосног доба и места становања (што је приказано у следећим табелама). Што се тиче оних без школе, највећи део њих (41,5%) о овом питању „нема став”, а од појединачних усмерења културне политике и они преферирају космополитски модел (28,7%). За балкански модел културне политике, процентуално највише су се изјаснили испитаници са завршеном основном школом (14,4%), што је ипак готово двоструко мање од процената тих истих испитаника који би, такође, радије да виде културну политику усмерену ка светској културној баштини (27,2%). У односу на све образовне групације, космополитска култура је најпожељнија код оних са завршеном вишом школом, факултетом или академијом (35,5%), премда се ова група у погледу преферираних појединачних усмерења културне политике у највећем проценту определила за националну културу (36,6%).

Табела бр. 2. Србија / Школска спрема и избор културне политике (%)

	Ка светској културној баштини	Ка балканској културној баштини	Ка националној култури	Ка локалној култури	Немам став
Без школе	28,3	7,5	17,0	5,7	41,5
Незавршена основна школа	29,5	3,3	29,5	4,9	32,8
Основна школа	27,2	14,4	33,6	5,6	19,2
Трогодишња стручна школа	33,3	11,1	27,8	5,6	22,2
Завршена средња школа	33,9	7,5	35,5	6,5	16,7
Завршена виша школа, или факултет академија	35,5	11,8	36,6	2,2	14,0

Преференције модела културне политике у односу на године старости у Србији, изгледају овако: од појединачних усмерења културне политике највише се цени оно ка светској културној баштини – у распону од 30,2 (они преко 60 година) до 34,8% (19-29 година), осим у случају оних између 50-59 година старости код којих је национална култура однела превагу (33,8%) у односу на претходну (26%). Уопште узев, главна конкурентска битка се водила између националног и космополитског модела, што је видљиво и у подацима који се односе на место становања испитаника. Опредељења за један или други модел културне политике, редовно заузимају негде око две трећине укупног броја изражених ставова. Преостала трећина је прилично неуједначено попуњена оним ставовима који се изјашњавају у прилог балканској или локалној култури, уз знатан проценат оних који по овом питању једноставно – „немају став”.

Табела бр. 3. Србија / Старосна доб - Културна политика преваходно треба да буде оријентисана:

	ка светској културној баштини	ка балканској културној баштини	ка националној култури	ка локалној култури	немам став
19-29	34,8%	6,7%	31,1%	5,2%	22,2%
30-39	32,3%	13,1%	32,3%	6,9%	15,4%
40-49	32,1%	11,9%	33,6%	2,2%	20,1%
50-59	26,0%	7,8%	33,8%	7,8%	24,7%
преко 60	30,2%	6,3%	30,2%	5,2%	28,1%

Табела бр. 4. Србија / Место становања и избор културне политике (%)

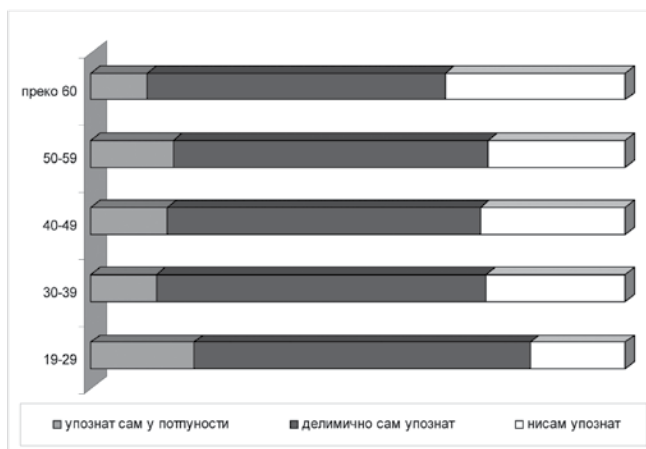
	Ка светској културној баштини	Ка балканској културној баштини	Ка националној култури	Ка локалној култури	Немам став
Село	30,3	9,7	36,6	5,5	17,9
Град	31,1	8,2	29,4	5,4	26,0
Приградско насеље	37,8	14,9	36,5	4,1	6,8

Претходна определења за моделе политике у култури могу се, макар делимично, објаснити уколико се доведу у непосреднију везу са познавањем балканске културне баштине. Оних који држе да су у потпуности упознати са културном историјом балканских народа је 14,6%, делимично упознатих са културном историјом балканских народа је 59,9%, док проценат оних који признају да нису упознати са културном историјом балканских народа износи (знатних) 25,4%. Једна четвртина испитаника која није упозната са културном историјом балканских народа, упућује на закљу-

чак да су програмски садржаји о културној историји балканских народа у образовном систему Србије, једноставно, недовољно заступљени.<sup>14</sup> Закључак који се намеће сам по себи, је да не само Србији већ и читавом Балкану предстоји нека врста договарања око једнаке заступљености културне историје балканских народа у наставним програмима њихових образовних установа. Притом, што једва да је потребно поменути, нарочиту пажњу ваља обратити на оне програмске садржаје који афирмишу заједничку културну основу балканских мултиетничких, мултиконфесионалних и мултикултурних друштава, а све у циљу приближавања, интензивније сарадње и разумевања балканских народа у њиховој различитости.<sup>15</sup>

Интересантно је да су са балканским културним наслеђем понајвише упознати они најмлађи (графикон бр. 3), што противречи увреженом мишљењу о младим људима као особама које живе „овде и сада“ и као „незналицама историје“.

Графикон бр. 3. Србија/Старосна доб и познавање културне историје балканских народа (%)



Питање је, додуше, колико је то знање реално, али би се то исто такво питање могло у још оштријем облику, поставити

14 Интересантно је да је у Бугарској чак више од половине анкетираних изјавило да није упознато са културном историјом балканских народа, док је то у Македонији изјавило више од једне петине.

15 У вези с тим, охрабрује податак (наравно, уколико су испитаници били сасвим искрени у својим одговорима) да је готово две трећине испитаника у Србији делимично или потпуно упознато са културном историјом балканских народа, па стога још има додатну потребу да упозна и светско културно наслеђе. Оно је свакако неопходно за укључивање балканских народа у европске и планетарне интеграције, у којима и сами испитаници виде могућност бржег развоја Србије и балканског региона у целини.

и у вези са поменутиим знањем старијих генерација. Штавише, на основу свих других одговора из упитника, оно што се може наслутити је заправо то да је знање оних старијих о Балкану не само недовољно, већ и оптерећено разним предрасудама. Стога је можда и боље немати било какво позитивно „знање”, него имати искривљену представу о нечему или некоме. Када се ради о предрасудама или неадекватном знању о читавим народима или културама, оне су у прошлости веома често имале за последицу и драматичне физичке обрачуне међу балканцима. Зато предрасуде о суседним етничким заједницама, државама и њиховим превалентним вредностима, за балканске народе данас представљају такву врсту интелектуалног и сваког другог „лукуза” које они себи више једноставно не би смели допустити.

Упркос дејству претходно поменутих фактора које врхуне у овом или оном, блажем или оштријем облику национализма, већина испитаника у Србији (55%) изјављује да су народи Балкана *сличнији међусобно*, у односу на друге народе Европе, 17,9% сматра да то није случај, док 27,1% о томе није имало став. Мишљења о сличности су, међутим, прилично подељена по националној основи. На пример, само 23% испитаних Албанаца сматра да су народи на Балкану слични, 34% о томе нема став, док 42,9% на ово питање одговара са “не“! На супротном полу је бугарска национална мањина у Србији која се у 75,5% случајева изјаснила за сличност међу народима Балкана, за којом следе Срби (67,3%) и значајно мање Роми (43,5%).<sup>16</sup>

Табела бр. 5. Србија: Националности / Народи Балкана су сличнији међусобно у односу на друге народе Европе

Бугарин	75,5%
Србин	67,3%
Ром	43,5%
Албанац	23,0%

За смиривање етничких напетости у региону, то свакако није добар знак. За претпоставити је да Албанци као израз несличности балканских народа у првом реду узимају сами себе, сматрајући се по неким својим карактеристикама различитим или изузетним. Већина Албанаца је муслиманске вероисповести (што их разликује од православно-

<sup>16</sup> Сигнификантно је да и у Македонији свега једна трећина Албанаца (32,1%) сматра да сличност постоји, за разлику од Срба у истој држави који чак у 81,4% случајева тврде да су балкански народи слични, као и 77,5% већинских Македонаца и 69,7% Рома.

хришћанског окружења њима суседних народа) као што и највећи део њих чврсто верује у своје старинско *илирско* порекло. И док остале националне мањине у балканским земљама изгледа да покушавају да на неки начин ублаже још увек јаке националистичке „ветрове” који дувају овим просторима – имплицитном тврдњом да су дуготрајном акултурацијом балкански народи попримили нека заједничка дистинктивна обележја, већина Албанаца у та обележја изгледа да не верује. Остаје да се види како ће у новонасталим политичким околностима, Албанци успети да помире сопствени национални ексклузивизам и романтизам са интегративним процесима не само на Балкану већ и у европским оквирима – који захтевају заједништво, партиципацију, универзалне принципе и толеранцију.

Сматра се да је међу балканским народима укореењено и мишљење да процес уједињења са Европом може да *наруши идентитет и угрози етничко* биће одређене друштвене групе. Нека од питања из упитника директно су се односила на проверу тачности овога убеђења. Једно од њих је гласило: „Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља?” Одговори у све три земље су показали да данас већина испитаника са територије Балкана не мисли тако. Тако је, на пример, у Србији на ово питање 61,9% испитаника одговорило са „не”, а 38,1% са „да”.<sup>17</sup> Другачије стоји ствар са *америчким* вредностима у све три земље, посебно у Македонији, где је страх од американизације (57%), чак однео превагу над осећајем да је аутентична култура домаћина заштићена (42,7%). У Бугарској се, пак, американизације плаше нешто више од „европеизације”, али још увек у релативно ниском степену (35,2% се плаши, а 64% се не плаши америчких вредности).

У Србији се, међутим, одиграва права драма око овог питања, с обзиром да је разлика између оних који би да чувају аутохтону културу од американизације (47,5%) и оних који се ове последње не плаше (52,5%) веома мала тј. износи свега 5 процената. Ситуација се чини још озбиљнијом, када се упореде одговори у односу на националну припадност испитаника у Србији, из којих произилази да већински Срби у чак 63% случајева сматрају да је њихова култура угрожена од американизације.

---

17 У Бугарској је страх од угрожавања идентитета европеизацијом још мањи, јер је свега 22,6% испитаника одговорило са „да”, а 77,4% са „не”, док је у Македонији став по овом питању готово идентичан оном у Србији (59,2% испитаника се не плаши европских вредности, а 40,8% се осећа угроженим).

Након анализе података у Србији који се односе на бојазан од европеизације, а у вези са школском спремом, местом становања, националном припадношћу, старосним добом и материјалним положајем, добили смо резултате који су приказани у наредним табелама.

Табела бр. 6. Србија - Школска спрема / Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља? (%)

Школска спрема	Да	Не
Без школе	42,3	57,7
Незавршена основна школа	40,3	59,7
Основна школа	40,2	59,8
Трогодишња стручна школа	42,6	57,4
Завршена средња школа	34,0	66,0
Завршена виша школа, факултет или академија	36,8	63,2

Табела бр. 7. Србија - Место становања / Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља? (%)

Место становања	Да	Не
Село	33,6	66,4
Приградско насеље	28,0	72,0
Град	41,7	58,3

Табела бр. 8. Србија – Старосна доб / Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља? (%)

Године старости	Да	Не
19-29	35,5%	64,5%
30-39	42,8%	57,2%
40-49	28,5%	71,5%
50-59	44,9%	55,1%
преко 60	43,9%	56,1%

Табела бр. 9. Србија – Материјални положај / Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља? (%)

Материјални положај	Да	Не
веома добар	52,4%	47,6%
релативно добар	33,0%	67,0%
релативно лош	36,1%	63,9%
веома лош	45,5%	54,5%
неподношљив	64,0%	36,0%

Табела бр. 10. Србија - Националности / Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља? (%)

Националности	Да	Не
Србин	47,3%	52,7%
Албанац	38,4%	61,6%
Ром	28,4%	71,6%
Бугарин	23,2%	76,8%

За очекивати је било да интелектуалци буду отворенији према културним вредностима које пристижу из Европе. Резултати добијени од оних са завршеном основном школом, међутим, оповргавају мишљење о њиховој резервисаности у погледу прожимања националне и европске културе, и то у позитивном смислу. На другој страни, ако су се одговори градских испитаника и могли приближно предвидети, мање је било очекивано у тој мери „еврофилско” мишљење испитаника са села поводом овог питања. Одбојност према европским вредностима не показују ни људи из приградских насеља, иако њихови насељеници умеју понекад да буду и искључиви код овако осетљивих питања. Културна хомогенизација је, очито, извршила извесна социјална померања и релативно изнивелисала некадашње израженије разлике у ставовима посматраних категорија људи.

Најмање страха у односу на вредности Европе, према очекивањима, налази се међу образованијим, припадницима средње и млађе генерације. То су групе које и иначе показују тенденцију ка усвајању ширих гео-политичких идентитета (идентификују се учесталије са Европом и човечанством од осталих категорија становништва). Међутим, чак и мање образовани и старији у већини сматрају да им од европских вредности не прети опасност. Својеврсни изолационизам, тј. схватање да је српска култура угрожена од Европе, већински заступају само они испитаници који су свој материјални положај окарактерисали као „неподношљив”. Људима који се нађу у безизгледној егзистенцијалној ситуацији, очито, мало тога изгледа примамљиво, па ни приче о просперитетној Европи које (као приче) не могу да напуне стомак и обезбеде колико-толико пристојну будућност. По страни од ове чињенице, од које никако не бисмо смели одмахивати главом, овакав њихов став, по свој прилици, одражава и традиционализам, слабу обавештеност као и пријемчивост за рецидиве официјелне популистичке идеологије некадашњег социјалистичког режима.



Што се тиче припадника различитих *националности* у Србији, најмањи страх од европеизације показују Бугари и Роми (23,2 односно 28,4%), затим следе Албанци а сасвим на зачељу налазе се већински Срби, као сасвим подељена нација по овом питању. Држимо да су овакви ставови и код Албанаца и код Срба индуковани првенствено политичком и социјалном ситуацијом у којој су се ове две нације нашле. Још увек живи политички догађаји, попут санкција УН-а, НАТО бомбардовања из 1999. год. и каснији развој догађаја на Косову и Метохији, утицали су на даљи опстанак извесног културног изолационизма код Срба и њему одговарајућег (али и судећи према резултатима, у доброј мери фиктивног) националног „отварања” Албанаца према Европи - иако су и једна и друга нација још увек у знатној мери оптерећени традиционалистичким вредностима и јаком националном везаношћу. Раширеност изолационизма међу српским живљем у целини, међутим, ни у време најгоре ескалације међунационалних сукоба у „Другој Југославији” није прелазила једну трећину, док су спорадични догађаји (попут потписивања Дејтонског споразума) у веома кратком року доводили до снижавања снаге и раширености српског национализма. Како забележена висока резистентност Срба у односу на европске вредности није праћена и повећањем обима националне искључивости у укупној популацији, може се претпоставити да је она пре резултат актуелних политичких околности но што је некаква трајнија српска диспозиција или одлика „непроменљивог српског менталитета”. Да је пак, Албанско одушевљење европским вредностима у највећој мери фиктивно, показују и неки други одговори које смо добили од припадника. На пример, за већину испитаних Албанаца оно што пре свега одваја Балкан од Европе јесте – православље, балкански народи међусобно нису слични, као што и три пута чешће од Срба (некритички) изјављују да је Балкан „прва и права Европа”. Укупан проценат исказа Албанаца са југа Србије који Балкан већ ситуирају у Европу или га сматрају „правом Европом” износи 64,8, за разлику од Срба код којих он износи 56,9. На основу ових података требало би очекивати да Албанци буду нешто резервисанији од Срба у односу на европеизацију, али они то нису (разуме се, у својим анкетним исказима).

Још мање су Албанци уплашени од америчких вредности, јер само 18,4% њих сматра да је њихова култура угрожена американизацијом, док 81% тврди супротно. За једну мањевише традиционалистички одређену нацију, такви ставови већине испитаних Албанаца према, у основи индивидуалистички оријентисаним америчким вредностима, се не би могли објаснити без посредујућих (ситуационих) фактора у

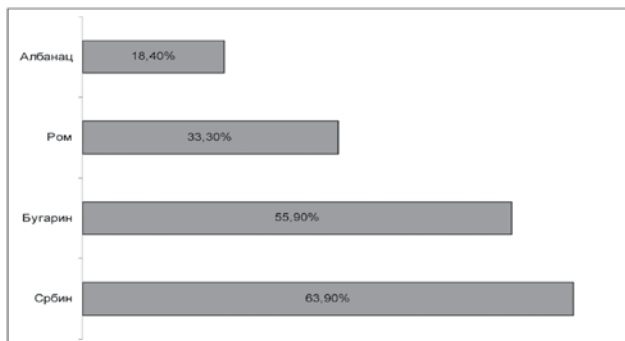
њиховом обликовању. Један такав фактор је, у првом реду, спољна политика САД на Балкану с краја 20. века, а која је у великој мери фаворизовала жељу Албанаца за променом њиховог државно-правног статуса у оним балканским земљама у којима не чине етничку већину. Да је албанска пријемчивост за америчке вредности нешто битно контрадикторно, посредно сведоче и подаци о несразмерном нижем степену прихватања тих истих вредности од стране осталих националних заједница на Балкану. Осим Рома, који су у нешто већем проценту (66,7%), али ипак знатно мање него Албанци, изразили склоност ка америчким вредностима, припадници остала два национа у Србији (Бугари и Срби), већински сматрају да је њихова аутохтона култура заправо *угрожена* американизацијом. Испитаници из редова бугарске националне мањине у Србији држе у натполовичних 55,9% случајева да америчке вредности угрожавају њихову културу, што тврди и 63,9% већинских Срба. Могуће је, дакако, да Албанци сматрају и да је њихова култура у тој мери постојана и кохерентна да јој никакви упливи са стране, укључујући и оне од стране америчке културе, не могу угрозити њену „културну окосницу” - како би то рекли културолози. Ми смо, ипак, склонили томе да појачану пријемчивост за америчке културне вредности од стране албанске заједнице припишемо актуелним политичким дешавањима на тлу Балкана из којих је она највише профитирала, а на која су понајвише утицале моћне силе са Запада, пре свих Америка а тек онда, и уједно знатно мање - силе из Европе. Заиста, нема нити једног стриктно културолошког разлога да Албанци сматрају у 38,4% случајева да су угрожени европским вредностима, а да то исто, у вези са америчким вредностима, тврди више од дупло мање људи, тј. само 16,4%.

За претпоставити је да се разлика у прихватању европске и америчке културе на Балкану базира и на неким њиховим *квалитативним* својствима, јер Бугари у Србији (према којима је америчка спољна политика протеклих година била сасвим индиферентна) не сматрају у већини да су угрожени европском, већ - америчком културом, а и код Срба се степени угрожениости од стране европских у односу на америчке вредности знатно разликују. То да америчке вредности угрожавају српску културу тврди (већинских) 63,9 % испитаних Срба, док је у случају европских вредности тај постотак значајно нижи и износи (мањинских) 47%.<sup>18</sup>

---

<sup>18</sup> У Бугарској, степен угрожениости од американизације код свих нација се креће од 34,1% до 39,8%, осим код Турака код којих је за једну трећину нижи (24,8%).

Графикон бр. 4. Србија/Националност – Моја култура и традиција су угрожени американизацијом



Упоредимо ли претходне податке са оним који се односе на осећање угрожености од европских вредности, утисак који се намеће са простора све три испитиване земље је да су, по страни од актуелних политичких симпатија и антипатија, а у вези са квалитативним карактеристикама европске и америчке културе, балкански народи *знатно суздржанији* према америчким вредностима у односу на европске. У Србији се већина Срба (63,9%) осећа угрожено од американизације, као што се 52,7% истих *не* осећа угроженим од европеизације. У Македонији је страх од американизације однео превагу (57%) над осећајем да је аутентична култура домаћина заштићена (42,7%), док је став по питању уплива европских вредности готово идентичан оном у Србији (већина од 59,2% испитаника се *не* плаши европских вредности, а мањина од 40,8% се осећа угроженим). У овој земљи су од американизације уплашени и Роми (76,6%) и Срби (62%) и већински Македонци (66,7%), дакле сви осим - Албанаца који (због већ поменутих, ситуационих разлога) у 77,3% случајева изјављују да *нису* угрожени американизацијом.

На самом крају, једно од питања које се тичало националног и етничког идентитета, суочило је директно ове претходне са процесом уједињења Европе. Одговарајући на питање да ли поменути процес може да *наруши* национални и етнички идентитет народа, највећи део испитаника се сложио са неутралном тврдњом „да укључење у Европу не значи и губитак националног и етничког идентитета” (31,%). Иза овог одговора по учесталости следе одговори „немам став” и онај по коме „укључење у Европу не значи потпуни губитак већ извесно прилагођавање националног и етничког идентитета” (изражени са по 22% случајева). Претходни одговори сведоче о немалој збуњености србијанских испитаника по овом осетљивом питању, јер шта би то „прилагођавање“ могло да

обухвати, мало ко је у време спровођења истраживања могао да зна, па ни наши испитаници - који су се у наставку одређивали и за одговоре по којима је заправо „одрицање од националног и етничког идентитета нужна цена за улазак у Европу” (у 11% случајева) или проглашавали „националне и етничке идентитете стварима који припадају прошлости” (у 7% случајева). Најзад, 7% испитаника се определило и за контроверзан одговор по коме „укључење у Европу афирмише национални и етнички идентитет”.

Графикон бр. 5. Србија: Процес уједињења са Европом може да наруши национални и етнички идентитет. Са којом се од наведених тврдњи слажете:



Укратко, нема питања које је више подвојило мишљења наших испитаника, што свакако не може да буде добар знак. Један тако важан друштвени процес као што је прикључење ЕУ, мора бити праћен довољним степеном сагласности око неких најважнијих вредности, као и око „цене” која мора да се плати да би оне заживеле. Те сагласности у Србији након 2000-те није било на видику, а нема је, по свој прилици, ни данас. Наравно, то не значи да је она nedохватна, већ ће се до ње долазити нешто поступније и спорије но што би они који је прижељкују (како произилази, још увек више декларативно а не стварно) желели.

ЛИТЕРАТУРА:

- Драгићевић Шешић, М. и Стојковић, Б. (2011) *Култура – менаџмент, анимација, маркетинг*. Београд: Клио
- Драгићевић Шешић, М. Културна политика, национализам и европске интеграције, у: *Бити из/ван. Ка речефинисању културног идентитета Србије*, уредници Тојић, К. и Симу, М. (2010) Београд: *Kulturklammer*
- Ђордано, К. (2001) *Огледи о интеркултурној комуникацији*, Београд: Библиотека XX век
- Кале, Е. (1982) *Увод у знаност о култури*, Загреб: Школска књига
- Ђирић, Ј. (1979) *Основи социологије насеља и социологије села*, Ниш: Градина
- Мартинић, Т. (1986) *Култура као самоодређење*, Загреб: Цекаде
- Маршал, М. (1988) Проблеми финансирања културе у привреди с централизираним планирањем: случај Мађарске, Загреб: *Културни радник* бр. 5/1988, Загреб
- Прњат, Б. (1986) *Културна политика и културни развој*, Београд: Савремена администрација
- Ранковић, М. (1974) *Култура и некултура*, Београд: Вук Караџић
- Фире, Ф. (1996) *Прошлост једне илузије, Комунизам у двадесетом веку*. Београд: *Paideia*
- Хантингтон, С. (2000) *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Подгорица: ЦИД и Бања Лука: Романов

Branislav Stevanović

University of Niš, Faculty of Philosophy – Sociology Department, Niš

TRACING A SURVEY: SOME DOUBTS ABOUT  
VALUES IN SERBIAN CULTURAL POLICY

Abstract

After clarification of some basic notions, the text moves towards analysis of the results of one of the very few empirical studies dedicated to explicit attitudes of Serbian citizens about cultural policy. This is a survey conducted by the Institute of Sociology of the University of Niš in the period from 2002-2005, by collecting empirical material in five districts of southeastern Serbia (Nišavski, Toplički, Pirotski, Jablanički and Pčinjski). The results are indicative for the period after the democratic changes in Serbia, and allow a comparison with other findings and future research. After the implosion of socialism and dramatic events at the end of the last century in former Yugoslavia, which were primarily caused by the fear of destruction of national culture and national identity, it appears that the cultural policy largely depends on the overall social processes, economic power of society, position of citizens in the political system, historical heritage and prevalent cultural values. New developments have drawn attention to some important cultural questions, like how to profile the cultural policy of Serbia, what it should be oriented at, what is the stand of the national culture (of Serbs) in comparison to cosmopolitanism, whether citizens are scared of European or American values (and to what extent), whether the answers to the such questions make Serbia specific in the Balkans, and to what extent is Serbia internally divided on these issues – given the standard socio-demographic characteristics of its population? The text is looking for the answers to these and other dilemmas in the responses of Serbian citizens in the aforementioned survey.

**Key words:** *cultural policy, the preferences of citizens, vulnerability of culture, cosmopolitan culture, national culture, knowledge of culture*

Универзитет у Београду, Факултет организационих наука,  
Београд

DOI 10.5937/kultura1340333M

УДК 316.422:316.752(497.11)

316.72(497.11)

оригиналан научни рад

---

# КОНСТАНТЕ КУЛТУРНОГ КОНТЕКСТА И ТРАНЗИЦИЈА

---

**Сажетак:** *Транзиција је доста тога променила у Србији, но постоји један број константи културног контекста које транзиција није успела да промени. Пре би се могло рећи да су те константе обликовале ток транзиције. Овде, пре свега треба имати у виду глобалне вредносне оријентације које су традицијом укорењене у друштвено биће овог простора и које се увек изнова појављују у старој суштини и новом појавном облику. Те константе, на дуги рок, отежавају квалитативне скокове а модернизацијским трендовима дају специфичну форму. У њих спадају традиционализам и ауторитарност као и њихови различити деривати. Ради се о глобалним вредносним оријентацијама којима се настоји повезати прошлост са будућношћу и тиме остварити историјски континуитет друштва. Оне друштво чине изнутра противречним и непријемчивим за иновације.*

**Кључне речи:** *култура, вредности, транзиција, модернизација*

Транзиција друштва Србије је резултат симултаних процеса распада социјализма као глобалног друштвеног система и распада бивше Југославије који се одвијао у тешком и крвавом рату.<sup>1</sup> Политичка демократизација друштва и оживљавање тржишне привреде одвијају се у суочавању са наслеђем социјализма и грађанског рата и прилагођавању глобализацијским токовима, европским интеграцијама и, као нужном

---

1 Рад је урађен у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074) који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

злу, неолиберализму.<sup>2</sup> У првом моменту се чинило да ће се промене одвијати релативно брзо, но то је било само за кратко. Врло брзо се схватило да нас чека потпуно неизвесна друштвена трансформација.

Иако историјски развој недвосмислено представља динамичку категорију, он ипак у себе укључује и одређене развојне константе. Те константе се могу наћи на различитим пољима, у домену социјалне структуре, економских или политичких односа али и културе као целине или у појединим њеним сегментима, нпр. религији, систему вредности и др. Колико год нам се чинило да се све мења, увек постоји оно нешто што жилаво одолева зубу времена и опстаје на дуги рок ономогућавајући, ако не историјске а оно бар краткорочне, генерацијске дисконтинуитете и развојне скокове. У складу с тим је и транзиција у Србији била успорена одређеним развојним константама. Њих је, можда, понајвише било у социјалној структури и култури, али такође и у осталим сегментима друштва. У даљем тексту ће нешто већа пажња бити посвећена културним константама.

Ако културу одредимо у Хофштедеовом (Hofstede) маниру као колективно програмирање ума које чланове једног друштвеног миљеа чини различитим од других људи<sup>3</sup> те ако за њену централну тачку узмемо вредносне оријентације, тада је сасвим реално очекивати да ће се у домену вредности наћи културне константе које одређују дух једног времена и простора, тј. дух једног друштва. Реч је о вредностима које опстају упркос радикалним друштвеним променама. Штавише, у историјски конкретним ситуацијама радикалне промене могу подстаћи жилаву тврдокорност појединих вредносних оријентација. Тиме се улази у зачарани круг међусобне детерминације укоревених вредносних оријентација и, неретко ретроградног, развоја.

Наравно, свако појединачно друштво има своје специфичности и да би се разумела дешавања у њему треба поћи од његових културно-историјских специфичности, од традиционално прихваћених образаца друштвеног понашања, од локалних специфичности, религије, митологије, националног, локалног и регионалног карактера, који могу бити, зависно од околности, за различите етничке, религијске, социјалне

---

2 Ружица, М. Држава и/или тржиште - неолиберализам и/или социјалдемократија у: *Како грађани Србије виде транзицију*, приредио Михаиловић, С. (2010) Београд: Friedrich Ebert Stiftung, стр. 31.

3 Hofstede, G. H. (2001) *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, p. 9.



и, уопште културне, групе са неког простора исти, слични али и битно различити.

Крупне друштвене, економске и политичке промене, које се у неколико последњих деценија дешавају у Србији, и те како су се одражавале на трансформацију система вредности унутар ког су се дешавали и још увек се дешавају велики обртти. Промене на културном плану се манифестују кроз разарање вредносног система, кризу идентитета, различите фрустрације и психолошка оптерећења праћена осећајем бесперспективности. Прва деценија транзиције је представљала период радикалног одбацивања старог а да се ново још увек није оформило. С једне стране су видна настојања различитих идеолошко-политичких снага да управљају процесима политичке, економске и културне трансформације, док с друге стране постоји тежња истих ка очувању статуса кво, или прецизније речено ка очувању постојећих образаца расподеле друштвене моћи, затечених из претходног, социјалистичког периода, не би ли на тај начин омогућили/ продужили очување контроле над кључним друштвеним токовима односно опстајање у овладавању тоталитетом друштвених односа. У том контексту им је било важно да очувају ауторитарни вредносни поглед јер је на бази њега могуће нове процесе упаковати у традиционалне обрасце под оправдањем да се ради о „природном реду ствари”.

Дакле, као и у свим другим областима друштвеног живота, тако се и у култури могу наћи одређене константе, културне константе, које обележавају епохе, векове, више генерацијске периоде и које обезбеђују културни и духовни континуитет. Ради се о константама које обележавају менталитет<sup>4</sup> људи одређеног просторно-временског локалитета. Неки аутори константе нашег менталитета виде у динамици сукоба два широко схваћена и, у принципу, непрецизно дефинисана ентитета на чијој граници се налазимо већ вековима – Истока и Запада. Шушњић настоји да константе нашег менталитета сведе на чврсте обрасце (националне, политичке и културне) мишљења, веровања и понашања,<sup>5</sup> чиме прецизира ову идеју и даје јој културолошку димензију усвајајући Броделову констатацију да се ради о појмовима дугог трајања. У контексту културолошких разматрања Шушњић издваја следеће компоненте: традиционализам, ауторитарни менталитет, политичку не/културу, антиинтелектуализам, предра-

---

4 Вукчевић, Д. К. (2003) *Иза норми: социолошки и правни есеји*, Подгорица: Цид, стр. 193.

5 Шушњић, Ђ. (2005) Препреке на путу разумевања, поверења и помирења, у: *Вера – знање – мир*, приредили Ситарски, М. и Вучинић, М. Београд: Београдска отворена школа, стр. 103.

---

суде и непостојање критичке јавности. У крајњој линији би све поменуто могло да се сведе на традиционализам и ауторитарни систем вредности.

Традиционализам и ауторитарна свест и ауторитарни систем вредности се међусобно подупиру и подржавају чинећи тако културолошки синдром који се може сматрати културно-историјском константом савременог доба на ширем простору западног Балкана. Ова константа с једне стране обезбеђује вредносни континуитет и повезује обрасце мишљења, веровања и понашања садашње са претходним генерацијама а, с друге стране, на локалном нивоу успорава глобалну динамику друштвеног развоја. Стога их можемо посматрати као културолошке факторе који успоравају транзицију а друштво Србије чине наизглед статичним. Кажемо наизглед зато што динамика друштвеног развоја неумитно тече иако се читава као корак у месту. Историја је жива структура која се одвија „овде и сада” макар колико то одвијање било успорено и макар колико изгледало статично.

Ауторитарност је вишезначан појам и он се може посматрати и као психолошко својство карактеристично за појединца али и као вредносна оријентација, чиме добија недвосмислено социолошку димензију. У сваком случају, социолошка и психолошка раван овог појма су међусобно комплементарне и у великој мери значајно повезане са другим друштвеним карактеристикама.

Појам ауторитарности се доводи у везу са ауторитетом и односима моћи у друштву. Он у исто време представља и друштвени однос али и психолошко стање поводом друштвених односа, прецизније односа моћи и ауторитета. С обзиром да је ауторитет вишезначан појам то је важно прецизније га одредити. Најчешће се под њим подразумева углед или утицај заснован на знању и способности који имплицира извесну дозу меродавности.<sup>6</sup> Не треба занемарити ни податак да се под овим појмом често подразумева и власт (енгл. *the authorities* – државна власт). У том контексту изведен појам ауторитарности подразумева дуализам недемократске структуре владања коју одликује захтев за беспоговорном послушношћу с једне стране и спремност на потчињавање ауторитету с друге стране. Ради се о двосмерном стању. С једне стране се ауторитарност исказује као прихватање и идеализовање принципа хијерархије и оних који су на хијерархијски вишим позицијама као и покоравање истима а, с друге стране, као доминација над онима који су на хије-

---

6 Клајн, И. и Шипка, М. (2006) *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј

рархијски нижим позицијама и очекивање њихове покорности. Реч је о стабилизаној и трајној спремности на такво понашање уз уверење да је оно природно, исправно и друштвено пожељно. Њега прати и генерално обожавање моћи и ауторитета.<sup>7</sup>

Већ су прва истраживања ауторитарности дошла до закључака да је ова повезана са бројним друштвеним појавама међу којима значајно место заузимају предрасуде, антисемитизам, етноцентризам, конформизам, прихватање деструктивних и других идеологија (као што су нпр. фашизам, политичко-економски конзервативизам, а томе бисмо могли додати и комунизам али и друге политичко-идеолошке системе).<sup>8</sup>

У истраживањима Адорна и сарадника се полази од тога да ауторитарни синдром настаје у одбрамбеној идентификацији са строгим оцем као агресором те да се идеализација ауторитета оца касније преноси и на остале ауторитете у друштву. По његовом тумачењу, ауторитарност као психолошка последица породичног насиља над децом се манифестује као потиснута агресивност која се углавном испољава према маргиналним групама и појединцима тј. према онима који имају нижи статус и мању друштвену моћ те стога постоји и блиска веза ауторитарности и предрасуда. Доведено увезу са ауторитарношћу, предрасуде су део ширег културно-идеолошког контекста те је склоност појединаца ка прихватању одређене идеологије и њој одговарајућих ауторитета у значајној корелацији са његовим психолошким потребама и цртама личности.

Адорно овде пренаглашава значај психолошких чинилаца на рачун социјалних. Проблем је у тома што је Адорнова скала ауторитарности имала првобитну намеру да мери трајне карактеристике личности које опредељују склоност ка прихватању фашистичке идеологије. Каснија истраживања су оспорила тезу да Адорнова скала мери дубоко усађене црте личности. Рот и Хавелка<sup>9</sup> сматрају да је реч о проширеним нормама и ставовима традиционалне културе. У том контексту до изражаја долази некритички однос према ауторитету и чврстој хијерархији и некритичко заступање права

---

7 Кузмановић, Б. Ауторитарност – вапај за јаким и поузданим вођама и дисциплином, у: *Како грађани Србије виде транзицију*, приредио Михаиловић, С. (2010) Београд: *Friedrich Ebert Stiftung*, стр. 89.

8 Adorno, T. (1950) *The Authoritarian Personality*, New York: Harper.

9 Рот, Н. и Хавелка, Н. (1973) *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*. Београд: Институт за психологију и ИДН.

---

носилаца ауторитета да захтевају беспоговорну покорност<sup>10</sup>, односно до изражаја долази преувеличавање значаја ауторитета, вођа и хијерархије.<sup>11</sup> Б. Кузмановић налази да је најзначајнија компонента појма ауторитарности некритичко прихватање ауторитета и принципа хијерархије, затим нетолерантност према онима који мисле и понашају се другачије од већине тј који крше конвенционалне норме.<sup>12</sup>

У социолошком контексту, поменута скала мери ставове и уверења карактеристичне за различите културе. У културама које можемо сматрати ауторитарним неки од ових ставова имају карактер општеважећих истина док се неки од њих могу сматрати општим карактеристикама патријархалног традиционализма. Н. Рот и Н. Хавелка сматрају да је овде оправдано говорити о томе да знатан део тврдњи из Адорнове скале представља раширена и општеприхваћена уверења, у традиционалистички оријентисаним културама, о одређеним друштвеним појавама и односима. Та уверења посебно подржавају појединци који немају довољно широко образовање, нарочито у области друштвених и хуманистичких наука.<sup>13</sup>

Стога је и реално да се на истој тачки социјалног простора, у исто време, нађу ауторитарна субмасивност (према онима који заузимају хијерархијски више позиције) и ауторитарна доминантност и агресивност (према онима који заузимају хијерархијски ниже позиције). Овим принципом носиоци ауторитета за себе обезбеђују потчињавање оних који су на нижим хијерархијским позицијама док ови други себи отварају простор за усмеравање незадовољства и посебно агресивности ка онима на самом дну хијерархије али, што је још значајније, и ка различитим мањинама и маргинализованим групама и појединцима. Овим се отвара простор за разумевање феномена масе, гомиле, „дешавања народа” и сличних појава које су обележиле увод у промене као и сам почетак

---

10 Кузмановић, Б. Ауторитарност као социјалнопсихолошка карактеристика, у: *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, приредили Голубовић, З., Кузмановић, Б. и Васовић, М. (1995) Београд: Институт за Филозофију и друштвену теорију и Филип Вишњић, стр. 61-95.

11 Кузмановић, Б. Ауторитарност – вапај за јаким и поузданим вођама и дисциплином, у: *Како грађани Србије виде транзицију*, приредио Михаиловић, С. (2010) Београд: *Friedrich Ebert Stiftung*, стр. 91.

12 Кузмановић, Б. Ауторитарност у: *Разарање друштва, Југословенско друштво у кризи 90-их*, приредио Лазић, М. (1994), Београд: Филип Вишњић, стр. 160.

13 Рот, Н. и Хавелка, Н. (1973) *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*. Београд: Институт за психологију и ИДН, стр. 153-154.

---

друштвених трансформација током осамдесетих и деведесетих година XX века.

На нашем простору је, у дугорочној перспективи, урађен већи број истраживања ауторитарности и сва та истраживања указују да је ауторитарност релативно трајна карактеристика савременог културноисторијског контекста те да је значајно повезана са многим вредносним оријентацијама које припадају кругу патријархалног традиционализма а које су и те како присутне као друштвена реалност савременог домаћег контекста. Штавише, може се тврдити да је простор западног Балкана којем припадају како Србија тако и већи број држава потеклих из бивше СФР Југославије, током новијег периода, припадао зони са највећом измереном ауторитарношћу у Европи.<sup>14</sup>

Антисемитизам који се појављује као компонента ауторитарности у Адорновом истраживању је повезан са етноцентризмом и политичким конзервативизмом и он се може посматрати као посебан случај етноцентризма. То значи да Јевреји (као етничка група) нису од суштинске важности за фашистичку идеологију. Ако антисемитизам посматрамо као одраз како дубљих порива и конфликта у личности тако и унутрашњих друштвених противречности немачког друштва од пре Другог светског рата тада долазимо до закључка да објекти предрасуда могу бити међусобно заменљиви у зависности од датих друштвених околности. Антисемитизам се овде појављује само као варијација на тему етноцентризма, штавише он је само први корак ка исказивању нетрпељивости ка другим мањинским групама. Те мањинске групе не морају бити само етничке (или религијске) групе већ могу бити и социјалне, економске, културне, сексуалне и друге мањине. Нетолерантне идеологије су склоне да траже и измишљају непријатеље чак и тамо где их природно нема, те да систематски граде и шире предрасуде о њима. Наравно, од таквих предрасуда неретко се ограђују али их ипак прећутно прихватају и подржавају.

Током читавог социјалистичког периода смо могли видети како владајућа идеологија измишља непријатеље свих боја и идејних оријентација. Распадом социјализма и југословенске државе та пракса се наставила. Разлика је само у томе што се променио идеолошко-политички оквир али се није променио шири вредносни контекст. И даље се остало на терену ауторитарно-традиционалног модела. Измењени су идентификациони оквири. Југословенство се врло брзо ис-

---

14 Stankov, L. (1977) Some Experiences with the F-scale in Yugoslavia, *British Journal of Social and Clinical Psychology* 2, vol. XVI.

топило а упражњено место је заузела национална идентификација. У складу с тим су измењени идеолошко-политички непријатељи. Сада, до јуче братски народи постају непријатељи до крви. До јуче инкриминисане етноцентричне идеологије сада постају социјално прихватљиве, пожељне па чак и подразумевајуће.

На политичкој сцени је једнопартијски систем замењен политичким плурализмом. Тржиште, као транзициона новина, се прво појавило у политичком подсистему друштва. Политичко тржиште је на светло дана изнело легалност али не и легитимност политичког плурализма. Ауторитарно-традиционалистички друштвени контекст је резултирао појавом међусобно нетрпељивих идеологија и политика, с једне стране, и појавом већег броја харизматских вођа као репрезентаната различитих политика и идеологија, с друге стране. Почетком деведесетих су на јавној сцени доминирали харизматични националисти, тек касније, средином деведесетих етноцентризам престаје да буде доминантан идеолошко-политички оквир. Тада почињу да јачају и друге идеолошке оријентације. Тенденција ка поштовању харизматског вође указује на чињеницу да се ауторитарни вредносни контекст све време одржава као константа а прелазак на етноцентричне обрасце то само потврђује.

Етноцентризам, као вредносни оквир, представља поглед на свет према којем се сопствена етничка група ставља у центар око којег је цео свет организован.<sup>15</sup> Сопствена етничка група се посматра као општи референтни оквир и мера вредности. Дакле, етноцентризам се може одредити као систем повезаних ставова који наглашавају селективност, пристрасност и међусобно неповерење у односима припадника различитих етничких група, те као пренаглашавање вредности сопствене етничке групе и њено доживљавање као проширене породице уз присуство осећаја опште угрожености али и супериорности и предрасуда према другим етничким групама, као и потребе за националном хомогенизацијом.<sup>16</sup> Ауторитарност и етноцентризам јесу у блиској али не и у једнозначној повезаности. И једна и друга појава су повезане са великим бројем културно-историјских, економских, социјално-политичких, психолошких али такође и искуствених, ситуационих и других чинилаца.

---

15 Узаревић, Ц. Етноцентризам, у: *Социолошки речник*, приредили Мимица, А. и Богдановић, М. (2007), Београд: Завод за уџбенике, стр. 126.

16 Шрам, З. (2002) Димензије етноцентризма и национална припадност, *Друштвена истраживања* 1, стр. 16-17.

---

Реч етноцентризам први је употребио Самнер<sup>17</sup> (Sumner) подразумевајући под њом тенденцију идеализовања сопствене групе која се сматра супериорном у односу на остале групе, чије се вредности обично ниподаштавају. Другачије речено, сопствени народ се уздиже на пиједестал света правих вредности и служи као референтни оквир како за оцену сопствене вредности тако и за оцену вредности свих других из чега очекивано следи истицање вредности сопствене у односу на друге етничке групе. Етноцентризам се, на овај начин, појављује као израз колективног самољубља и егоцентризма који могу да се протежу све до отвореног исказивања нетрпељивости и мржње према другим етничким групама.<sup>18</sup>

Веза етноцентризма и ауторитарности на нашем простору је утврђена још у истраживању из 1973. (Рот и Хавелка), поред ауторитарности, етноцентризам је био у позитивној корелацији и са позитивним вредновањем религиозности, аутократије, неравноправности полова и осталих компоненти традиционалног погледа на свет, уз напомену да се није могао утврдити редослед детерминације ових вредносних оријентација већ само њихова међузависност.

То се управо и показало на делу уочи и почетком транзиције а последице се протежу све до данашњих дана. Тада су се појавили идеолози нових политика који су пропагирани тврдње да међу појединим народима постоји чак и генетска мржња. То су били тренуци отворене друштвене кризе којима су погодовале пријемчиве рационализације евидентног друштвеног хаоса. С обзиром на донедавни вишенационални контекст, било је најједноставније извршити рационализацију кризе тврдњама да један народ мрзи или експлоатише други. Ауторитарност се ту појавила као ментални склоп појединаца али и као вредносни оквир који је подржао прихватање етноцентризма као подразумевајуће рационализације глобалне друштвене кризе.

Не треба посебно коментарисати тврдњу да су предиспозиције друштвеног понашања садржане како у личним карактеристикама појединаца тако и у глобалним и локалним вредносним оријентацијама присутним у ширем друштвеном окружењу. Овоме треба додати и ситуационе факторе који, у значајној мери, у садејству са претходно поменутих особинама личности и системом вредности доприносе

---

17 Sumner, W. G. (1906) *Folkways: a study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals*, Boston: Ginn and Co.

18 Матић, М. Етноцентризам, у: *Енциклопедија политичке културе* (1993), Београд: Савремена администрација, стр. 310-315.

---

формирању индивидуалних и колективних идентитета. Зависно од тога на који начин ће се сви поменути, а и многи други, фактори социјалне средине укомбиновати у личне и колективне идентитете зависи да ли ће ти идентитети бити отворени или затворени за комуникацију са другима и другачијима тј. да ли ће бити пријемчиви за прихватање разлика и разних социјалних иновација, односно да ли ће бити толерантни.<sup>19</sup>

На нашем простору транзиција је покренута распадом бивше Југославије. Истовремено се захуктавао и процес националног буђења који је почео знатно пре распада СФРЈ. Бројна истраживања националних односа обављена уочи и у време распада заједничке државе кажу да је тада још увек била значајно присутна југословенска па и европска идентификација грађана.<sup>20</sup> Готово да нема потребе доказивати да се она за веома кратко време изгубила и преточила у националну па и локални и регионалну идентификацију.

У том контексту се окретање од југословенског и европског идентитета ка националном може схватити као последица више фактора међу којима се могу издвојити традиционално и патријархално културно наслеђе, наслеђе ауторитарног режима социјалистичког и предсоцијалистичког периода као и разни ситуациони фактори.<sup>21</sup> Ради се о регресивном процесу обнављања традиционалне свести а исту карактеришу оријентација ка примарним групама, колективизам, унутаргрупна хомогенизација и затвореност, пренаглашавање значаја етничке припадности.

Социоструктуралну слику нашег друштва с почетка отпочињања транзиције обележава значајно присуство група пријемчивих за традиционални вредносни систем (рурално становништво, ниско образовани, старија популација). Ради се о сегментима популације који кроз процесе деаграризације, индустријализације и урбанизације нису успели да се прилагоде модернизацијским токовима те су и даље наставили да живе по обрасцима традиционалног друштва. Распад социјалистичког поретка је за њих само представљао враћање у колотечину њима познатог начина живота. Чак се

---

19 Васовић, М. и Глигоријевић, М. (2008) Колективна искуства младих у периоду политичке нестабилности и промене оквира колективне идентификације на простору бивше Југославије, *Социолошки преглед* бр. 4, год. XLII, стр. 510.

20 Баћевић, Љ. (ур) (1991) *Југославија на кризној прекретници*, Београд: ИДН

21 Васовић, М. и Глигоријевић, М. (2011) Демократске промене у Србији и процес деетнификације друштвене свести, *Годишњак* бр. 5, Факултет политичких наука, стр. 105.



и један број оних који би, по логици ствари, требало да буду оријентисани ка модернизацијским вредностима окренуо националној идентификационој матрици која је у том моменту за многе представљала уточиште које нуди сигурност у турбулентним временима.

Један од великих проблема везаних за процес отпочињања крупних друштвених промена била је њихова стихијност и неконзистентност. М. Васовић и М. Глигоријевић примећују да је процес ретрадиционализације у Србији у неким сегментима био веома појачан (нпр. национална идентификација), у неким умерен (конфесионална идентификација) док у неким аспектима није био видан било какав облик ретрадиционализације (нпр. питање полне равноправности).<sup>22</sup> То значи да и поред видног пораста бројних модернизацијских тенденција из периода социјализма (техничка модернизација, индустријализација, урбанизација, повећана социо-просторна мобилност, експанзија образовања и сл.) није дошло до значајне културне модернизације. Већи део становништва је и даље практиковао традиционалне социо-културне обрасце свакодневног живота.

Ово су разумљиви процеси с обзиром да је питање етничитета, током социјалистичког периода, било потискивано у други план те је распадом једне вишенационалне заједнице као што је била Југославија, враћање етничким коренима и вредностима било нешто сасвим очекивано и логично. Без тога тешко да би се распад могао рационализовати на иоле прихватљив начин (нпр. експлоатацијом једног народа од другог кроз питање измештања фабрика из једне републике у другу или кроз метрополизацију унутар вишенационалних федералних јединица. Само да споменемо, као типичан пример, један од слогана албанских сепаратиста на Косову: Приштина ради – Београд се гради.). Остаје дискутабилно питање да ли је ретрадиционализација у смеру конфесионалне идентификације, како наводе Васовићева и Глигоријевићева, представљала умерен или појачан процес. Вероватно да се она треба различито посматрати у урбаним и руралним подручјима или код различитих старосних и социјалних група те се о умерености можда може говорити као о просеку или пресеку стања. Што се тиче полне равноправности, непостојање било какве ретрадиционализације које евидентирају аутори би се могла сматрати потврдом постојања културних константи у вредносном оквиру, пре свега помињаног традиционализма, које нису биле значајно уздрмане техничком модернизацијом из периода педесетих,

---

<sup>22</sup> Исто, стр. 106.

шездесетих и седамдесетих као ни пратећим модернизацијским токовима типа просторне и социјалне мобилности, експанзије образовања и значајног укључивања жена у радни процес.

У свим овим процесима традиционализам је био у блиској вези са ауторитарношћу која захтева групну лојалност. Да традиционализам и ауторитарност на овом простору представљају културне константе потврђује и чињеница да су они омогућили и подржали успостављање социјалистичког поретка што се видело кроз успостављање култа личности, прихватања партијске дисциплине и грађанске/поданичке послушности. Ауторитарност је подржала устоличење друштвеног поретка док је друштвени поредак допринео учвршћивању ауторитарности. Ради се о ауторитарном вредносном контексту који је продуковао ригидност и поданички менталитет, карактеристичне за традиционално друштво, на бази којих је било могуће масу становништва учинити жртвом политичких демагога а на јавну сцену увести популизам, олигархијску структуру политичких институција, ксенофобију, идеолошку, етничко-религијску али и сваку другу нетрпељивост и сл. Када ово узмемо у обзир, постаје јасно да оно што се у тадашњем политичком жаргону називало дешавање народа у својој суштини није било ништа друго до акт манипулације политички моћних. Манипулација је, ослоњена на ауторитарни вредносни контекст, произвела осећање опште масовне несигурности а нацију понудила као једино могуће уточиште и једини прихватљиви идентификациони оквир. Уместо да се расположиви економски ресурси и потенцијали усмере на стабилизацију привреде они су били окренути ка производњи сукоба.

Ово важи не само за питање идентитета већ и за генералну идеолошку матрицу тј. систем социјалистичких вредности. За веома кратко време је оно што бисмо назвали владајућом идеологијом у смислу политички релевантних вредносних оријентација покушано да се замени нечим новим и битно другачијим. То ново није резултирало из промена у начину производње већ из неусаглашених жеља и намера носилаца политичке моћи да се нешто преокрене у њихову корист. Другим речима, субјекти - носиоци радикалних друштвених промена, могу показати спремност да искористе владајуће вредности као логистичку подршку у реализацији сопствених циљева, као корито којим ће тећи бујица нових дешавања контролисана увреженим идејама и идеалима. Исти или слични вредносни оквири и оријентира могу бити употребљени као идеали и путокази за различите смерове социјал-

не акције, тако да није ништа необично ако се при том крене дијаметрално супротним смеровима.

Распад социјалистичких система постао је социјална чињеница која тешко да се могла оспоравати. Било је само питање у ком смеру ће тај распад тећи тј. да ли ће он подразумевати комплетну промену начина друштвеног живота или само парцијалне реформе у економском или можда само у политичком животу. С обзиром на вишенационални карактер дотадашње заједничке државе и неживљено национално питање наметнут је као једино могућ и логичан пут исцртавања етничких граница и отимања око територија.

У овим бурним дешавањима опстајала је као константа постојаност доминације ауторитарног обрасца. Оно што је специфично је то да се променио ауторитет и то, како у персоналном смислу, тако и у вредносно идеолошком. Уместо дотадашње наднационалне југословенске, па чак и проевропске идентификације, носиоци политичке моћи, односно владајуће елите, прокламовали су образце националне идентификације са свим предностима и недостацима које су они имали. Рапидна промена вредносних образаца ове врсте могла је да нађе плодно тле једино у стању друштвене аномије. Генерално се може констатовати за све транзиционе земље да је отпочињање транзиције реактуализовало расправу о везама и односима три кључне идеолошке парадигме модерног доба: либерализма, социјализма и класичног конзервативизма.<sup>23</sup>

Истраживање из 2010. казује да грађани Србије виде државу као кључног носиоца разних друштвених функција.<sup>24</sup> Делимично се то може приписати идеолошком наслеђу социјализма. Међутим, не треба занемарити чињеницу да је социјализам преузео ауторитарни образац из традиционалног друштва те да га је допунио новоформираним револуционарним традиционализмом. На тај начин се социјалистички друштвени систем, уместо да представља облик новог, модерног индустријског друштва, врло брзо претвара у нови облик конзервативног и ауторитарног друштва. Већ више од две деценије по званичном распаду социјализма на југословенском простору се чак и реформски и демократски оријентисане политичке партије, у својој политичкој реторици,

---

23 Гредел, С. Доминантне вредносне оријентације, у: *Разарање друштва, Југословенско друштво у кризи 90-их*, приредио Лазић, М. (1994), Београд: Филип Вишњић, стр. 176.

24 Ружица, М. Држава и/или тржиште - неолиберализам и/или социјалдемократија у: *Како грађани Србије виде транзицију*, приредио Михаиловић, С. (2010) Београд: Friedrich Ebert Stiftung, стр. 29-46.

---

ослањају на државу као кључног носиоца друштвеног развоја и уопште друштвених промена. Стога и не изненађује податак да се три четвртине испитаника слаже са ставом да „Влада треба да задовољи основне потребе грађана у случају болести, сиромаштва и незапослености” (75%). Незнатно је мања сагласност са тврдњом „Држава треба да се брине о отварању нових радних места, преквалификацији и помоћи незапосленима” (73%).

Колико год ову сагласност посматрали у контексту наслеђа социјализма и традиционалног друштва она је ипак део доминантног вредносног система који се ослања на ауторитете, у конкретном случају је то ауторитет државе али у мало другачијим околностима то може бити институционализован или неинституционализован ауторитет партије, вође, неке олигархије или организације и сл. што је све већ виђено у нашој новијој политичкој историји. Чак и у случају редукације учешћа државе у неким важним друштвеним пројектима и програмима, легитимност државних ауторитета у тим процесима се не доводи у питање. Све се ово може посматрати као последица чињенице да је традиционално друштво на нашем простору још увек веома живо и оно у породици, родбинској или локалној заједници налази ослонац и кључне механизме друштвене подршке. Држава се појављује као продужетак институција које обележавају ауторитет традиционалног друштва.

Пребацавање ауторитета са уже и шире породице и локалне (сеоске) заједнице на државу је делимично продукт модернизацијских процеса који настоје да тежиште друштвеног живота пребаце са заједнице на појединца. Оно што недостаје, да бисмо говорили о постојању модернизацијских процеса, је пребацавање ауторитета на грађанина, стручњака или крајњег корисника јавних услуга. То би поткопало ауторитет државе и њену персонализацију. Без тога, држава се и даље налази у фокусу интересовања наших грађана и она се доживљава као главни актер у креирању транзиције, управљању привредом и изласку из кризе.<sup>25</sup>

Пребацавање ауторитета са државе на грађане представља вид социјалне акције у којој грађани преузимају иницијативу. Проблем је у томе што ауторитарни системи показују тенденцију да оформе социјалну структуру у којој ће највећи део друштвене моћи бити у рукама мањине која заузима врхунске управљачке позиције и којој је у интересу да остаток становништва не показује иницијативу за било какву иоле важнију социјалну акцију. Они се, практично, у друштву

---

25 Исто, стр. 40-41.

постављају као елита која тежи да насупрот себе има масу са врло мало или нимало друштвене моћи и која треба да представља пасивни принцип у социјалној динамици. Елити која представља активан принцип социјалне динамике, која је организована, унутар себе повезана, има тенденцију да ствара идеологије и да манипулише јавним мњењем одговара да, као своју противтежу у друштвеној структури, има масу која је по свим ставкама пасивна. Пасивност се системски одржава кроз манипулацију посредовану образовним системом, масовним медијима, кроз стварање и ширење прихватљивих идеологија и митова и другим сличним механизмима.

Један од значајних метода одржавања пасивности широких маса је кроз формирање одговарајућих културних навика. Истраживање културних навика становништва Србије а посебно млађе популације,<sup>26</sup> током вишедеценијског периода кризе, је указало на њихову склоност ка пасивном коришћењу слободног времена. Може се лако претпоставити да сличну пасивност исказују и старије генерације. Штавише, они који су у почетним истраживањима припадали млађој популацији сада су средовечна ако не чак и старија генерација. Овде треба додати да је, по природи свог бића, омладина увек показивала тенденцију бунтовништва, револуционарности и иницирања колективне акције, тенденцију прихватања новина и критички однос према свету око себе. Деведесете су заиста биле обележене изузетним активизмом омладине. Треба напоменути да су најактивнији били представници студентске популације и уједно модернизацијски настројени. Кроз студентске протесте се исказивала жеља за променом политичке и економске ситуације у земљи. Међутим, ван универзитетских центара социјална акција младих и инсистирање на променама су изостали. Већи део омладине је показао пасивност и склоност да прихвата затечено стање као нешто сасвим нормално. Напросто су се помирили са судбином мислећи да они ништа не могу да учине

---

26 Михаиловић, С. и Попадић, Д. (2002) *Млади у Србији 2002 – национално истраживање омладине*, Београд: Министарство просвете и спорта – Сектор за ученички и студентски стандард и Центар за проучавање алтернатива ; Попадић, Д., Михаиловић, С. и Богдановић, Н. (2003) *Омладина Србије пред изазовима будућности*, Београд: Центар за проучавање алтернатива Министарства просвете и спорта – Сектор за ученички и студентски стандард и *Proni Institute for Social Education*, Шведска; Мрђа, С. (2000) *Културни живот студената Универзитета у Београду*, Београд: Завод за проучавање културног развоја; Мрђа, С. (2004) *Млади уметници у Србији*, Београд: Центар за визуелна истраживања и комуникације; Михаиловић, С. и други (1990) *Деца кризе*, Београд: Институт друштвених наука; Мрђа, С. (2004) *Млади уметници у Србији*, Београд: Центар за визуелна истраживања и комуникације.

---

те да је на држави и њеним ауторитетима да артикулишу политички живот.

С обзиром на перманентно трајање кризе, тешко да је могуће да су се млади склони пасивном коришћењу свог слободног времена својим сазревањем преоријентисали на активно коришћење истог. Пасивност у примању културних садржаја имплицира недостатак критичког расуђивања који, са своје стране, чини такву особу подложну манипулацији и некритичком прихватању ауторитета и њихових идеја и идеологија.

Једно новије истраживање<sup>27</sup> налази да само гледање ТВ програма, дружење с пријатељима, шетња и спавање/лешкарење/дремање чине омиљене активности у слободном времену код скоро две трећине грађана Србије док с друге стране тек 6% њих се опредељује за читање књига, активно коришћење слободног времена а спорт и рекреацију или хобије типа уради сам и сл. бира мање од 10% грађана. Убедљиво најчешће је гледање ТВ програма за који се као најомиљенији вид коришћења слободног времена опредељује сваки четврти становник Србије (25,3%). Занимљиво је да што су нижи социјални статус, материјални положај и образовање то је заступљеније управо гледање ТВ програма у структури слободног времена.

Ако се подсетимо деведесетих и великог утицаја телевизије на креирање јавног мњења као и пропагандну манипулацију тадашњег режима постаје јасно да је одржавање ауторитарне свести било у значајној корелацији управо са организацијом коришћења слободног времена. Окренутост ка пасивном провођењу истог је у непосредној вези са некритичким прихватањем информација које долазе из спољног света али и са релативно великим поверењем у информације које такви корисници примају из окружења, посебно ако такве информације емитују институције које стоје иза ауторитета државе као што су у конкретном случају били државни медији.

Режим из деведесетих се обилато служио телевизијом као најефикаснијим инструментом у креирању јавног мишљења. То се није видело само у праћењу информативног програма и пласирању дневно-политички актуелних коментара, у функцији величања владајуће врхушке и њене националистички обојене политике. То се видело и кроз пласирање забавних садржаја почев од петпарачке музике и истог типа ТВ серија па све до давања медијског простора астролозима,

---

27 Спасић, И. Културни обрасци и свакодневни живот у Србији после 2000 године, у: *Суживот са реформама*, приредио Цвејић, С. (2010), Београд: Чигоја, стр. 171-201.

пророцима, врачарама и сличним чија је кључна функција била подстицање и одржавање образаца некритичког начина мишљења код широких народних маса.

Режиму је ишла на руку чињеница да је у укупној популацији тек негде око 5% одраслих становника имало више или високо образовање. Образовање се, поред старости, појављивало као један од најзначајнијих фактора дискриминације ставова према различитим типовима културних садржаја. Ако узмемо у обзир да је током деведесетих (на жалост, још увек је тако) око две трећине грађана имало образовање испод нивоа средње школе онда постаје јасно колике су биле могућности злоупотребе медијске манипулације ради креирања различитих дневно-политичких ставова и вредносних оријентација, политичког етноцентризма и ратнохушкачке политике. Овоме можемо додати и чињенице да је друштво Србије друштво са високим постотком старог становништва а такође и друштво које је, тек почетком деведесетих, ушло у круг друштава са више од 50% урбаног становништва.

Дакле, били су (и на жалост, још увек су) испуњени кључни услови за одржавање ауторитарне свести а посредством ње и успореног прихватања модернизацијских тековина. Јадна од тачака на којој се ово препознаје је и став према прошлости. Уверење да неки период у догледној прошлости представља стара добра времена је својеврстан облик традиционалистичког гледања на садашњост по коме је садашњост инфицирана различитим новинама и представља корак назад у односу на неки ранији период о којем имамо бољу представу у нашем сећању.

Попадић закључује да је раширено гледање да је прошлост у сећањима лепша од садашњости не зато што је неповратно прошла већ зато што су људи у њој млађи, здравији, лепши, задовољнији стварношћу, једном речју испуњенији него у тренутку сећања. То посебно долази до изражаја приликом истраживања ставова о учинку транзиције када се од испитаника тражи да се присете како протеклог времена тако и сопственог живота у временској перспективи. Овде је реч о селективном памћењу онога што нам се допадало и што је у нама оставило траг некаквог задовољства. Оно што смо склони да у свакодневном говору називамо старим добрим временима не мора заиста бити добро, ради се само о нашем субјективном доживљају под утицајем селективног сећања и могућег незадовољства или недовољног задовољства трнутним стањем.

Да се обично ради само о романтичној визији прошлих догађаја и времена потврђује Попадићев налаз да су испитани-

ци, подељени у петогодишње генерацијске кохорте, период „када је у овој земљи (а не њима лично) било најбоље” најчешће лоцирали у доба када су били у млађим или средњим годинама (старији испитаници). Двехиљадите године су натпросечно добро оцењене од испитаника рођених између 1984. и 1990. године. Период деведесетих тек понеко оцењује као најбољи (6,2%). Осамдесете године (посттитовски период) су оцењене као најбоље од стране скоро половине грађана (44,9%) а најбоље га оцењују рођени између 1964. и 1975. године. Период шездесетих и седамдесетих година је биран у просеку од трећине испитаника и омиљен је код рођених пре 1959. Педесете године бира као најбоље тек 3% грађана. Два или три пута чешће од просека га бирају рођени до 1944. године.<sup>28</sup>

Евидентно је да постоји одређена правилност у оцењивању који је период у догледној прошлости био најбољи те да се оцењивање везује и за генерацијску припадност и делом односи на период младости или „најбољих година“ испитаника. Но, питање је да ли психолошко тумачење може дати комплетан одговор на питање зашто је тако.

Овове ипак недостаје друштвени оквир. Посматрано у социолошкој перспективи, осамдесете године, као најбоље оцењене од стране већине испитаника ипак нису биле ни мало идиличне. То су године велике политичке кризе која није престала ни до данас. Сам почетак деценије је обележен немирима на Косову, средина великим протестима, „дешавањем народа” у многим срединама, прекомерном употребом полицијске силе у појединим тренуцима итд. Друга половина деценије је обележена заоштравањем политичке кризе, ишчекивањем побуне албанског становништва на Косову, убрзавањем инфлације, мобилизацијама итд. Све у свему то је деценија у којој је прекинута идилична атмосфера релативно просперитетног друштва из дужег периода поратне обнове и изградње.

Остаје као отворена могућност да се трендови идеализације „старих добрих времена” схвате као вид значајног присуства традиционалистичке и ауторитарне вредносне оријентације. Ради се о томе да свака генерација носи оптерећење идеолошких трендова своје младости, да верује да је одређени период био бољи од садашњости зато што су у њихову свест кроз почетна животна искуства, кућно васпитање и школ-

---

28 Попадић, Д. Улога личног и колективног памћења у јавномњенским испитивањима, у: *Домети транзиције: од социјализма ка капитализму*, приредио Михаиловић, С. (2011), Београд: *Friedrich Ebert Stiftung*, стр. 291-300.



ску индоктринацију, које је обележила јака идеологизација, усађени позитивни идеолошки погледи на дати историјски тренутак. Ти погледи су чврсто укорени и њих се је тешко ослободити. Због њих су људи склони да некритички посматрају садашњост, да у њу сумњају, да не верују новинама и променама. Старо је на овај или онај начин, преживело зуб времена и не ретко се постулира као боље од неизвесне садашњости. Често се то старо везује и за одређене харизматске личности које су уживале масовно поверење.

Генерално се може констатовати да је свакодневни живот у Србији, током новијег периода, био обележен одређеним културним константама које су имале јак утицај на ток транзиције. Наиме традиционализам и ауторитарност као вредносне оријентације су се током претходних пар деценија тврдокорно одржавале и поред бројних утицаја који су долазили из ближег или даљег друштвеног окружења. Технички и технолошки развој су покренули бројне друштвене промене као што су индустријализација, просторна и социјална мобилност, експанзија образовања, модернизација свакодневног живота кроз примену разних кућних апарата, дифузија различитих културних утицаја, пре свега из развијеног света, посредством повећаног броја туристичких путовања или одласака на рад у иностранство али такође и укључивања у глобални медијски простор (путем радија, филма, телевизије, превода стране књижевности и сл.). Но, и поред свега тога, осећа се значајна задршка у промени вредносног система у смеру изградње модернизацијски оријентисаних вредносних оријентација.

#### ЛИТЕРАТУРА:

Adorno, T. (1950) *The Authoritarian Personality*, New York: Harper

Баћевић, Љ. (ур) (1991) *Југославија на кризној прекретници*, Београд: ИДН

Гредељ, С. Доминантне вредносне оријентације, у: *Разарање друштва, Југословенско друштво у кризи 90-их*, приредио Лазић, М. (1994), Београд: Филип Вишњић

Hofstede, G. H. (2001) *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications

Клајн, И. и Шипка, М. (2006) *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј

Кузмановић, Б. Ауторитарност у: *Разарање друштва, Југословенско друштво у кризи 90-их*, приредио Лазић, М. (1994), Београд: Филип Вишњић

- Кузмановић, Б. Ауторитарност као социјалнопсихолошка карактеристика, у: *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, приредили Голубовић, З., Кузмановић, Б. и Васовић, М. (1995) Београд: Институт за Филозофију и друштвену теорију и Филип Вишњић
- Кузмановић, Б. Ауторитарност – вапај за јаким и поузданим вођама и дисциплином, у: *Како грађани Србије виде транзицију*, приредио Михаиловић, С. (2010) Београд: *Friedrich Ebert Stiftung*
- Матић, М. Етноцентризам, у: *Енциклопедија политичке културе* (1993), Београд: Савремена администрација
- Михаиловић, С. и други (1990) *Деца кризе*, Београд: Институт друштвених наука
- Михаиловић, С. и Попадић, Д. (2002) *Млади у Србији 2002 – национално истраживање омладине*, Београд: Министарство просвете и спорта – Сектор за ученички и студентски стандард и Центар за проучавање алтернатива
- Миладиновић, С. (2008) *Друштво у раскораку*, Београд: Нова српска политичка мисао
- Мрђа, С. (2000) *Културни живот студената Универзитета у Београду*, Београд: Завод за проучавање културног развика
- Мрђа, С. (2004) *Млади уметници у Србији*, Београд: Центар за визуелна истраживања и комуникације
- Мрђа, С. Културни хабитус омладине, у: *Омладина загуљена у транзицији*, уредио Михаиловић, С. (2004), Београд: Центар за проучавање алтернативе
- Попадић, Д. Улога личног и колективног памћења у јавномњенским испитивањима, у: *Домети транзиције: од социјализма ка капитализму*, приредио Михаиловић, С. (2011), Београд: *Friedrich Ebert Stiftung*
- Попадић, Д., Михаиловић, С. и Богдановић, Н. (2003) *Омладина Србије пред изазовима будућности*, Београд: Центар за проучавање алтернатива Министарства просвете и спорта – Сектор за ученички и студентски стандард и *Proni Institute for Social Education*, Шведска
- Рот, Н. и Хавелка, Н. (1973) *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*. Београд: Институт за психологију и ИДН
- Ружица, М. Држава и/или тржиште - неолиберализам и/или социјалдемократија у: *Како грађани Србије виде транзицију*, приредио Михаиловић, С. (2010) Београд: *Friedrich Ebert Stiftung*
- Спасић, И. Културни обрасци и свакодневни живот у Србији после 2000 године, у: *Суживот са реформама*, приредио Џевић, С. (2010), Београд: Чигоја
- Stankov, L. (1977) Some Experiences with the F-scale in Yugoslavia, *British Journal of Social and Clinical Psychology* 2, vol. XVI

Sumner, W. G. (1906) *Folkways: a study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals*, Boston: Ginn and Co.

Шрам, З. (2002) Димензије етноцентризма и национална припадност, *Друштвена истраживања* 1

Шушњић, Ђ. (2005) Препреке на путу разумевања, поверења и помирења, у: *Вера – знање – мир*, приредили Ситарски, М. и Вучинић, М. Београд: Београдска отворена школа

Узаревић, Ц. Етноцентризам, у: *Социолошки речник*, приредили Мимица, А. и Богдановић, М. (2007), Београд: Завод за уџбенике

Васовић, М. и Глигоријевић, М. (2008) Колективна искуства младих у периоду политичке нестабилности и промене оквира колективне идентификације на простору бивше Југославије, *Социолошки преглед* бр. 4, год. XLII

Васовић, М. и Глигоријевић, М. (2011) Демократске промене у Србији и процес деетнификације друштвене свести, *Годишњак* бр. 5, Факултет политичких наука

Вукчевић, Д. К. (2003) *Иза норми: социолошки и правни есеји*, Подгорица: Цид

Slobodan Miladinović

Faculty of Organizational Sciences, Belgrade

## CONSTANTS OF THE CULTURAL CONTEXT AND TRANSITION

### Abstract

The transition has changed a lot in Serbia, but there are a number of constants of the cultural context that the transition has not managed to affect. It could even be said that these constants shaped the course of transition. We need to keep in mind the global value orientations that are rooted in the tradition of the social being of the Serbian people, which continually reappear in both old sense and in new forms. In the long term, these constants make any qualitative leaps difficult and give a specific form to modernization trends. These include traditionalism, authoritarianism and their various derivative forms. These are global value orientations that seek to connect the past with the future and thus ensure historical continuity of the society. They shape a society which is internally contradictory and insusceptible to innovation.

**Key words:** *culture, values, transition, modernization*

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет –  
Одсек за српску књижевност, Нови Сад

DOI 10.5937/kultura1340354V

УДК 316.7

821.163.41.09

оригиналан научни рад

---

# ТРАНЗИЦИЈА КАО ПРЕЛАЗ ОД КУЛТУРЕ ПОЛИСА У КУЛТУРУ МЕГАЛОПОЛИСА

---

**Сажетак:** У тексту се, на примеру Дучићевог тумачења поезије Војислава Илића, описује конституисање културе полиса, као истовременог одговора на захтев модернизације и захтев за очувањем националног и културног идентитета. Култура полиса је као таква била супротстављена романтичарској културној матрици. У наставку текста, показују се разлике између тако схваћене културе полиса и културе Мегалополиса, односно урбаног дискурса, који путем широко схваћеног појма бранда, искључује појединца из његове националне и културне традиције. На тај начин, он га претвара у честицу биомасе, која стоји на располагању Мегалополису.

**Кључне речи:** идентитет, полис, мегалополис, бренд

Године 1902. Јован Дучић је одржао говор приликом откривања споменика Војиславу Илићу у Београду.<sup>1</sup> Та беседа представља значајан аутпоетички документ у коме се разоткрива Дучићев концепт поезије. Међутим, она би могла бити значајна и за социологе, будући да се у њој разоткривају обриси нечега што желим да назовем културом полиса. Та синтагма је оправдана везом између уметности и друштвеног живота великих градова коју Дучић спомиње наводећи Илићеве песме „Дарови неба” и „Песник”. За поменуте

---

<sup>1</sup> Рад је настао као резултат истраживања на пројекту бр. 178005 под називом „Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности”, који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

песме он тврди да би нас представиле „странцима, ако не тачније, а оно без сумње, љепше него и једна књига – представиле би нас као једно интелигентно племе, отмено, и које има неколико вијекова цивилизације, које живи друштвеним животом великих градова, и које је случајно на Оријенту.”<sup>2</sup>

Неколико ствари треба запазити поводом цитиране Дучићеве опаске: прво, Дучић тврди да један песник – Војислав Илић – за кога се у истом тексту каже да није био „такозвани народни песник”<sup>3</sup>, ипак представља један народ или га бар може представити. Друго: по Дучићу, Илић нас представља као једно интелигентно, отмено, цивилизовано племе, а све те вредности крунисане су синтагмом друштвеног живота великих градова. Та синтагма представља Дучићев идеал, у који су укључене и вредности као што су Лепота, цивилизованост, отменост, рационалност. У њима лако препознајемо идеје грађанског духа и доминантног тока француске културе у годинама пре Великог рата, које су формирале духовни став не само Дучића већ и српске елите у целости. Насупрот ових вредности, стоји Оријент који треба схватити шире од опозиције између географског Окцидента и Оријента. Оријент је за Дучића симбол не само Истока, већ и једне књижевне, али и културне парадигме која је владала српском књижевношћу пре Војислава. То је романтизам. Романтичарски концепт идентитета, утемељен на Хердеровим идејама, подразумева да идентитет једног народа произилази из његовог духа, који је непромењив и који се најјасније изражава у његовој усменој/народној књижевности. Отпор према граду је присутан у свим европским романтизмима, пре свега зато што се град поима као тврђава рационалности према којој су романтичари гајили осећање нетрпељивости. Међутим, у српском романтизму, код Бранка Радичевића на пример, град је проказан и због моћи да одроди појединца од националне заједнице и културе којој припада. За романтичаре, град је проблематичан зато што је модеран, зато што модернизује.

Према томе, када Дучић каже да његово племе живи друштвеним животом великих градова, онда то представља симптом значајне промене парадигме националног и културног идентитета. Најкраће речено, културни идентитет се дистанцира од романтичарске парадигме по коме је Други чешће непријатељ, него пријатељ, док је сопство заокружено у својој непромењивости и датости, па је као такво

---

2 Дучић, Ј. (1957) *Песме, путописи, есеји*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга, стр. 352.

3 Исто, стр. 351.

---

дистанцирано од великог града који тежи да униформизује/промени идентитет својих грађана без обзира на њихове „природне” идентитете. Повезујући национални и културни идентитет са великим градовима, Дучић жели да сопствени народ представи другачије од доминантне романтичарске парадигме, односно жели да га приближи једном новом сету вредности које се врхуне у великим градовима Запада. Та жеља одговара прелазу из романтичарске културе у културу полиса.

Са друге стране, Дучић не тврди да његово „племе” тј. његов народ те вредности нема, па да стога мора да их учи или прихвата. То је битан гест, јер говори да трансформација културне парадигме није израз радикалне, већ контролисане или конзервативне модернизације која подразумева да нова културна матрица не смењује стару, него се на њу наставља. Дучићу Војислав Илић служи као пример да су те нове вредности већ у његовом племену/народу, што значи да чин модернизације као симболички прелаз из Оријента (романтизма) у велике градове (Окцидант) није повезан са укидањем једног идентитета и преузимањем другог, већ са променом акцента у сету већ постојећих вредности.

Дучићев текст нам пружа могућност да макар оквирно дефинишемо шта би то била култура Полиса: ради се о синтагми која повезује националну културу и модерност, али тако да процес модернизације не доведе у питање идентитет. Модернизација не раскида са идентитетом, већ га преобликује и то тако што отвара другачију културну матрицу унутар већ постојећег културног идентитета. Реч „полис” у синтагми култура полиса упућује да је та нова културна матрица култура градова, али истовремено упућује и на осећање грађанске мере у самом процесу модернизације.<sup>4</sup>

Напетост између модернизације и конзервације представља основни мотив у култури полиса. Она се понавља у низу опуса српских писаца и песника који су настављали линију ове врсте културног опредељења, чак и у времену када грађанско друштво у Србији бива политички поражено: чак и тада, у делима Пекића, Јована Христића, Ивана В. Лалића и Милорада Павића, између осталих, видимо напор да се уметност ствара унутар једне матрице која ће истовремено бити и модерна и конзервативна, што ће рећи да гестови мо-

---

4 Дobar пример за текст који настаје унутар овако замишљене културе полиса јесте позната Ракићева песма „На Гази Местану”. У њој Ракић усваја тип стиха који је карактеристичан за тадашњу француску поезију да би ту формалну модернизацију укротио гестом конзервације националног идентитета оличеног у косовском миту. Стога песма и носи назив „На Газиместану.”

дерности неће водити ка отклону од националне културне традиције, већ ће, пре свега, функционисати као чин њеног преобликовања.

Још једна особеност културе полиса јесте у томе да се у оквиру ове културне матрице обликује идентитет града. Град тада постаје несводив на друге градове, он има своју душу, свој дух, своје посебности које га разликују. Када је у питању идентитет Престонице, онда се идентитет града посматра као синегдоха националног идентитета. То се добро види у монументалној Црњанској песми „Ламент над Београдом”, која није само песма о Београду, већ шифрована патриотска песма. Београд се не издиже ту у односу на провинцију, попут Шпенглеровог светског града, већ у односу на светска искуства лирског субјекта која не могу ни да замене, ни да надвисе искуство одабраног града, односно српске престонице, која је истовремено и симбол домовине. Исто тако, афирмација Београда код Душана Радовића (*Београде, добро јутро*) или у прози Моме Капора, такође не означава издизање престонице у односу на провинцију, већ пре утврђивање једног заједничког духа града (код Радовића), односно његово уграђивање у мрежу светских велерада, али тако да се избегне хијерархијски однос између тачака те мреже (Капор).

Деведесетих година прошлог века – у оквиру транзиције – долази до промене културне парадигме. Културу Полиса, схваћену као гест истовремене модернизације и конзервације идентитета, замењује концепт културе Мегалополиса. Основна разлика између културе полиса и културе Мегалополиса јесте у томе што је култура полиса још увек везана за неко „ми”: национално ми, који се истовремено мења и не мења (Ракић) односно ми града/престонице која има своју несводиву посебност, па према томе и право на егзистенцију. Насупрот томе, култура Мегалополиса је усмерена ка појединцу кога издваја из колектива и његовог јавног простора. Култура Мегалополиса то чини тако што појединца трансформише у потрошача, при чему истовремено укида његов грађански и национални идентитет: остајући без ичега, таквом потрошачу је потребно све, јер себе види као некога ко нема ништа. Другим речима, док је култура полиса грађанина видеала као произвођача културе једног заједничког идентитета (нације или града) култура мегалополиса субјект производње (грађанина) претвара у објект производње, у онога ко се производи, у сам производ.

Да бисмо разумели функционисање културе Мегалополиса, потребно је да објаснимо значење саме речи Мегалополис. Та реч не означава само велики град, већ и хијерархију веле-

градова унутар једне цивилизације. Мегалополис је дакле, назив те хијерархијске мреже градова. Истовремено то је збирно име централног поља унутар те мреже. У то централно поље сустичу се путеви биомасе из периферије, док се из тог поља шири урбани дискурс који легитимизује постојећу хијерархију као и (контролисану, ограничену) мобилност биомасе. Урбани дискурс треба разумети као метадискурс унутар кога дејствују различити дискурси попут студија национализма (које разграђују национални идентитет) постколонијалне студије (које афирмишу хибридни идентитет повезујући га са припадништвом Мегалополису), студије културе (које премештају интересовање са националних књижевних канона на производе културне индустрије који настају у Мегалополису). Међутим, највидљивији елемент урбаног дискурса свакако је сам појам урбаног по коме смо дискурс и назвали.<sup>5</sup>

Реч „урбано” није нова, али је њена висока фреквентност у јавном простору Србије релативно скора појава. Повећање њене фреквентности упућује на транзицију између две културне матрице. Рецимо, у предговору Радовићеве књиге *Београде добро јутро*, атрибут урбано се не спомиње. Уместо њега, појављује се присвојни придев „београдски”. Радовић пише: „Аутор би најрадије и емисију и књигу сматрао скромним доприносом београдском фолклору, усменом предању Београда нашег времена.”<sup>6</sup> Метафора београдског фолклора упућује нас на то да Радовић своју емисију замишља као заснивање духа/идентитета града по аналогiji са усменом/народном књижевношћу која утемељује један колектив унутар кога та књижевност циркулише. Иако је у Радовићевом запажању, присутан благ нанос ироније, ипак та аналогija има смисла, будући да Радовићеви афоризми заиста заснивају идентитет Београда и тако имплицитно од њега граде полис – дакле, тачку у мрежи градова несводивих један на други.

Ако нам данас реторика Радовићевог тумачења властитог дела изгледа застарела, онда је то јасан сигнал да се налазимо у епоси културе Мегалополиса – оно што нам недостаје јесте атрибут урбано. Његов изостанак је последица присуства присвојног атрибута „београдски” и самог имена града: та чињеница нам показује да пораст фреквентности употребе атрибута „урбано” кореспондира са смањеном употребом атрибута „београдски”. Из тога можемо да за-

---

5 Види: Владушић, С. (2011) *Црњански, Мегалополис*, Београд: Службени гласник

6 Радовић, Д. (2006) *Баи свашта*, Београд: Завод за издавање уџбеника, стр. 880.

---



кључимо да се „урбано” не супротставља „руралном”, него пре свега „градском”, у смислу засебног идентитета града, (београдском, нишком, новосадском...) односно „националном”. Унутар културе Мегалополиса немогуће је дакле, проиzvести идентитет града или дух места, пре свега зато што појам урбаног унутар ове културне матрице има основни задатак да избрише национални/градски идентитет, да избрише везе са културном традицијом и да тако онемогући производњу идентитета на начин на који то чини култура полиса – истовременим гестом модернизације и конзервације. Бити урбан значи стога бити одвојен од простора у коме се борави, од заједнице којој се припада. Урбано празни идентитет простора и заједнице која га насељава, приказујући их као неурбане и то посредством јаке бинарне опозиције у којој све што није урбано постаје „рурално”, „локално”, „заостало”. Урбано дакле, није дучићевски позив на модернизацијско преобликовање идентитета, већ налог за његово напуштање.

Урбано је у култури Мегалополиса оваплоћено у феномену брeнда. Основно својство брeнда које га разликује од робне марке, или анонимног производа јесте његова моћ атракције. Брeнд привлачи његовог потрошача Мегалополису, али истовремено и онемогућује појављивање домаћих брeндова. Урбано, наиме, уништава идентитет полиса, па то онда, значи да брeндови никада не могу да настану у самом полису, већ само у Мегалополису. За разлику од културе Полиса унутар које се производио идентитет, унутар културе Мегалополиса могућа је само потрошња брeндова чије је место порекла Мегалополис, чак и онда када „брeнд” настаје у домаћем простору.

Показаћемо то на неколико примера: за време једног дужег боравка у Пољској сазнао сам од једног тамошњег колеге да је ланац бутика гардеробе под именом „Reserved” заправо у власништву једне пољске фирме, иако би се, по енглеском називу, казало да је у питању светски брeнд. Очигледно, енглески језик, као језик Мегалополиса, послужио је овде да изазове ефекат светскости брeнда, тј. брeнда чије је порекло Мегалополис. Слично се дешава и у Србији, где домаће компаније свесно узимају стране називе, како би постигли сличан ефекат – пример би могла бити управо фирма „Legend”, иза које стоји ознака „world wide”, иако њена делатност највероватније не прелази границе региона. Најзад, довољно је погледати и рекламе на српским телевизијама: чак и ако су компаније које се рекламирају још увек у власништву државе, попут МТС-а, на пример, сценографија тих реклама ствара утисак као да се све дешава негде далеко, а не ов-

де, јер препознатљивост топонима никада није симболички оплемењена – препознатљивост је пре оно што се забашурује, него што се открива.

Слично се може закључити из примера из савремене српске књижевности: у роману *Више од нуле*, Звонка Карановића, у коме је вероватно најупечатљивије приказано деловање културе Мегалополиса или урбане културе, наилазимо на јунаке који инсистирају на томе да слушају само страну музику, а никако домаћу, или пак да читају само страну књижевност, али не и домаћу. Ево и примера: главни јунак романа, Александар Ђорђевић Корто, изјављује: „Немам ни једног домаћег писца, ни један домаћи CD.”<sup>7</sup>

Унутар културе полиса оваква рестрикција би могла да изазове само хуморни ефекат, који бисмо могли назвати ефектом покондирене тикве, по познатој Стеријиној комедији, док у оквирима културе Мегалополиса она може бити објављена као најчистији облик привлачне моћи Мегалополиса која искључује појединца из његовог домаћег окружења (домаћа музика, домаћа књижевност) и укључује га у сферу Мегалополиса.

Бренд дакле, има улогу да привуче Мегалополису појединце који су изузети из свог простора и своје заједнице: тако се ствара једна нова врста идентитета и један нови тип индивидуе коју бисмо могли назвати виртуелни становник Мегалополиса. Он у политичкој, економској и културној сфери припада Мегалополису, док истовремено, Мегалополис према њему нема никакве обавезе; ни политичке, ни економске, ни правне. То само показује да је природа брендова лажна: они су обећање блискости које се никада не испуњава, али које наставља да се обећава. Услед те неиспуњене блискости која се жели, јер се у урбаној култури ништа друго не може ни желети, виртуелног становника Мегалополиса прожима истовремено и жеља за физичким присуством у Мегалополису и аутошовинизам, односно мржња према властитом идентитету оличеном у традицији која му стоји на располагању, националном идентитету и идентитету полиса. До те мржње се долази услед саме природе брендова: они обећавају нешто што никада не желе да испуне, јер када би то обећање било испуњено, брендови би престали да постоје. За разлику од културе полиса, која је град посматрала као чвориште у коме су се складно укрштала национална традиција и спољни утицаји који су је оплемењивали, урбана култура је међупростор који насељавају они који су нешто престали да буду, а да ништа друго нису постали.

---

7 Карановић, З. (2004) *Више од нуле*, Ниш: Зограф, стр. 34.

---

Последица доминантне културе Мегалополиса у Србији су катастрофалне: не само да је популација увек спремна за напуштањем земље (чиме се испуњава функција урбаног дискурса) већ не постоји никаква свест да те људе треба задржати у земљи. Сем тога, лојалност коју виртуелни становници Мегалополиса гаје према Мегалополису, а да му реално и политички не припадају, чине културу Мегалополиса савршеном идеолошком матрицом која омогућава потпуно преузимање ресурса једне земље од стране Мегалополиса. Тачније речено, културу Мегалополиса би требало разумети као нову империјалну матрицу која се надовезује на претходну којом доминира оправдање колонизације кроз нарацију о модернизацији односно о неспособности колонија да владају саме собом. Едвард Сеид (Edward Said) такву природу традиционалне колонизаторске матрице добро примећује између осталог и на примеру теорије која управља колонизацијом Египта: „Постоје Западњаци и постоје Оријенталци. Први владају; другима се мора владати што обично значи да се мора окупирати њихова земља, да се њихови унутрашњи послови морају строго контролисати, да се све што они имају мора ставити на располагање овој или оној западној сили.”<sup>8</sup>

Нова колонизаторска матрица која изниче на концепту Мегалополиса додаје овом базичном колонијалном дискурсу и један нови мотив, а то је обећање колонији да ће то престати да буде чим пристане на свој колонијални статус у потпуности. Само по себи, такво обећање је апсурдно, али само на први поглед. Наиме, уколико пристане на властити колонијални статус колонија збиља престаје да буде колонија и постаја део Мегалополиса. За разлику од колонијалног дискурса који је шездесетих година прошлог века поклекао пред нарацијом о националном самоопредељењу, овај нови колонијални дискурс настоји да обесмисли причу о самоопредељењу управо нарацијом о Мегалополису као мрежи глобалних градова између којих не постоји однос Метропола – колонија.<sup>9</sup> Међутим, оно што култура Мегалополиса не жели да призна, јесте да је та глобална мрежа хијерархизована и да је бившим колонијама у њој намењено место периферије. Номинално слободне, оне су заправо сведене на базу различитих врста ресурса које у потпуности стоје на располагању центру Мегалополиса који тим просторима влада путем клијената, док култура Мегалополиса даје таквој власти политички и филозофски легитимитет.

---

8 Саид, Е. (2000) *Оријентализам*, Београд: Библиотека XX век, стр. 51-52.

9 Види: Sassen, S. (2005) *The global city*, *Brown Journal of World Affairs*, Volume XI, Issue 2., Brown University, p. 27-43.

---

Ако елиту једне нације дефинишемо као групу људи чија је моћ сагледавања света шира од личне користи, онда је пред таквом националном елитом епохални задатак: како прео-  
смыслити културу Полиса тако да она може да деконстру-  
ише културу Мегалополиса, а да при том сачува могућност  
модернизације.

ЛИТЕРАТУРА:

Владушић, С. (2011) *Црњански, Мегалополис*, Београд: Службени гласник

Дучић, Ј. (1957) *Песме, путописи, есеји*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга

Карановић, З. (2004) *Више од нуле*, Ниш: Зограф

Радовић, Д. (2006) *Баи свашта*, Београд: Завод за издавање уџбеника

Саид, Е. (2000) *Оријентализам*, Београд: XX век

Sassen, S. (2005) The global city, *Brown Journal of World Affairs*, Volume XI, Issue 2., Brown University

Slobodan Vladušić  
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy -  
Department of Serbian Literature, Novi Sad

TRANSITION AS A TRANSFER OF CULTURE FROM  
POLIS TO MEGALOPOLIS

Abstract

In this text the difference between two cultural matrixes is being examined: the culture of Polis and the culture of Megalopolis. Taking for example Dučić and his glorification of social life in big cities, dating from 1902, the roots of the culture of polis in Serbian culture are being shown. It stands against the dominant romantic matrix but not in a way that denies national identity deriving from that matrix, but in a way that recognizes a set of civil and modern values within the national culture and identity. As opposed to this, the culture of Megalopolis turns a citizen into a consumer, characterized by feeling of radical emptiness. By using brands, it turns him or her into a virtual citizen of Megalopolis who has negative sentiments towards its own cultural tradition because he/she experiences it as something that prevents his/her connection with the Megalopolis. Thus this cultural matrix acts as an instrument of separation of an individual and his or her cultural tradition, by which he or she is turned into a virtual resident of Megalopolis. Therefore it supports the turnover of a national state into suburbia which is entirely at the disposal of Megalopolis.

**Key words:** *identity, polis, megalopolis, brand*



Миле В. Пајић, *Крст цара Душана*,  
на путу према манастиру Хиландару,  
српској царској лаври, Света гора *Атос*

Српско социолошко друштво, Београд

DOI 10.5937/kultura1340364R

УДК 321.7:327.8(100)"19/20"

321.7:316.324.8

321.7:316.75(497.11)"20"

оригиналан научни рад

# ШИРЕЊЕ ДЕМОКРАТСКЕ КУЛТУРЕ КАО ИНДУСТРИЈЕ НОВЕ КОЛОНИЈАЛНЕ СВЕСТИ

---

## ДА ЛИ ЈЕ КУЛТУРА ОТПОРА ЈЕДИНА ДЕМОКРАТСКА КУЛТУРА ДАНАС У СРБИЈИ

**Сажетак:** *Рад анализира начине наметања идеологије експортоване демократије у српску политичку културу – површност и хибридноста тог процеса, неприлагођеност локалним специфичностима техника и метода наметања и наступ домаћих и страних „мисионара”. Рад се бави разлозима, ценом и смислом постигнутих резултата процеса и дубином имплементације колонијалне демократије и демократске културе у српско друштво. Утврђује се смисао разлога зашто се није инсистирало да ли је демократска култура „спроведена изнутра или наметнута споља” као и понављање старог обрасца да „либералне демократије у земљама Првог реда увек захтевају да други народи плате – политички, друштвено и економски – за оно што њихова друштва уживају”.*

**Кључне речи:** *култура отпора, колонијална демократија, западњавање, четврти свет, периферија, антиславизам, идентитет*

I

На површини наше устајале јавне мочваре преовлађује инертна мисао да нема потребе да се гледа около, да се наше слабости и губици ни случајно не мере с туђим слабостима и губицима, него да се императивно концентришемо на своје *недело*. Чувена је доскочица тог мисаоног корпуса: *паметимо ми пред својим вратима* и не бавимо се другим, нашим суседима, а тек Европом или Америком, ни случајно. Поређења и мерења су допуштена само кад нам стигну са „надлежног места”, а на нашу немерљиву инфериорност, на наш недостатак могућности и сагледавања било каквог релевантног решења, кад се жели доказати како „нашем примитивизму нема равнoг”, како је „наше (не)дело” неупоредиво са светлим примерима и припада корпусу немодерности.

Оваква досетка демократских „мисионара” у српском друштву сасвим је у складу с једном од неизбежних и типичних вашингтонских „ароганција моћи” (В. Фулбрајт), а која је варијација поруке Римљана да оно што је допуштено Јупитеру неће бити допуштено и волу. Додуше, Американци се нису трудили да томе дају неку стилску форму. Они то директно: *I'm counting on You! Do what we say, not what we do!* (*Рачунамо на вас: радите што вам кажемо а не шта ми радимо!*)

Ово је једна од главних смерница које Империја емитује Колонији у процесу успостављања *колонијалне демократије* (Зиновјев). Овај процес, обећан као *позападњавање*, у својој суштини је „наметање незападним народима и земљама социјалног поретка, економије, политичког система, идеологије, културе и начина живота, који су слични или који имитирају западне обрасце“.<sup>1</sup> Све се то широком организованом пропагандном операцијом представља „као хумана, несебична и ослободилачка мисија”. А најциничније је било „кључно објашњење за, транзицију источне и југоисточне Европе касних 80-их и почетком 1990. године садржано у тврдњи о повратку овог региона кући, повратак у Европу”.<sup>2</sup>

Народи на којима се изводи процес позападњавања углавном се претварају у симпатичне домороце којима се доносе ђинђуве и огледалца, а они се несебично ослобађају сировина и предмодерних вредности. Услов је да се улога Робинзоновог Петка прихвата са искреним и невиним одушевље-

---

1 Зиновјев, А. (1999) *Велика прекретница*, Београд: Наш дом – *L'age d'homme*, стр. 68.

2 Хофбауер, Х. (2012) *Наручена истина, купљена правда – колонијализам Европске уније*, Београд: Јасен, стр.104.

---

њем како је то Данијел Дефо описао почетком XVIII века, а западњачка потрошачка раскош, наградица као за кућног љубимца, стиже одмах за одабране али и са обећањима да ће бити за све, јер ће ускоро сви бити – средња класа. Или, ако се супротставе као Срби деведесетих, онда су „ружни, прљави, зли”, има да плате и – у империјалном реду ствари су народ за одстрел: „Запад је погрешно што је последње четири године Србе третирао као рационалне људе с којима се може расправљати, преговарати, правити компромиси и договори. У ствари, они поштују једино силу или недвосмислену и уверљиву претњу да ће она бити ‘употребљена’”. Ово је мисао Ричарда Холбрука (Richard Charles Albert Holbrooke) из његове књиге насловљене као „Моја мисија”. Мисија једног демократе. Репрезентативног примерка демократске културе.

Тако се бучно и бескомпромисно у колонијама сеје семе „демократске културе”, али генетски модификоване као што је и сама колонијална демократија генетски модификован облик управљања од оног идеала – „владавине народа, од народа и за народ” (Абрахам Линколн) а до управљања империјалних бирократских структура колонијалним, као што би описао Александар Панарин (Александар Панарин), „одбаченим” и презреним масама из „четвртог света”, и за - „амерички национални интерес”.

Ти процеси се одигравају у координатном систему некакве политичке културе или „политичке културе”.

*Култура* је, у најширем смислу, „начин на који људи живе”, а што социолози и антрополози разликују од „природе”. Културу човек ствара и она се преноси са генерације на генерацију, за разлику од „биолошког наслеђа” које му је датост. Политичка култура, као подсистем, се преноси у нашим главама кроз „наше идеје, вредности и претпоставке о томе како би друштво требало да буде организовано, као и очекивања, надања и страховања од власти”. И то „како ми видимо друштво у коме живимо” сматра Ендру Хејвуд (Andrew Heywood) „*може бити важније* од његове стварне структуре моћи и расподеле ресурса... Перцепција не само да може да буде важнија од стварности, већ практично може да *буде стварност*”.<sup>3</sup> [И, ваља разликовати „политичку културу“ од јавног мњења јер она (политичка култура) „*обликује трајне вредности а не дневно реаговање људи на одређене политике и проблеме*”.]

---

3 Хејвуд, Е. (2004) *Политика*, Београд: Клио, стр. 379.

---



Питање утемељености и аутентичности политичке културе није никаква маргиналија. *Веровање људи, симболи и њихове вредности*, често потцењени од вулгарног политичког прагматизма, у ствари су, основа на којој стоји чињеница „да ли (људи) сматрају свој систем законитим, односно легитимним. Легитимитет је, дакле, кључан за политичку стабилност и представља извор *опстанка и успеха* режима”.<sup>4</sup> Ендру Хејвуд, кредибилан амерички аутор, инсистира на „свом” систему, јер ако систем није „наш“ политичка култура – није важно да ли је демократска (која инсистира на партиципативности), поданичка или пароксијална – поставља и појединца и друштво у гард „против”. Та логика друштва важи откад постоје политичке организације: оне могу бити наше или снага које су нас окупирале. Стање окупираности је историјски легитимно, али је став према њему начелно – став одбацивања, чак и у случају да оно, евентуално, доноси друштву материјалну корист.

Покушај промене те историјске константе је западњачки продукт „индустрија свести” (*Bewusstseins Industrie*), а за коју је Ханс Магнус Енцесбергер (Hans Magnus Enzensberger) још шездесетих тврдио да је „кључна индустрија XX века”. Тих година је још важило као очигледно да „где год се данас окупира или ослободи нека високоразвијена земља, где год дође до државног удара, револуције, преврата нови режим не осваја путеве и средства тешке индустрије, него радиостанице, штампарије, телеграфске службе”.<sup>5</sup> Анализа последица је показивала „успон” тог напора. Индустрија свести је постала стање духа. „Ко је господар, а ко слуга не решава се само на основу тога ко располаже капиталом, фабрикама и оружјем – него што даље, то јасније – ко располаже свешћу других”.<sup>6</sup> Индустрија свести је друштвена константа. „Већ данас... нема власти која се може одрећи тих деловања”, констатује Ханс Магнус Енцесбергер.

Ипак, пошто су чињенице „тврдоглаве”, после неког времене на маса на којој се изводи операција позападњавања почне да схвата да велика обећања никад неће бити испуњена. Средња класа и онако танка, нестаје. Али, поход позападњавања се не осврће на тај резултат. Он има и јасну логику и ред: „дискредитовати све основне атрибуте друштвеног уређења земље коју је потребно позападњачити; дестабилизovati је; допринети кризи економије, државног апарата и

---

4 Исто, стр. 379.

5 Енцесбергер, Х. М. (1980) *Немачка, Немачка између осталог*, Београд: БИГЗ, стр. 10.

6 Исто, стр. 13.

---

идеологије; поцепати становништво земље на непријатељске групе, атомизирати га, подржавати све опозиционе покрете, поткупити интелектуалну елиту и привилеговане слојеве; истовремено вршити пропаганду о врлинама западног начина живота; подстицати завист међу становништвом земље која се позападњачује према западном изобиљу; стварати илузију да је ово изобиље достижно у најкраћем могућем року уколико његова земља ступи на пут трансформације по западним обрасцима; заразити народ пороцима западног друштва, представљајући пороке као врлине, као истинско испољавање слободе личности; пружити помоћ земљи која се позападњачује у оној мери, у којој се користи разарање њене економије, рађа паразитизам у земљи, ствара Западу репутација несебичног спасиоца позападњене земље од ма на њеног пређашњег начина живота”.<sup>7</sup> Цитат јесте прилично дуг, али тешко је ово рећи са мање речи.

## II

Постоји не мали део данашње српске експертске елите који би оваквим очигледностима могао приговорити зато што их је уочио интелектуалац Александар Зиновјев (Александар Александрович Зиновьев). Зиновјеву се признаје да је тачно описао мрак совјетског бирократизма, али се на његову позну „критику западне хегемоније” гледа суздржано. Зато делује уверљивије кад се позове и на Ивана Крастева (Иван Крыстев) који је деценију и по касније „на терену” уочио да су, на пример, „балканске демократије политички режими у којима су гласачи слободни да мењају владе, али су врло *ограничени у мењању политике*. Било какав притисак одоздо аутоматски је окарактерисан као ‘популистички’”, а зависност од Запада унапред и неупитно диктира да се „демократизација схвата као прилагођавање стандардима Европске уније”. Аустријски аутор Ханес Хофбауер (Hannes Hofbauer) ће то директно назвати „колонијализам Европске уније”. Тако се живи с парадоксом да „међународни фактор” без кога демократизација не би имала гарантни лист „не види ништа лоше у томе што партије добијају изборе играјући на карту популизма, а владају играјући на карту ММФ-а”.<sup>8</sup>

И овако уљудно речено ово звучи поразно: у *колонијалним демократијама* народ ништа не може да промени нити да одлучује о својој судбини. Он само служи да у „демократ-

---

7 Зиновјев, А. (1999) *Велика прекретница*, Београд: Наш дом – *L'age d'homme*, стр. 69.

8 Крастев, И. (2004) *Замка енфлексбилности – фрустрираана друштва, слабе државе и демократија*, Београд: Програм за развој УН и Београдски фонд за политичку изузетност, стр. 29.

---

ском веку” [тако је Липсет (Seymour Martin Lipset) означио XX век] даје покриће да се одлуке које су од стварног значаја, а свакако се доносе изван утицаја демоса, могу назвати „демократске”. Колонијалне окупације су биле суровије и несофистицираније, али неупоредиво транспарентније, одговорније према Колонији и, у сваком погледу, моралније.

Та манипулација се у политичком прагматизму оверава као „појам успеха реформи” иако је она „дугорочно гледано деструктивна”, јер ствара опасно стање „константног неуспеха гласача да изгласају промену политике”. Крастев упозорава да то „може довести на власт партију која је суштински антисистемска”, а и „раздваја изборну кампању и стварну примену власти, те чини немогућим да политичари одговарају за своје поступке”. То јавну комуникацију претвара у бестидну размену голих лажи, а јавно мњење је баруштина у којој труну велики идеали и узвишена обећања – а друштво више ни о чему не зна ништа. Крастев подсећа да је велика бука око корупције, (најомиљенија тема за разгаљивање видика уморног демоса) коју толико подгрејавају спољни фактори, уствари, делом стварна корупција, али не мање – „ескалација антикорупцијске перцепције”. „Студије спроведене од стране Центра за либералне стратегије показале су да *антикорупцијска осећања* у Бугарској нису у толикој мери последице стварног степена корупције, колико потпуног разочарења резултатима транзиције и повећања друштвене неједнакости уопште”.<sup>9</sup>

Све то доноси „културу цинизма” у којој „људи верују да су њихови напори осуђени на пропаст и да ће резултати свега бити неуспех” – 70 одсто Бугара се сматра губитницима транзиције, њих 62 одсто „би желело да живи у неком другом времену. Статистика из Македоније још је више застрашујућа. На питање да ли сматрају да, уопштено гледано, Македонија иде у правом смеру, 62 процента грађана ове државе одговорило је ‘не’, а само 12 процената одобрава пут којим је Македонија кренула”.<sup>10</sup> Психологија ћорсокака подигнута на пажљиво и свакодневно грађеном осећању инфериорности у односу на Империју – да где год да сам кренеш нигде нећеш стићи – константно је стање колонијализоване колективне свести.

У свом очајању људи на Балкану су веровали у добре намере „међународне заједнице”, како воле да себе зову САД и ЕУ, и очекивали рационалну помоћ. Али „међународни актери... не кажњавају елиту због кршења обећања датих бирачима,

---

9 Исто, стр. 25.

10 Исто, стр. 8.

---

већ их, напротив охрабрују да то ураде. Међународна заједница кажњава владе које неиспуњавају обавезе према ММФ-у, али није заинтересована да утврди до које мере политичари испуњавају обећања дата бирачима”.<sup>11</sup> „Међународна заједница” дозвољава да се та држава позива на суверенитет мимикрично, али не и да се понаша суверено. Она се труди да „на терену” нађе домаће кадрове који неуморно објашњавају како је то нормално.

Ради се на систематском претварању државе у „територију”, без икаквог и економског суверенитета, чак и са забрањеном помишљања на могућност самосталности на економском плану. „Земље бившег совјетског блока, које су прошле транзицију од социјалистичког, нетржишног система у тржишни капитализам... биле су врло рањиве”, подсећа економски историчар Иван Т. Беренд (Iván Tibor Berend) и као такве постале су „јакo зависне од моћних економија Европе”. Један од кључних показатеља је контрола токова новца – „јер је, у просеку, 87% њиховог банкарског капитала било у рукама западних банака... тако да је у периоду 2005-2008, 88% румунског, 96% словачког и 99% естонског“ банкарског сектора у западном власништву. Земље источне Европе су, традиционално, слабије индустријализоване а у њихова културна правила и обичаје су укорењене другачије перцепције капитализма. „Сељачка друштва на Балкану носе јак колективистички антикапиталистички легалитет... То је историјска последица”.<sup>12</sup>

Историја их је научила да и кад „стижу” - западни дарови су данајски. Али сваки пут, како то бива у сиромаштву и распаду, западни сјај и пропаганда утичу и на њихов нагон за похлепом који им подгрева наду да и они, у трену, могу постати богатији и моћнији. Тако нешто у историји не бива. А „парадигма транзиције” како се назива поглед на сав тај мутљак „често не види како грађани доживљавају политички режим своје државе”. Зато они могу да узврате тихим показивањем очајања: „Резултат овога јесте да грађани гласају против влада које су хваљене и ‘рангиране’ од стране Запада”.<sup>13</sup> Али зато им на ту „пасивну резистенцију” следује систематско „ружење народа”. „Међународна заједница” то ради рутински.

---

11 Исто, стр. 30.

12 Berend, I. T. (2013) *Europe in Crisis – Bolt from the blue?*, New York: Routledge, p. 36.

13 Крастев, И. (2004) *Замка нефлексибилности – фрустрирана друштва, слабе државе и демократија*, Београд: Програм за развој УН и Београдски фонд за политичку изузетност, стр. 14.

---

III

Норвешки економиста Ерик Рајнерт (Erik S. Reinert) тврди да су овако усмерени и диктирани економски токови у *колонијалним демократијама* „Моргентауов план за Трећи свет”. Наиме, амерички министар финансија Хенри Моргентау (1934-1945) (Henry Morgenthau) као одговор на питање *шта са Немачком која је за само 30 година започела два светска рата* – сматрао је најбољим решењем да ту земљу треба деиндустријализовати. „Све индустријске машине требало је уклонити, а руднике попунити водом и цементом... план – су савезници прихватили на састанку у Канади 1943. и он је покренут чим је Немачка капитулирала 1945“.<sup>14</sup> Због великог страха од експанзије комунистичког Истока, Моргентауов план је „тихо заустављен” и покренут је Маршалов план „који је за циљ имао потпуно супротну идеју... *реиндустријализацију* Немачке и остатка (западне), Европе”.<sup>15</sup>

Кад је пола века касније, после пада Берлинског зида, почела деиндустријализација земаља другог блока и Трећег света, повампирео се и Моргентауов план. „Слабе индустријске државе у Другом и Трећем свету биле су изложене шок терапији, понекад се отварајући за слободну трговину преко ноћи. Нације као што је, рецимо, Монголија, изгубиле су око 90% своје не тако мале индустрије у року од 2-3 године; у земљама као што су Перу и Русија, половина индустријских радних места је нестала за само пар година, док су се, истовремено, реалне плате преполовиле... Глобализација је постала неоколонијализам који настаје кроз *de facto* Моргентауов план: колонија је у суштини држава која има дозволу да производи само сировине”.<sup>16</sup> Главни инструменти за спровођење тог „плана” су Светска банка и ММФ, који се упорно свету представљају као добротвори и несебично нуде савете.

Професор Рајнерт је у невеликој али драгоцености књижици „*Глобална економија – како су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнији*” одговорио и на кључну моралну дилему која, очигледно мучи само сиромашне. Наиме, пред једно његово предавање у Аруши, Танзанија, маја 2003, питао га је танзанијски генерал, члан парламента: „‘Прочитао сам оно што сте написали и имам само једно питање’, рекао је. ‘Да ли нас намерно терају у не-

---

14 Реинерт С. Е. (2006) *Глобална економија – како су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнији*, Београд: Чигоја Штамп, стр. 99.

15 Исто, стр. 101.

16 Исто, стр. 123.

---

развијеност?’” Одговор заслужује да буде цитиран: „Стекао сам поштовање према крупном генералу пуном духа, који се показао као способан председавајући на састанку парламента тог јутра. (Ради се о заседању заједничког источно-афричког парламента Кеније, Уганде и Танзаније, прим. С.Р.). Налазили смо се у шатору на сред старе плантаже кафе која је затворена, јер су ниске цене на светском тржишту учиниле да ју је непрофитабилно издржавати, упркос минималним платама. Од неколицине индустрија које је Танзанија имала, већина је нестала током много година *упорне политике структурних реформи* Светске банке и ММФ-а. Незапосленост и сиромаштво били су свуда око нас.

‘Искрено, видим само два могућа одговора’, одговорио сам генералу. ‘Или то раде из незнања, или због тога што су зли. И комбинација ових фактора наравно је могућа. Можда можемо рећи да *систем* тера људе да то раде.’ ‘Хвала’, рече он, ‘само ме је то интересовало.’ Могао сам да додам да после Другог светског рата, ‘систем ме је натерао да то радим’ *није више прихватљив аргумент*’.<sup>17</sup>

Јер, управо су САД кад се радило о Западној Немачкој, Јапану или Јужној Кореји, као „штиту” тзв. „слободног света”, неупитно знале да је индустријализација најјаче оружје. „Када је опасност од комунизма прошла, САД су покренуле политику која је имала супротан ефекат у сиромашним државама и која је забрињавајуће слична старој енглеској колонијалној политици”.<sup>18</sup> Има ли смисла, у „демократској култури“ каква нам се имплементира, искрено се питати: „Зашто то више не знају? Или је логичније запитати се: Зашто се не заштитимо од овако спровођеног позападњавања? То је питање опстанка. Ако се ми не боримо нико нас други заштити неће. Народи без способности самоодбране сиђу са историјске позорнице међу одумрле културе народа који су „једном свесно прихватили понижење, предали се и продали”.

У време „велике транзиције” као оправдање се може узимати да су многи народи у сличном положају. Јер кад је једном „план заживео”, то је већ цивилизацијска машина за пљачку: “Европска унија и ММФ инсталирају своје монетарне савете који изводе интервенције у националним буџетима... Све ове мере гарантују константан одлив капитала из периферије ЕУ у центре великих концерна. *Враћање добити остварене на основу инвестираног капитала из године у годину знатно премашује нове инвестиције... у 2010... сли-*

---

<sup>17</sup> Исто, стр. 130.

<sup>18</sup> Исто.

---

ка је изгледала: 10,5 милијарди евра одливано као добит на основу уложеног капитала из Чешке (притом су нове инвестиције износиле само 5 милијарди), 12 милијарди евра одлило се из Пољске (уз 7 милијарди нових инвестиција) и 6 милијарди из Мађарске (уз нове инвестиције у износу од 1,5 милијарди)<sup>19</sup>. Иначе, у години великог слома „2008. године просечна стопа репатрираног профита (који је враћен из Источне Европе, прим. С.Р.) на основу уложеног профита је 70%“.<sup>20</sup> Ово је највиша стопа „у 20-годишњој историји неравноправних односа истока и запада европског континента“. Разлог – Велика криза.

#### IV

Кроз прашину подигнуту од великих друштвених развалина језди менаџерско-капиталистичка фаланга са лап-топовима и својим правилима, својом (не)етиком; бучна, арогантна и брутална она регрутује и сараднике „на терену“ – људе лоших карактера, несклоне поштовању реда, бескрупулозне, сурове, склоне свакој врсти преузимања, разношења или отимања. Тај процес се онда сасвим озбиљно назива „хармонизација“ и на њој предано раде одреди транснационалне бирократско-шићарцијске војске од Брисела и Вашингтона, преко западних престоница до локалних НВО-мисионара и на брзину едукованих егзекутора из државних ресурса на свим нивоима.

Сви ти извођачи радова су, у крајњој линији, део „нове глобалне аристократије“ (Кристофер Лаш) (Christopher Lasch) коју одликује „континуирана фасцинација капиталистичким тржиштем и њихова френетична потрага за профитом“.<sup>21</sup> Наступају као некад хистерични трагачи за златом чији животни циљ стаје у немогућност да се одупру зову преконоћног богаћења. А „њихова лојалност – ако тај израз у овом контексту већ сам по себи није анахрон – интернационална, а не регионална, национална или локална“.<sup>22</sup> Цену подизања нове глобалне класе су платили и плаћају средња и радничка класа. Борба против овог паразита, иначе је много сложенија него у класичном буржоаском друштву. И данас више није проблем у томе да контрола над њом постаје немогућа - што суштински угрожава основни концепт демократије - већ је „реч о вероватноћи да ћемо изгубити нацио-

---

19 Хофбауер, Х. (2012) *Наручена истина, купљена правда – колонијализам Европске уније*, Београд: Јасен, стр. 19.

20 Исто, стр. 48.

21 Лаш, К. (1996) *Побуна елита и издаја демократије*, Нови Сад: Светови, стр. 36-37.

22 Исто, стр. 37.

---

налну демократију, а добити отуђену и арогантну, глобалну аристократију”.<sup>23</sup>

Тиме се позабавио Александар С. Панарин, руски социолог, који је с тим слојем имао искуствени контакт. Он указује на кључну особину нове елите на европском Истоку („западњака”, „модернизатора”, „европејаца”): да она „неће да чека резултате модернизације заједно са сопственим народом, већ хоће одмах да живи у ‘богатом цивилизацијском простору’ као кооптирани члан глобалног елитног друштва”. Тај део друштва стално прети одласком, а, иначе, се „школује и лечи у иностранству, забавља се у иностранству, духовно живи у иностранству. Стога она која треба да брине о благостању народа више уопште није заинтересована за домаће школе, болнице или позоришта”.<sup>24</sup>

Као последица те „издаје елита” настаје ентитет за који је и „трећи свет” нешто – и Панарин то назива „четврти свет“ или „простор одбачених”. А онда отуђена елита креће у крсташки рат за доказивање аутохтоне кривице самог народа за – катастрофално стање. Не само да их пљачкају, драстично сиромаше и лишавају елементарних људских права, него се „труде да их дискредитују свим средствима”, а по најбољим колонијалним обрасцима. „Организатори огромне деиндустријализације, која је лишила милионе права на рад, причају о непоправљивој лењости ‘овога’ народа. Ликвидатори социјалне државе, који су лишили жене свих социјалних права и довели их у ситуацију да продају своје тело, бесне против пропадања морала. Културтрегери вестернизације, који су пожурили да дискредитују народну културу и морал, који су под подозрењем да су традиционалистички, вриште о лумпенској психологији нижих народних слојева. Једном речју, свим прогоњенима и сумњивима а који су неадаптирани на светско тржиште пришива се да су отпадници, непријатељи савремене цивилизације“. Панарин најављује „да је пропагандни рат с неадаптираном већином светске и националне периферије само припрема за физичко насиље и геноцид који ће уследити”.<sup>25</sup>

Смештајући их у „антилиберални лоби”, Слободан Антонић је елиту колонијалне демократије видео у четири колоне које наступају упоредо и координирано: „међународне

---

23 Антонић, С. (2008) *Културни рат у Србији*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 23.

24 Панарин, А. С. (2001) Народ без елиты: между отчаянием и надеждой, *Наши современник* бр. 11, Москва; [http://derzava.com/art\\_desc.php?aid=259#ixzz2PsCqjYy](http://derzava.com/art_desc.php?aid=259#ixzz2PsCqjYy)

25 Исто.



бирократе... из Брисела или Вашингтона свеједно, задужени за ‘реконструкцију’ или ‘интеграцију’ источноевропских друштава”. Уз њих су амбасадори западних држава, службеници америчких и европских агенција за „реформе” и „развој” (*USAID, Euroean Agency for Reconstuction, The European Commission’s Delegation, Stability Pact*, итд), затим представници глобалних невладиних организација (*Freedom House, Amnesty International, Transparency International, The International Crisis Group – ICG, The International Republican Institute, NDI – National Democratic Institute, Fridrich Ebert Stiftung, Konrad Adenauer Stiftung*, итд), а ту су и представници међународних финансијских институција (Светска банка, ММФ, СТО, итд). Та уиграна екипа која одаје, на први поглед, утисак разуђеног фронта процеса демократизације, уствари, на једнообразан начин препарира државне службе и службенике, универзитете и медије, за синхронизовану акцију на остваривању интереса западних држава; те домаће снаге, људи од западног поверења, „својеврсни ‘реформско-модернизацијски’ сталез страначких политичара и државних администратора”.<sup>26</sup> У акцији на терену „њихов задатак је да строго спроводе упутства (спољних) евалуатора”, а за то су „награђени могућношћу неограничене пљачке (наравно, само властите државе и властитога народа)”; *бизнисмени* су ту да обезбеде „отворено’ и ‘стабилно’ тржиште. Што заправо значи да се мора уклонити држава као конкурентни власник или предузетник чак и у стратешким гранама. А домаће становништво мора искључити из власништва или управљања. Али, најважнији задатак ове фракције јесте обезбеђење новчаних награда реформаторима (али врло често и евалуаторима) кроз системску корупцију”. И на крају тог ланца су *мисионари* „месна подружница транснационалне опслужујуће класе (*Service Class*). То је домаћа академска, медијска и културна елита која проповеда и одржава идеологију ‘реформе’, ‘модернизације’ и ‘евроатлантске интеграције’ ”.<sup>27</sup>

## V

*Колонијалној демократији*, по логичном империјалном реду следује колонијални третман и – прилагођена колонијална политичка култура. То је све историјски утемељено и каналисано, као што је показао Едвард Саид (*Edward W. Said*) у класичном делу „Оријентализам”. На пример, оно што се назива „идејом Европе, колективним појмом о ‘нама’

---

26 Антонић, С. (2009) *Елита, грађанство и слаба држава*, Београд: Службени гласник, стр. 36.

27 Исто, стр. 37.

Европљанима, као супротним свим ‘онима’ не-Европљанима; и одиста, има разлога да се тврди да је управо главна компонента европске културе оно што је ту културу учинило хегемоном како унутар тако и изван Европе: наиме, идеја европског идентитета који је надмоћан у односу на све не-европске народе и културе”.<sup>28</sup> То је „идеолошки продор универзализма који почива на осећању западно-римске културне надмоћи чији је врхунац данас у позиву на рат за поштовање људских права”.<sup>29</sup>

Тај закључак није нов и Оријент није једина инспирација за европски хегемонизам. Има век и по како је и Николај Данилевски (Николай Яковлевич Данилевский) у свременској књизи *Русија и Европа* расправљао тезу да неспоразуми та два кључна ентитета наше цивилизације долазе отуд што се они слабо познају међусобно. „Зашто Европа, која све зна, од санскритског језика до ирокешких говора, од закона кретања сложених система звезда до састава микроскопских организама, не познаје само Русију?” Не можемо јасно разумети како су ти аргументи звучали крајем XIX века, али данас изгледају као да стари Николај седи горе негде, гледа метеж у нашој долини и пише – блог. „Европа не зна зато што жели да не зна или, боље речено, зна онолико колико хоће, тј. како одговара њеним предрасудама, страстима, поносу, мржњи и презиру.“ Закључак је прост: „Ствар је у томе да нас Европа не признаје за своје”.<sup>30</sup>

Саид је утврдио сву дубину и раширеност те културне чињенице, те да она увелико превазилази *Робинзона Крусоа* Данијела Дефа и да је однос према *Петку* законито стање западноевропског духа: „Модерном специјалисти за викторијански период неће требати много да призна да су *хероји либералне културе*, какви су били Џон Стујарт Мил, Арнолд, Карлајл, Њумен, Маколи, Раскин, Џорџ Елиот, па чак и Дикенс, имали врло одређене погледе на расу и империјализам, које ћемо врло лако наћи на делу у њиховим списима... Иста врста парадокса може се наћи и код Маркса”.<sup>31</sup>

Пошто је утицај социјалистичких идеја на наш простор евидентан важно је разумети и да су Карл Маркс и Фридрих Енглес, сагласно германској култури у коју су утемељени,

---

28 Саид, Е. Л. (2000) *Орјентализам*, Београд: Библиотека XX век, стр. 16-17.

29 Хофбауер, Х. (2012) *Наручена истина, купљена правда – колонијализам Европске уније*, Београд: Јасен, стр. 13.

30 Данилевски, Н. (1994) *Русија и Европа*, Београд: Службени лист СРЈ, стр. 83.

31 Саид, Е. Л. (2000) *Орјентализам*, Београд: Библиотека XX век, стр. 26.

---

подразумевали да постоје зрели, европски народи и они којима недостају „историјски, географски, политички и индустријски предуслови самосталности и животне способности“ – што су оне 1848. таксативно набројано, по њима, били - Чеси, Словаци, Хрвати, Срби и Украјинци (*hr.wikipedia.org*, одредница „расизам“).

Антиславизам је био нешто што је било тешко заобићи у том друштву, а зато и није било потребе ни прикривати га. Чуђење над њим је из неких потоњих времена. „Да се словенским варварима крваво освети, изразио је жељу Фридрих Енгелс у чланку који се појавио 15. јануара 1849. у *Neue Rheinische Zeitung*-у“.<sup>32</sup> Бес код Енгелса је пробудило учешће Бана Јелачића у гушењу револуције у Аустрији и Мађарској. И то му је „дало за право да тзв. Јужним Словенима припише контрареволуционарна убеђења и назоре по чему се разликују од Немаца, Пољака и Мађара који су се, по њему, активно уплitalи у историју и представљају носиоце прогреса“.<sup>33</sup> Зато би ти народи морали „заједно са сличним малим и неисторијским отпадима и руинама од народа, да нестану са лица земље у следећем светском рату“ када ће историја „збрисати са земљине кугле не само реакционарне класе и династије него и читаве реакционарне народе. То је такође прогрес“.<sup>34</sup>

Професор савремене историје на берлинском Слободном универзитету Волфганг Виперман (Wolfgang Wippermann) подсећа да тај дуги марш од Хегелове тезе о „постојању неисторијских народа“, преко Макса Вебера, Маркса, Кауцког па све до савремених мислилаца носи у себи и један „анти-словенски код“: „Чини се да је управо у левичарским круговима [данас] шик да се причају вицеви о глупим Пољацима, да се говори о деспотској владавини Путина као типично руској и уопште се узбуђивати због заосталости и крволочности Словена на Косову и било где другде“.<sup>35</sup>

У познатом тексту „Бестијалност и хуманост“, објављеном у немачком магазину „Цајт“ у време НАТО бомбардовања Србије, Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) је бесправну агресију на суверену земљу, балканску и словенску, правдао „успостављањем – уместо међународног права – космополитског пројекта“, али пошто то делује правно анахроно а логички неутемељено онда се дао на актуелизовање старих

---

32 Wippermann, W. (2007) An den slawische Barbaren blutige Rache nehmen – Über linken und rechten Antislawismus, Berlin: Phase 2

33 Исто.

34 Исто.

35 Исто.

---

ауторитета. „Ова је традиција постојала и код нас од Канта до Келзена. Али њу тек сад једна немачка влада заиста схвата озбиљно”.<sup>36</sup> Хабермаса српски национализам „највише подсећа на немачког историчара и књижевника Ернст-Мориц Арнта. Познато је да је Арнт у свом четвертомном делу *Geist der Zeit* (1806-18) и у бројним патриотским песмама и политичким памфлетима... допринео артикулисању отпора Немаца Наполеоновој инвазији и формулисању свести о немачком националном јединству”.<sup>37</sup> Професор Вера Вратуша тумачи Хабермасово дезавуисање српске позиције тиме што он „оваквим поређењем... сугерише да је деветнаестовековни државотворни национализам историјски превазиђен, без обзира о којем се народу радило. Хабермас међутим нигде не сугерише да би у име превазиђености национализма требало поново поделити Немачку на низ државица, или барем на две, као после Другог светског рата”.<sup>38</sup>

Позиција империјалне моћи значи право на мишљење о производњи једнократних правила, кад Хабермас цинично констатује да „самоовлашћивање НАТО-а” да изврши агресију „не сме да постане правило”. Што је дозвољено Империји не оставља могућност да постане право за друге. „Он дакле не заузима принципијелно становиште и не доводи у питање легитимност кршења важећег међународног права и у случају Југославије. Кантовски категорички императив моралног делања – не чини другоме што не желиш да други учини теби, Хабермас је заменио макијавелистичком максимом да циљ оправдава средство, нарочито ако си довољно моћан да спречиш да исто средство буде употребљено против тебе”.<sup>39</sup>

Хабермасов приступ произилази из западног *секуларног универзализма*, који, „попут римског папства, не трпи никакав релативизам“ а већ је постао „основа једне нове мисије која треба да донесе и у последњи кутак света вредности као што су демократија и тржишна привреда, а да се притом не узимају у обзир никакве локалне односно националне или религиозне специфичности. Демократија се при том схвата као грађанско-парламентарна док се кредо тржишне привреде нескривено представља као економски експанциони-

---

36 Хабермас, Ј. (1999) Бестијалност и хуманост – рат на граници права и морала, *Реч* – часопис за књижевност, културу и друштвена питања 1/55, Београд, стр. 102-106.

37 Вратуша Жуњић, В. (2000) Трансформација критичке теорије у апологију у делу Јиргена Хабермаса, *Социолошки преглед* бр. 1-2, вол. XXXIV, стр. 23-47; стр. 38.

38 Исто, стр. 38.

39 Исто, стр. 40.

зам најснажнијих капитал-група”.<sup>40</sup> То је неизбежан оквир у којем се одиграва читав процес.

## VI

*Колонијална демократија* „по низу карактеристика, је *наставак* претходне колонијалне стратегије западноевропских земаља”, али је, ипак, и - нова појава. Јер, таква демократија „није резултат природне еволуције дате земље на основу њених унутрашњих услова и законитости њеног историјски формираног социјално-политичког устројства”.<sup>41</sup> Она је споља наметнута и подупиरे се колонијалним мерама; велике земље се дезинтегришу (СССР, Југославија), мање економски колонизују, а као манипулација се користе и „идеја ослобођења и националне независности”.

У пропагандним кампањама које пуне званична тумачења, школске садржаје и медијске интерпретације демократија се представља као цивилизацијски неупитна универзална вредност и оспорава тек у досеткама. Омиљена је она која се приписује Винстону Черчилу који, док гледа кроз дим који се диже изнад дебеле цигаре, онако шеретски вели: „Демократија је најлошија државна форма, ако изузмемо све остале.” У том колективном стању „покондирене тикве” отпада продубљеније самопосматрање у коме би се на то стање гледало и као на *демократски елитизам* - да је демократија, као што је писао Јозеф Шумпетер (Joseph Alois Schumpeter) средином прошлог века, тек „владавина *подржавана* од народа“ и да се своди на могућност народа да прихвати или одбије оне који њим и иначе владају, а то су корпоративни челници тзв. „менаџерске класе” и политичка елита. У колонијалној демократији таква врста увиђања суштине друштвених односа, који се друштву намећу, жигосе се као „губљење времена”.

Земљи се, иначе, не одузима формалност суверенитета и „с њом се успостављају односи као са тобоже равноправним партнером”.<sup>42</sup> Стварају се центри економије по западном обрасцу „под контролом западних банака и концерна”; спољашњи обрасци демократије се користе као „средства једног сасвим недемократског система”; незнатан део становништва је поткупљен да би се могла обављати експлоатација целог друштва; „колонизована земља се у сваком

---

40 Хофбауер, Х. (2012) *Наручена истина, купљена правда – колонијализам Европске уније*, Београд: Јасен, стр. 120.

41 Зиновјев, А. (1999) *Велика прекретница*, Београд: Наш дом – *L'age d'homme*, стр. 70.

42 Исто, стр. 70.

---

погледу доводи до таквог стања да постаје неспособна за самосталну егзистенцију; десеткује се војска, национална култура се претвара у баруштину из које расте „псеудокултура западњаштва”. И: „масама становништва се нуди сурогат демократије у виду распуштености, слабљења контроле од стране власти, приступачне забаве, препуштеност самом себи, систем вредности који ослобађа људе од труда над собом и од моралних ограничења”.<sup>43</sup>

Запад (истина не само у колонијама) уништава могућност опстанка „жаришта из кога би могло изникнути нешто способно за нови облик еволуције... Запад, освајајући свет за свој рачун, уништава сваки могући конкурентски заматка другачије еволуције”.<sup>44</sup>

„Демократска култура” која настаје као последица процеса позападњавања ствара културну периферију у којој је достигнуће уметност копирања, а уметници су јавно поносни због своје „покондирености” и стања инфериорности, а публика – то је публика провинције чија свест живи с уверењем да је „свет негде другде” и да се читав живот грађанина своди на чекање да однекуд дође Неко или стигне Нешто чему се мора на трен приближити и од тог сећања живети. Таква култура одсуства амбиција, култура пасивности, култура покорности је продукт велике западне индустрије свести а која неупитно насељава наше јавне сервисе, заузима водеће позиције у нашим комерцијалним медијима и „заслужује” подршку наших министарстава. Сасвим о крај нашег јавног мњења промиче политички некоректна култура, култура наше традиције, на чему се формира *култура отпора* позападњавању, која је у некој димензији креативна – а чији ће успеси (ако нису неким случајем успели да пређу границе наших званичних и јавних ограничења, као Кустурица, нпр, или вашар у Гучи) бити презрени, њена достигнућа целана и гажена а уметници оптуживани за локализам, традиционализам, национализам.

Али култура отпора се не може укинути. Она се може прекрити сјајем и бедом потрошачке културе, она се може унижавати неупутним поређењима, али потврђени и из јавности екскомуницирани народ не може без њеног слабог лелујавог светла. Она пролази три фазе:

А) Дубинског отпора у коме се меша култура очајања и логика латентне резистенција; то је оно што је немогуће савладати у човеку као друштвеном бићу. То је Аптон Синклер

---

43 Исто, стр. 71.

44 Исто, стр. 71.

---

(Upton Sinclair) надахнуто описао као „последњу одбрану човечанства” од претварања Човека у Ништавило. То је „тај глас који надјачава претњу и заповести тираније, глас који говори: Ја сам Човек и ја одолевам... Ја сам Истина, и хоћу да ме свет чује. Ја сам Правда, и хоћу да се вршим у свету. Ја сам Слобода, и ломим све законе, пркосим сваком насиљу, кличем, објављујем ослобођење! – и зато што је у свако доба и сваком поднебљу та *света моћ* живела у човечијој души, зато што је у њој говорио тај тајанствени глас, човечанство је изашло из таме и дивљаштва, бар у сан о лепом и срећном животу”.<sup>45</sup>

Пасивна резистенција подразумева „отпор властодршцима без узвраћања силе”, што значи одбијање извршавања обавеза које поставља политичка власт, било легална или илегална државна власт или окупаторска власт. У друштвима европског Истока „политички Франкенштајн” ствара наизглед апсурдну ситуацију: легализована тзв. демократска власт, снажно подржавана од „земаља старе демократије” води тихи и систематски рат против народа и својом хегемомном пропагандном машином – своје насиље презентује као успостављање демократског система и ауторизовано ширење демократске културе, а отпор народа је „преддемократско стање”, сукоб с масом којој треба мењати свест, учити га „демократској култури”. Колико год је овај процес мисионарски, толико је и анти-демократски, против-народни, патерналистички, тоталитаран.

Које су шансе да на том тлу израсту цветови демократије? Мале. Готово искључене. Али да се друштво тако уводи у каљугу колонијалне демократије, то је сасвим извесно. „Нови европски поредак”, како аустријски аутор Ханес Хофбауер описује оно што директно назива „колонијализам”, сложен је систем који се *економски* „састоји од израбљивања извора (ресурса) и улагање (‘коришћење капитала’) ради извлачења профита”; *политички* он доноси „увођење стране управе над колонизованом”; *културно* је то „мисија цивилизовања и оправдавање израбљивања”; *правно* доноси „различито дефинисани статус људи и региона у центру и на периферни”; *војно* су ту „снаге за интервенцију колонизатора. Сви ови елементи су у порасту који се може јасно пратити у протекле две деценије”.<sup>46</sup>

Б) Кад време илегалности културе отпора још траје, али се њен излазак у јавност не може зауставити и почиње процес

---

45 Синклер, А. (1947) *Џими Хигинз*, Београд: Култура, стр. 299.

46 Хофбауер, Х. (2012) *Наручена истина, купљена правда – колонијализам Европске уније*, Београд: Јасен, стр. 13.

---

задобијања јавног легитимитета кад званична политичка култура („демократска“) не може да тврди да култура отпора не постоји;

В) Формирање нове политичке културе која је постала као микс креативне културе која је покренута из дубине настојања демоса да искаже своје потребе и старе културе која је негирала могућност њеног настанка; она је усклађена са светским и цивилизацијским токовима слободе а легитимисана је и код оних којима се влада;

Ми се данас налазимо у другој фази и то у времену кад се статични процеси драматичним чињеницама кризе убрзавају.

### VII

А последице, или би то било тачније назвати резултати, имплементације колонијалне демократије су катастрофални. Главни мамци за масе су обећања да капиталистичко привређивање носи уздизање свих припадника анти-класе - која се под генеричким именом „средња класа“ - нуди као лек за све. Али зар није запослење, под условима који обезбеђују праведну расподелу, оно што би пре свега требало да карактерише „државу доброг стања“. Међутим, у данашњој Србији бар четвртина радно способног становништва не ради. Од 5. октобра 2000, датума који се узима као преломан у процесу позападњавања, кад Србија „пуним једрима“ креће пут незаустављивог прогреса, „без посла је остало 363.292 особе. Наиме 2000-те године било је запослено 2.089.292 људи, док их је данас 1.725.960 (подаци су за 2012.). Број запослених данас је мањи за 17,4 одсто у односу на пети октобар 2000-те. Дакле... сваки шести радник је остао без посла“.<sup>47</sup>

Да резултат буде поразнији ваља додати да су „највише без посла остајали они који су радили у производњи“. А још један ексер у овом мртвачком ковчегу „неолибералном капитализму“ је факат да је у „модернизованој“ Србији „повећан за око 15.000 број запослених који примају средства из буџета“.<sup>48</sup> И: да више од 50 одсто младих, њих преко 200 хиљада нема ни на видуку никакав посао. Али то није све: крајем 2012. године бар 60.000 запослених је радило а да није добијало плату. То стање постаје – трагична нормалност. „Сваки трећи радник у Србији... не може да рачуна на редовну плату... (у приватном сектору) чак 480.000 запослених коверат

---

47 Грк, С. (2012) Економија понирања, *Српска политичка мисао*, број 4/2012. год. 19, vol. 38, Београд, стр. 171-196, стр. 174.

48 Исто, стр. 174.



у просеку чека два месеца, а са кашњењем плата до 30 дана суочава се и 170.000 радника из јавних предузећа” (Вечерње Новости, 27. март, 2013).

Једина „добра вест” за грађане Србије је што су сачували способност сналажења за свој опстанак ван зоне у којој би им „помагала” оваква држава: „Људи у Србији преживљавају захваљујући сивој економији. Чак више од 650.000 је на различите начине ангажовано у сивој економији, а проценат оних који раде ‘на црно’ се стално повећава”.<sup>49</sup> Јер по мерама статистике (иако се методологије стално прилагођавају) обичан Србин је већ умро од глади. „Према званичној статистици просечна нето зарада у Србији износи 42.122 динара за август 2012. године, али тај просек ‘одржавају’ запослени у јавном сектору. Истовремено, потрошачка корпа је 58.000 динара... Међутим, објективно сагледавајући реална потрошачка корпа (храна, пиће, рачуни, одећа, обућа) за трочлано домаћинство вреди више од 100.000 динара”.<sup>50</sup>

Последица је овог „заstraшујућег податка да је *индустријска производња* у Србији на око 40 одсто нивоа из 1989. године. А бруто домаћи производ (БДП) је за 32 одсто мањи него пре 30 година”.<sup>51</sup> Укупни спољни дуг је „премашио 24,21 милијарде евра, што је 79,0 одсто БДП”. Када су „издаци за камату... три пута већи од укупног буџета за пољопривреду” смртни отров дужничког ропства земљу оставља без наде.

### VIII

Демократија у Србији, после две деценије, имплементирања стигла је до констатација имплементатора да – свест народа није у реду и да треба „мењати свест”. Мисионари крећу у велику офанзиву и почиње „одлучни бој” после кога ће пред „европску породицу народа“ изаћи Нови Срби. Линколново наивно схватање („владавина народа, од народа и за народ”) у „демократском веку” је дефинитивно превазиђено и данас је мисионарима јасно да је потпуно „анти-демократски” сложити се са криком народа да с постранзицијским моделом позападњавања нешто није у реду. Време је да се он нацијама навлачи као „шпанска кошуља”.

Међутим, да „демократску културу”, упркос потпуној некритичности која ју у земљама транзиције прати, „кресе” неподношљиве мане, сасвим је јасно, а и овлашна емпириј-

---

49 Исто, стр. 175.

50 Исто, стр. 176.

51 Исто, стр. 172.

ска истраживања, која су крајпуташи те културе, ће то показати. Узећемо оно што се у модерној теорији зове „социјални капитал“ а што је у корелацији са теоријом о „политичкој култури“, и што се, упркос углавном недокучивој сложености, како тако квантификује и тако постаје подложно поређењима. „Социјални капитал“ чине три кључна елемента: „национални идентитет као мера поноса и вере у земљу; тип друштвеног уређења (задовољство грађана начином на који демократија или неки други политички систем функционише у земљи); генерално *поверење* у посебне и актуелне институције једне земље”.<sup>52</sup> То доноси вредност „друштвене повезаности, која се огледа у мрежама повезаности, нормама и поверењу, што подстиче грађанско ангажовање. Социјални капитал је, тако, предуслов постојања успешне заједнице и доброг управљања”.<sup>53</sup> То су „културни и морални ресурси” друштва.

Иако су расправе о демократској култури седамдесетих и осамдесетих већ биле на споредном колосеку, оне су „обновљене почетком деведесетих, услед тежњи да се у Источној Европи, на рушевинама комунизма, успостави демократија”.<sup>54</sup> Иначе, у то време се и у зрелим демократијама, као што је САД, све озбиљније разматрају „смањења социјалног капитала и грађанске ангажованости”. И то се почиње нормално третирати као „глобални феномен опадања поверења грађана у институције система”. Истраживања чији се резултати могу узети као репрезентативни „указују на високо неповерење... у амерички систем. Тако је 23% Американаца у категорији са најнижим поверењем у институције, 28% ... у средишњој категорији... док су остали са високим степеном поверења у систем. На питање да ли верују да влада ради оно што је исправно, 54% Американаца одговара са никада или понекад; док 63%... одговара да је влада руковођена интересима неколицине моћних људи”.<sup>55</sup>

Кад су се западни мисионари, са тако нагрженим поверењем у систем који су „продавали”, појавили на европском Истоку то је једино могло да се претвори у карикатуру демократије. Вршен је велики спољни притисак док та друштва нису усвојила хаотични вишепартијски систем, бесциљне

---

52 Милошевић Ђорђевић, Ј. (2012) Параметар социјалног капитала: поверење грађана Србије у политичке институције, Београд: *Српска политичка мисао*, бр. 4/2012. год. 19, vol. 38, стр. 197- 212; стр. 199.

53 Хејвуд, Е. (2004) *Политика*, Београд: Клио, стр. 397.

54 Исто, стр. 381.

55 Милошевић Ђорђевић, Ј. (2012) Параметар социјалног капитала: поверење грађана Србије у политичке институције, Београд: *Српска политичка мисао*, бр. 4/2012. год. 19, vol. 38, стр. 197-212, стр. 201.

---

изборне процесе и неотесане форме владања, и док – што је најкарикатуралније, није наметнут NGO Sector, под два услова: да се унизе и маргинализују претходна „удружења грађана” која су имала дугу традицију у тим друштвима и успостави нови позападњачени НВО или тзв. непрофитни сектор који је, у почетку, дониран са Запада, а онда угуран на државне јасле – иако је наставио да следи логику испуњавања западних интереса. На тим основама је требало да израсте поверење у демократију као систем и да се укорени демократска култура. Ничега у томе није било што би импортовану демократију и цинични систем вредности могло да омили народу. Док би неки припадник народа припадао групацији која је имала директне користи од демократије (што обично значи инсталирање у власти и коришћење положаја до голог пљачкања држава и уз помоћ државних органа) дотле је његово поверење бивало високо, не би се могло с њим разговарати ни о чему другом, притисак да сви то прихвате био је главна црта те демократске креатуре. Како би та јединка изгубила положај у хијерархији, тако би напуштала и залудно губљење времена у партијским просторијама, и све се претварало у извињавајућа оправдања и дистанцирање од – своје демократске улоге.

Освета народа би бивала окретање леђа „реформаторима” које су подржавале западне владе а који су свом народу увек испоручивале све горе реално стање и увек нова мада једнозначна оправдања: „реформе нису популарне”, „народ не воли велике резове“, морамо променити свест, итд. Западни аналитичари су пунили своја објашњења са све више цинизма и презира, западни званичници долазе у посете као да обилазе домове за младе преступнике. Док су у време хладног рата о Истоку говорило као о војном логору – све сиво и пуно опасног реда, али чврсто и респектабилно, данас се о источним друштвима говори као о циган-мали: ружни, прљави, неки зли а други јадни, непоуздани, недорасли правом реду; ту и тамо избије понеки тенисер, фудбалер, виолиниста, бацач кугле, али – све у свему, туга и јад.

## *IX*

Истраживања у периоду од 2005. до 2012. у Србији показале да грађани верују у, са Запада импортоване демократске институције и вредности, таман колико Запад верује у приврженост тих експрес-грађана демократији. Најмање поверење грађана је у „три стуба државе”, у владу, скупштину и судство. „Поверење... је мање од 20% током целог испитиваног периода.“ Више поверења, од 20-40% имају војска, председник републике и полиција. А највише је поверења

у цркву. „У ову институцију има поверења преко 50% грађана... То је уједно и једина институција у првој групи”.<sup>56</sup> И тај резултат је - упркос томе, или можда баш због тога, што позападњачени механизми и мисионари ретко пропуштају прилику да најоштрије оптуже Цркву за све и свашта, од „клерофашизма” што је омиљена синтагма сваковрсних „либерала”, преко нехришћанске склоности богаћењу, до инсистирања на недвосмисленој тачности медијских институција сексуалним изопаченостима.

И поред перманентне антитрадиционалне кампање и инсистирања на недокучивости и висини западних вредности на ранг листи најнепопуларнијих у Србији воде НАТО (13%) и Хашки трибунал (13%). Политичке партије чије присуство у јавности надмашује све учеснике у јавном животу имају 18% подршке, а организације које би, по логици ствари, требало да буду директна еманација грађанске воље – НВО, имају тек 22% подршке грађана. Процена грађана да се Србија креће правим путем варира од 17% до рекордних 37% – ово друго су само удари кратког одушевљења кад је одобрена визна либерализација новембра 2009. или после промене најевропскије („Европа нема алтернативу”) демократске власти – маја 2012.

Шта је демократско у овој политичкој култури? Без сумње, управо отпор позападњавању које се представило у најгорој појавности. Народни отпор. Отпор који је по својој природи пасиван и неорјентисан са становишта кретања друштва. Он јесте поринут у традицију. Где би се уосталом укоренио? То је култура одбијања. Ирационална са становишта важећих праваца кретања и циљева.

Да ли је ово демократска култура? Ако се држите уџбеничких дефиниција – није. Чак је антидемократска. Али она јесте израз народне воље да се опиरे, доста ефикасно, успостављању западњачког генетски модификованог паразитског система. Отпор народа формализованом и туђим интересом дефинисаном „демократском путу”. И последица је да ту нема никаквог демократског резултата. Јер то би морало произвести некакву „веру у легитимитет” (Макс Вебер). Британски социолог Дејвид Битем (*David Beetham*) констатује „да се за власт може рећи да је легитимна” ако испуњава три услова: први, да се врши у складу са правилима – писаним или неформалним; други, ова правила морају бити успостављена на заједничким веровањима владе и оних

---

<sup>56</sup> Исто, стр. 206.

којима се влада; трећи – легитимитет мора да буде изражен *пристанком оних којима се влада*.<sup>57</sup>

Легитимитет је у кризи и у зрелим демократијама, а у колонијалним демократијама се свео само на пропаганде поруке које прекривају простор и атакују на мозгове грађана. Правила су неоколонијама – октроисана, у процесу хармонизације. На самом почетку, у прабини од пада Берлинског зида, било је много више ослобођене наде него култивисаног веровања. Онда се демос повукао с јавне сцене, а елите концентрисане око власти као „профитног центра” дале су се у дивљи лов у распојасаним приватизацијама, неконтролисаним распродајама и смутној транзицији. Њихова вера би се могла упоредити са вером пљачкаша банке у сеф који он празни. На крају је остало „пристајање” из очаја у политичкој култури одбијања. Подноси се систем у који не верује ни петина грађанства, у којем и родитељи и деца уче да је „живот негде другде”, а потпуно јавно се легитимише као животни циљ „отићи одавде“.

### *Уместо закључка*

Историја нас учи да се сваки друштвени застој, пре или касније, мора разрешавати. Како? Последњи међунаслов у десетом поглављу „Политичка култура, комуникација и легитимитет”, Хејвудовог капиталног дела „Политика” – гласи: *Зашто се догађају револуције*. Просто: „Пошто легитимитет доприноси политичкој стабилности и опстанку режима, када он нестане вероватан резултат је или прибегавање репресији или дубока политичка промена”.<sup>58</sup> Или обоје, као целина друштвене акције.

Расправа о решењима није предмет овог рада. Само неколико напомена. Револуције од Славне (1688), Француске (1789) до Црвене (1917) и Кинеске (1949) се разликују од народног устанка или *coup d'etat* (преврата) по томе што „доведе до суштинских промена (промена самог политичког система), а не само до промене политике и владајуће елите”. Револуцијама су се најозбиљније бавили марксисти, али је и Алексис де Токвил говорио да је „најопаснији тренутак за лошу власт онај када покушава да се поправи”. Није ли ово баш „токвиловски моменат”? Али, сасвим извесно, револуције су сложени феномени за чије покретање је потребно више од латентног незадовољства униженог народа.

---

<sup>57</sup> Хејвуд, Е. (2004) *Политика*, Београд: Клио, стр. 403.

<sup>58</sup> Исто, стр. 409.

---

ЛИТЕРАТУРА:

- Антонић, С. (2008) *Културни рат у Србији*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Антонић, С. (2009) *Елита, грађанство и слаба држава*, Београд: Службени гласник
- Berend, I. T. (2013) *Europe in Crisis – Bolt from the blue?*, New York: Routledge
- Грк, С. (2012) Економија понирања, *Српска политичка мисао*, број 4/2012. год. 19, vol. 38, Београд
- Данилевски, Н. (1994) *Русија и Европа*, Београд: Службени лист СРЈ
- Енцесбергер, Х. М. (1980) *Немачка, Немачка између осталог*, Београд: БИГЗ
- Хабермас, Ј. (1999) Бестијалност и хуманост – рат на граници права и морала, *Реч* – часопис за књижевност, културу и друштвена питања 1/55, Београд
- Хејвуд, Е. (2004) *Политика*, Београд: Клио
- Хофбауер, Х. (2012) *Наручена истина, купљена правда – колонијализам Европске уније*, Београд: Јасен
- Крастев, И. (2004) *Замка нефлексибилности – фрустрирана друштва, слабе државе и демократија*, Београд: Програм за развој УН и Београдски фонд за политичку изузетност
- Лаш, К. (1996) *Побуна елита и издаја демократије*, Нови Сад: Светови
- Липсет, С. М. и Лејкин Џ. М. (2006) *Демократски век*, Београд: *Alexendria Press*
- Милошевић Ђорђевић, Ј. (2012) Параметар социјалног капитала: поверење грађана Србије у политичке институције, Београд: *Српска политичка мисао*, бр. 4/2012. год. 19, vol. 38
- Панарин, А. С. (2001) Народ без елите: между отчаянием и надеждой, *Наш современник* бр. 11, Москва; [http://derzava.com/art\\_desc.php?aid=259#ixzz2PsCqQjYy](http://derzava.com/art_desc.php?aid=259#ixzz2PsCqQjYy)
- Реинерт С. Е. (2006) *Глобална економија – како су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнији*, Београд: Чигоја Штамп
- Саид, Е. Ј. (2000) *Орјентализам*, Београд: Библиотека XX век
- Синклер, А. (1947) *Џими Хигинз*, Београд: Култура
- Вратуша Жуњић, В. (2000) Трансформација критичке теорије у апологију у делу Јиргена Хабермаса, *Социолошки преглед* бр. 1-2, вол. XXXIV
- Зиновјев, А. (1999) *Велика прекретница*, Београд: Наш дом – *L'age d'hotte*

Wippermann, W. (2007) An den slawische Barbaren blutige Rache nehmen – Über linken und rechten Antislawismus, Berlin: *Phase 2*

Slobodan Reljić

Serbian Sociological Association, Belgrade

SPREADING OF THE DEMOCRATIC CULTURE AS AN  
INDUSTRY OF THE NEW COLONIAL CONSCIOUSNESS  
OR: IS CULTURE OF RESISTANCE THE ONLY  
DEMOCRATIC CULTURE TODAY IN SERBIA

Abstract

This piece analyzes the ways of imposing ideology of exported democracy into Serbian political culture: the superficiality and hybridity of the process, the incompatibility of the imposing techniques and methods with the local specifics, as well as domestic and foreign missionaries at work. It is about the reasons, the price and the meaning of the results achieved in the process, about the reach of the colonial democracy and the implementation of the democratic culture into the Serbian society. The roots of the reasons for which no one insisted on seeing whether the democratic culture has been “instituted from inside or imposed from outside” is being determined, as well as the repetition of the old pattern which imposes that “liberal democracies in the First-world-countries always demand that the other nations pay – politically, socially and economically – for what their countries are enjoying”.

**Key words:** *culture of resistance, colonial democracy, westernization, Fourth world, periphery, identity*



Миле В. Пајић, *Порта манастира Хиландара,*  
српска царска лавра,  
Света гора *Атос*

Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет, Београд

DOI 10.5937/kultura1340390L  
УДК 327::911.3(497.1:73)"1945/1990"  
327::911.3(497.11:73)"1990/..."

оригиналан научни рад

---

# КУЛТУРНИ ОБРАЗАЦ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ПАРАЗИТИЗМА

---

**Сажетак:** У тексту је анализирана југословенска геополитичка транзиција и њен утицај на појаву корупције на балканском простору с посебним освртом на улогу ЈНА. Геополитички паразитизам развио се и укоренио у време 1945-1980 и то стога што је комунистичка држава успела да обезбеди спољнополитичко признање и да за свој пројекат придобије велики број становника. У средишту војног и безбедносног апарата зачета је корупција која се пред распад СФРЈ развила и разбуктала у свим државама насталим на простору бивше СФРЈ.

**Кључне речи:** СФРЈ, ЈНА (Југословенска Народна Армија), геополитичка транзиција, корупција

Средином прошлог века Слободан Јовановић је приметио да наша интелигенција није пресадила ни један културни образац нити пак из културних елемената нашег народног живота изродила један оригиналан образац.<sup>1</sup> Али нешто се променило. У другој половини 20. века, у нас је древни концепт геополитичког рентијерства, прерастао у културни образац геополитичког паразитизма. Док је геополитичко рентијерство приходовање једног народа (државе) по основу изузетног и вредног географског и политичког положаја, дотле геополитички паразитизам представља живот народа (државе) на рачун великих сила, својеврсну злоупотребу сопственог геополитичког положаја. Док се геополитичко

---

1 Јовановић, С. (1991) О културном обрасцу, у: *Историја и књижевности* II, Београд: БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, стр. 568.

---



рентијерство наслања на аутохтоне интересе и напоре народа да чува и уздиже своје духовне и материјалне снаге, докле се геополитички паразитизам јавља као пасивни однос народа и великих сила, неспремног да брани и одбрани свој положај у простору и у времену.

Историјски пример геополитичког рентијерства даје јеврејска држава Израел, спремна и способна да очува свој положај и да ступи у сложене односе са суседима и великим силама. Њена супротност је бивша СФРЈ неспремна да брани свој геополитички положај, држава настала на простору који је, са Кавказом и Блиским истоком, од давнина важан у митологији и политици. У првој половини 20. столећа СФРЈ је била карика санитарног кордона између Руса и Немаца те су интерес за његов географски и политички положај показивали Британци, Германи и источни Словени. У другој половини 20. века била је у сивој европској зони између два блока.<sup>2</sup> Геополитичка транзиција<sup>3</sup> довела је до распада СФРЈ и размаха корупције и криминала у новообразованим државама, тесно повезаним са геополитичким паразитизмом.

### *Друштвена својина и геополитичко рентијерство*

До 20. века ниједна револуција, ни партија, нису себи поставиле задатак као што је изграђивање друштвених односа, тј. новог друштва. У комунистичким револуцијама баш то је била њихова претпоставка.<sup>4</sup> Комунистичка партија преузела је на себе историјску мисију да изврши антикапиталистичку револуцију и индустријализацију.<sup>5</sup> Примат економског на простору којим влада Револуција наглашен је не само у политици и идеологији већ и у области својинских односа. У СФРЈ је, као и у другим социјалистичким земљама, доминирала је друштвена својина, али таква она беше само по имену што је постало јасно у време транзиције након 2000. године.

Комунистичка номенклатура, одмах после Другог светског рата, укинула је дотадашње преовлађујуће својинске облике, концентрисала све ресурсе у своје руке и започела необуздану индустријализацију. Тако је и настала заједница у којој је држава била једини послодавац.<sup>6</sup> Али упоредо с тим,

---

2 Павић, Р. (1974) Регионална политичка географија и геополитика, Загреб: Свеучилиште у Загребу, стр. 40.

3 *Dictionary of geopolitics* (1994) ed. by O'Loughlin, J. V., Greenwood Press

4 Ђилас, М. (1990) *Нова класа*, Народна књига, Београд, стр. 26.

5 Исто, стр. 23.

6 Исто, стр. 102.

---

користећи погодности геополитичког положаја, ушла је у преговоре са капиталистима с којима је истовремено била у рату речима. Желела је да убирање геополитичке ренте и индустријализацију споји са изградњом комунизма, а при том је добро знала да онај који поседује одговарајући простор и положај мора бити кадар да га брани. Из дуготрајног пасивног убирања геополитичке ренте развио се геополитички паразитизам, уобличен при крају владавине Јосипа Броза, а безобална друштвена својина и дарезљивост Империје били су плодно тло за његов развој. Зачудо, геополитички паразитизам дубоко се укоренио у пределима где је земљорадња, уз благородну климу, давала значајне вишкове.

После успостављања друштвене својине пред комунистима су била два пута. Први очување, дотад непознатог, својинског облика који им је омогућио контролу над имовином свих чланова заједнице. Но, пошто нису успели да изграде комунизам кренули су другим путем и приватизовали друштвену својину, тј. постали су капиталисти. И тако се и десило да је имовина са двадесетак милиона идеалних делова „друштвене својине” прешла на двадесетак хиљада власника и то на основу уговора између авангарде и радничке класе. Цео тај процес озаконио је ново робовласништво у сфери духа и феудалне односе у сфери економије. Наравно, денационализација је изиграна како би се умањила потраживања бивших капиталиста и власника имовине разбаштињених после другог светског рата. Тиме је спречена било каква јавна расправа о подели отете и стечене имовине али и скоро незапажено прошла подршка Империје новим својинским односима.

Ипак лебди питање: како је корупција незапамћених размера могла да настане после преласка комунизма (социјализма) партијских поштењачина у демократију? Како је један поредак без приватне својине, потом демократски и капиталистички, могао да изнедри оволику корупцију? Ваља се присетити да је у комунистичком раздобљу било много расипања, крађе и проневера, мада не као данас, скриване од јавности захваљујући контролисаним гласилима. Како некад тако и сад, партијски кадрови за то нису одговарали већ су исправљали „уочене грешке”, а прогону су излагани тек ако су „идеолошки скренули”.<sup>7</sup>

Будући да су корупција и геополитички паразитизам тековина једног столећа и важно средство Империје, не могу се лако искоренити, посебно не подухватом полиције и право-

---

<sup>7</sup> Исто, стр. 113.

суђа, мерама и акцијама неколицине одлучних и честољубивих политичара, већ прегнућем вишег реда.

### *Институционализовање корупције*

Да би се утемељио и одржао уговор Револуције и Империје нужно је било, осим својинских односа, установити формулу расподеле вишка вредности. Наиме, друштвена својина омогућила је комунистима да присвоје скоро цео вишак вредности те је било потребно да се економски, идеолошки и политички потлачени кметови (радничка класа без селаштва) обештете успостављањем ванинституционалних механизма компензације. Ваљало је дакле, утначити механизме заштите расипништва и корупције и улогу мита и корупције у заједници.

Постоји мишљење да су у комунистичкој Југославији, након дужег уобличавања, склопљена два важна, прећутна уговора. Први је између државе и грађана а други између политичких властодржаца и њихових службеника (бирократије).<sup>8</sup> Првим уговором установљено је да ће власт грађанима „гледати кроз прсте” уколико не поштују неке законе а заузврат грађани неће дизати много галаме ако власт чини то исто, јер власт може променити ћурак и завести оштрије мере.<sup>9</sup> Други уговор, између политичара и бирократије, обавезивао је државне службенике да спроводе политичке одлуке властодржаца и законе, а заузврат давао им је прилику да за верно службовање и препознавање идеолошких интереса добију поред редовних примања и одређене привилегије (станове, службене аутомобиле, путовања и др.). Најсавеснији државни службеници несметано су напредовали а најбољи међу њима, посебно награђивани, прелазили су у политичку и управљачку елиту.<sup>10</sup> У време распада СФРЈ овај други уговор значајно је ревидиран пошто је власт, услед економске кризе, све теже испуњавала услове те је била принуђена да своје поданике слабије плаћа али им је омогућила да своје услуге наплаћују незванично, тј. путем корупције, наравно без икаквих последица.<sup>11</sup> Власт је, наравно, задржала за себе право да одлучи када и на који начин њени поданици могу да прекрше или заобиђу закон без последица, чиме је успостављена хијерархија правних норми.<sup>12</sup> Овом ситуацијом,

---

8 Вуковић, С. (2005) *Право, морал и корупција*, Београд: Филип Вишњић, Институт друштвених наука, стр. 7-8.

9 Исто, стр. 7.

10 Исто, стр. 8.

11 Исто, стр. 9.

12 Исто.

сви су задовољни, властодршци јер изгледају као попустљиве демократе, а корупционаши, јер су накнадили изгубљене привилегије успостављене средином прошлог века.

Напокон, била би велика заблуда одговорност за корупцију свалити само на плећа комуниста или пак њихових наследника. Корупције беше и раније, под краљевима, о чему сведочи и Глишићева „Глава шећера”. У време комунизма корупција је званично нестала а у стварности она је тада добила нов облик и замах и једну особиту, прикривену форму о чему сведоче два поменуто уговора.

Ипак, ако би се данашњи геополитички паразитизам и необуздана корупција тумачили двама уговорима заједница би била једина одговорна за корупцију будући да је корисник права из уговора. А није. Јер два споменуто уговора склопљена су добровољно али тек после једног процеса превапитања заједнице. Зар би се заједница упуштала, без преке потребе, у склапање уговора којим номенклатура стиче погодности а заједница трпи и спорадично добија ограничене награде из заједничке касе? Све у свему, заједница је након Јасеновца, Јајинаца, сремског фронта, шабачког и других логора 1944/45, добро знала шта је чека ако не склопи уговор са номенклатуром. Као што данас зна, да развргавањем оба уговора може да оспори савез Револуције и Империје а исто тако и да би друга страна то доживела не као раскид уговора, већ као отворену побуну.

### *Непотпуна и паралелна држава*

Док је постојала, СФРЈ је, мислећим савременицима, изгледала као недовршена држава, отворена опција која се опире свакој дефиницији и представља својеврсни тријумф интерпретације над стварношћу.<sup>13</sup> Данас пак, чини се да је бивша СФРЈ била непотпуна држава настала сложеним преносом суверенитета народа на друге актере. Прво је представничко тело народа предало суверенитет у руке радничке класе а ова га је дала на старање авангарди радничке класе – Партији. Тиме је држава претворена у непотпуну државу. Укидање народног суверенитета прикривано је крилатицом о власти радничке класе а непотпуна држава осујећена је да постави питање суверенитета. Будући да сећање на сувереност није могуће брзо и лако пацификовати успостављена је паралелна држава – седиште политике и идеологије, пројектант светле будућности. Стога је паралелна држава постала главни носилац метафизичких циљева Револуције али и трезор

---

13 Ђинђић, З. (1988) *Југославија као недовршена држава*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, стр. 19.

феудалних повластица попут разних намештења у великим фирмама, дипломатији, у Савету федерације, а после 2000. дародавац националних пензија, чланства у управним одборима и сл. Дакле, у стварности паралелна држава одлучује а непотпуна извршава а заједница представља спретну мешавину предмодерног и постиндустријског. Паралелна држава, лишена уставно-правног статуса, својеврсни политички *Perpetuum mobile*, задобила је неограничена овлашћења. А њена неограничена моћ долазила је одатле што није подлегала јавној контроли. Како контролисати оног ко нема уставно-правни статус а уз то само даје препоруке, мишљења или предлаже мере?

Успостављање непотпуне државе значило је увођење неограниченог ванредног стања, скривеног удаљеним, метаполитичким циљевима а што, посебно, показује пракса владавине уредбама и нижим правним актима. У паралелној држави, која је заједницу увела у ванредно стање у коме га и данас држи, доносе се различите одлуке о „борби против сиромаштва”, „борби против корупције”, „новој индустријализацији” (реиндустријализацији) и сл. Раније беху „критичке анализе”, „смернице”, „правци развоја самоуправљања”, „програм дугорочне стабилизације” или Брозови говори са снагом мера, својствених предуставном стању у коме не постоји друштво ни закони.

### *Геополитичко рентијерство и ЈНА*

За савременике је од посебне важности како је дошло до разграничења између Империје и СФРЈ у погледу права и међусобних обавеза, посебно како су раздељени суверенитет, геополитичка рента, права и обавезе? То јест, ко је коме дужан, и да ли су извршавани договори?<sup>14</sup> Ово питање постављено је у јавности, али до сада није имало одјека нити је било тема озбиљне расправе међу изабраним политичким представницима, нити пак међу људима из академских кругова. Данас наслућујемо како је ЈНА каталишући процес образовања скривене олигархије припремала геополитички директорат задужен за операције на простору бивше СФРЈ. Тек ако се крене тим путем стиже се до завичаја данашње гигантске корупције, метежа и пропадања.

Управо је снажан апарат ЈНА био инкубатор корупције, будући да је контролисао све сфере живота, а сама војна инду-

---

14 Питање међусобних обавеза Београда и Пентагона из преговора попут оних између Броза и генерала Колинса те Коче Поповића и генерала Ајзенхауера истакао је јавно у живописним интервјуима 2011. године Љубиша Ристић, режисер (приступљено 1.5.2013): [www.youtube.com/watch?v=caNNv3kZ\\_ps](http://www.youtube.com/watch?v=caNNv3kZ_ps) и [www.youtube.com/watch?v=Q9WSaSb7EXs](http://www.youtube.com/watch?v=Q9WSaSb7EXs)

стрија била је извор највећег дела вишка вредности о чијој расподели се договарало у језгру обавештајног апарата. Неретко је ЈНА изједначавана са државом. Јавна и тајна помоћ упућивана у СФРЈ, управо је долазила и расподељивана преко обавештајних структура (пренос и надзор) и ЈНА (извођење радова – подизања фабрика, војних база). Пентагон је поверио бившој ЈНА заштиту правца Солун-Скопље-Београд и одбрану љубљанског пролаза који обезбеђује прилаз Трсту, Венецији и долини реке По, од совјетских трупа распоређених у Мађарској, Румунији и Бугарској.<sup>15</sup> За овај задатак СФРЈ је примила трократну помоћ од 2,5 милијарди долара између 1950-1957.<sup>16</sup> Стефан Дедијер, директор Института за безбедност у Луанди (Шведска) проценио је да је укупна помоћ НАТО-а Југославији између 1945. и 1990. била око 35 милијарди долара.<sup>17</sup>

Савременом посматрачу није тешко да уочи да је техничко-технолошка и финансијска помоћ земаља Атлантског пакта социјалистичкој Југославији, док је постојала ЈНА, била свеобухватнија и већа него инвестиције мултинационалних компанија у економије капиталистичких држава насталих на развалинама СФРЈ. Данас се, неретко, одвајају развој југословенске пољопривреде или индустрије, од одлучне помоћи Империје бившој СФРЈ. Комунистима се не може порећи значајан организациони успех, пре свега при освајању власти и преговорима о наплати ренте 1944-52, али обим помоћи Империје подстиче сумњу да ли је тај успех заиста тако упечатљив?

У ствари, корене данашње корупције али и геополитичке панике српских власти, ваља тражити код ЈНА, гаранта одржавања изнајмљеног здања СФРЈ. Укидањем ЈНА (1992) ни један потенцијални закупац више није имао с ким да преговара о условима и висини закупа. Рентијер се упокојио а здање, изложено зубу времена, обезвређено је захваљујући недостојним правним следбеницима, паразитима неспремним да осим убирања ренте одржавају наслеђено здање. Уствари, стари закупац је одбио да плаћа кирију несагласним наследницима формално се позивајући на своје раније инвестиције и трошкове одржавања закупљеног објекта. А и да се нашао нови кириција пред њим би било нерешиво питање: коме да плати закуп? Лумпенпролетерима из непотпуне државе?

---

15 Труд, А. (2007) *Геополитика Србије*, Београд: Службени гласник, стр. 143.

16 Исто, стр. 143.

17 Исто.

---

*Економска транзиција и рефеудализација*

Претње врховника Пентагона да ће Србију вратити у камено доба данас су скоро остварене будући да је заједница враћена у предполитичко стање а привреда десеткована. И не само то, Империја је гасећи војску и војну индустрију из времена СФРЈ, успела да спречи разговор о својим уговорним обавезама склопљеним средином прошлог века.

Тако је тешка индустрија, углавном повезана са пословима бивше ЈНА (железара, машинска индустрија, бродоградња, хемијска индустрија, извоз наоружања), сведена на незадовољавајући технолошки ниво, приватизована или угашена. Део индустрије попут цемента и каменолома, приватизован је и препуштен иностраним фирмама, тако да је локална заједница изгубила контролу над ресурсима којима се користе грађевинари. Замашна реконструкција простора и ресурса обухватила је и прехрамбену индустрију те су млекаре, пиваре, пекаре, индустрију кондиторских производа, покуповале мултинационалне компаније, да би се сектор прераде хране нашао у сигурним рукама и надзирале потребе локалног становништва. Српска нафтна и дуванска индустрија продате су и тако је сигуран извор буџетских прихода дошао у руке најмоћнијих светских компанија. Напокон, на разне начине приватизован је значајан део обрадивог земљишта, илегалним преносом у руке хрватских предузећа и домаћих магната. Тако је, уз производњу и прераду нафте, преузета и примарна производња хране. Осим пацификовања војног комплекса, Пентагон данас контролише простор од значаја за његову војну географију: Криволак, Тузлу, Мостар, Бондстил, Плесо итд. Напокон, под надзор Пентагона стављен је и виртуелни простор - проток новца и информација преко Народне банке Србије и мреже иностраних франшизних банака. Читава непотпуна држава преузета је, безмало неосетно.

Чему, дакле, држава (тј. ЈНА) ако се одустаје од градње војних база, аеродрома, нових фабрика оружја и опремања оклопних дивизија? Контрола транспорта наркотика, прања новца, трговине оружјем, људима, органима, и сл. могућа је уз помоћ полицијских снага и десеткованог апарата непотпуне државе. Самим тим промењени су задаци државног апарата и положај локалног становништва и њихових политичких представника. Од времена када се бавила метафизиком (остварење светлих циљева радничке класе) и светском политиком (наоружавањем пријатељских и несврстаних држава) Револуција је пала на ниске гране – постала је послодавац ситних дилера и перача новца.

Са довољне удаљености од комунистичког раздобља, а ипак непосредно захваћени његовим последицама, можемо, стишаних страсти према непосредним актерима, који скоро да више нису међу живима, мирно рећи: на балканским просторима ни један рат или ратна пљачка нису били тако пустоносни као ова коју је извршила Револуција, јер су југословенски комунисти друштвену својину учинили свеобухватнијом од било ког, досад познатог, својинског облика.<sup>18</sup> Октобарска револуција претворила се у приватну корпорацију која је преузела руске ресурсе и њен јединствен културно-историјски положај у Евроазији а југословенска је багателисала и кривотворила све што се могло назвати културом и историјом и геополитичким паразитизмом и необузданом корупцијом, срубила све што се могло назвати економијом и друштвом.

Данас се чини да је скривена олигархија погоднији савезник Империје од ранијих комунистичких деспота. Разлог је што је Империји потребан простор а не уређена грађанска држава на Балкану, те она радо уступа пореске обвезнике оном који тражи плен а не територије. Осим тога, скривена олигархија, за разлику од деспотског владара, не покушава да повеже полуге моћи са суверенитетом те није способна да се супротстави Империји. Дакле, скривена олигархија је изванредан савезник јер симболише диктатуру без трагова суверенитета, а њена власт је пука политичка механика, лишена пређашње револуционарне метафизике и узвишених циљева.

Геополитички паразитизам и корупција онемогућавају брзо прилагођавање новим приликама, не само политичара и управљачке структуре већ и становништва. Пошто живот на рачун трећег света и Империје више није могућ, Револуција је кренула другим путем, задужује се на терет будућих потомака и то тако што светлу будућност и црвени пасош симболично замењује европском будућношћу и шенген визом. Геополитички паразитизам који је зачет сукобом југословенских комуниста са Стаљином данас је доведен до врхунца – заједница није у стању да се избори за голи живот и друштвену интеграцију, јер је ослонац свог развоја нашла у иностранству а не у својим снагама. Пример СФРЈ и земаља бивших чланица Варшавског пакта најбоље показује да је геополитички паразитизам кобнији од геополитичке субјугације, као што је готованство и љењост гора од губитка слободе. Пољска, Мађарска, Чешка, Словачка и друге земље Варшавског пакта, пошто су потпале под контролу НАТО

---

18 Ћилас, М. (1990) *Нова класа*, Народна књига, Београд, стр. 57.



пакта, нису доживеле дезинтеграцију, неке су чак и економски ојачале. Насупрот су државе настале на простору бивше СФРЈ, јер су прошле сурову политичку и економску дезинтеграцију коју понајбоље описује реч рефеудализација.

Ако се упореди Србија 2011. са Немачком 1951. прва је у далеко незавиднијем положају. Јер данашња Србија није постала пасторална земља, како је Моргентау<sup>19</sup> предлагао за Немачку после Другог светског рата, већ земља без земљорадника и индустрије, у неповољнијем положају од оног који је Моргентау предвиђао за Немачку.

Клијентелистички однос између Империје и Револуције, те њених послужитеља, заснован је много пре последње деценије 20. столећа а последице тога су процеси неспретно означени као расуло у држави незапамћених размера (политичка криза, морални пад, економска беда, расипништво итд). А да није реч о метежу сведочи тродеценијско истрајавање истих актера на јавној и политичкој сцени. Биће да је метеж у главама великог броја интелектуалаца и првака непотпуне државе, настао пре свега значајним смањењем броја корисника геополитичке ренте. Насупрот томе, у паралелној држави, све тече по плану, истина спорије него што би њени прваци желели.

#### ЛИТЕРАТУРА:

Вуковић, С. (2005) *Право, морал и корупција*, Београд: Филип Вишњић, Институт друштвених наука

Јовановић, С. (1991) *О културном обрасцу: из историје и књижевности II*, Београд: БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ

*Dictionary of geopolitics* (1994) ed. by O'Loughlin, J. V., Greenwood Press

Ђилас, М. (1990) *Нова класа*, Народна књига, Београд

Ђинђић, З. (1988) *Југославија као недовршена држава*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада

Лекић, С. (29. 4. 2012) Геополитика мржње, *Српски лист*: <http://www.srpskilst.net/istorijski-osvrt/geopolitika-mrznje>

Morgenthau, H. Jr. (1945) *Germany is our problem*, New York and London: Harper and Brothers Publishers

Павић, Р. (1974) Регионална политичка географија и геополитика, Загреб: Свеучилиште у Загребу

Труд, А. (2007) *Геополитика Србије*, Београд: Службени гласник

---

<sup>19</sup> Morgenthau, H. Jr. (1945) *Germany is our problem*, New York and London: Harper and Brothers Publishers. Такође видети: Лекић, С. (29. 4. 2012) Геополитика мржње, *Српски лист*: <http://www.srpskilst.net/istorijski-osvrt/geopolitika-mrznje>

Slavoљub Lekić  
University in Belgrade, Faculty of Agriculture, Belgrade

CULTURAL PATTERN OF  
GEOPOLITICAL PARASITISM

Abstract

This study analyzes the Yugoslav geopolitical transition and its impact on the rise of corruption in the Balkan region, with special reference to the role of the JNA. Geopolitical parasitism has evolved and taken root in the period 1945-1980 because the communist state has managed to provide international recognition and has won a large number of people to their side. Corruption was conceived in the centre of the military and state security apparatus. Shortly before the breakdown of Yugoslavia it has grown and has exploded into all the countries of the former Yugoslavia.

**Key words:** *Yugoslavia, JNA (Yugoslav People's Army), geopolitical transition, corruption*



Миле В. Пајић, *Пирг краља Милутина*,  
на путу према манастиру Хиландару,  
српској царској лаври, Света гора *Атос*

Универзитет уметности у Београду,  
Група за теорију уметности и медија, Београд

DOI 10.5937/kultura1340401C  
УДК 316.722(497.11)"18"  
75.041.5:316.75(497.11)"18"  
321.61:929 Обреновић М.  
оригиналан научни рад

---

# ТРАДИЦИЈА И ТРАНЗИЦИЈА/ КУЛТУРНА КОНТРАВЕРЗА

---

## СТУДИЈА СЛУЧАЈА: ПОРТРЕТИ КНЕЗА МИЛОША ОБРЕНОВИЋА

**Сажетак:** *У чему је контраверза културног идентитета Србије која се у процесу транзиције налази већ више од два века? Одговоре сам потражила у нестабилном, хибридном и динамичном концепту балканског идентитета. Балкан као специфичан етнички и културолошки микс, као место сусрета племените барбарогеније и дивљаштва, европски Орјент, тачка преплитања традиције и глобалних токова, представља специфичну платформу одакле посматрамо изградњу репрезентације и мешања односа између нашег националног идентитета и културе у целини. Аналогија између процеса модернизације у XIX веку и данашње Србије недвосмислена је, како у поступцима изградње културног и националног идентитета, тако и у последицама неуспеле трансформације друштва. Преласку из традиционалног у модерно друштво, усмераваног према запандоевропским токовима, увек је недостајао макар један од кључних интегрисућих фактора. Зато су неусаглашеност друштвене и културне политике и непрецизно вођена еманципација друштва у целини довели до непознавања или погрешног препознавања сопствене културе, традиције и узора, и узроковали догорочну неспособност очувања културне (као и политичке) независности на овим просторима. Овим текстом покренућу питања везана за дефицит модерности, као и за културни империјализам, који се као последица колонијалне доминације задржао на овим просторима. Спрегу политике и естетике анализираћу на примеру визуелне репрезентације националног идентитета, кроз портрете владара – кнеза Милоша Обреновића, на којима се јасно очитује покушај развоја културне стратегије и дефинисања јединственог националног културног модела. Изједначење појма*

националног идентитета са политичким менталитетом показало је да је пасивни традиционални менталитет (као статичан и некомуникативан) препрека у формирању модерног културног идентитета, који делује иновативно и има способност властите перцепције политичког. Политичка трансформација система која није одржала корак са целокупном трансформацијом друштва, резултирала је неодрживошћу културне политике као темеља модернизације државе и одржању статуса кво према доминантном центру. Због тога, само брисање колонизаторског идентитетског обрасца и прихватање новог није било довољно за успостављање сопственог националног и културног идентитета. Никада завршени процес модернизације условио је перманентну неодређеност савремене културне политике, јер се у нестабилном периоду транзиције, још увек опредељујемо између традиционализма и глобалне културе, притом додатно наглашавајући разлике и контраверзе, а не стварајући поље слободне културне флукурације. Враћајући се на Балкан као културну парадигму Србије, културна политика данашњице би требало да комуницира са видљивим богатством разноликости, не супротстављајући се ни традицији ни транзицији, како би избегла инфериорност у препознавању или пак сопствену индиферентност у произвођењу, презентовању и очувању културног блага.

**Кључне речи:** Балкан/балканизам, култура, културна политика, транзиција, традиција, културни идентитет

### *Балканизам/Балкан као Европски Орјент*

Специфичан дискурс Балкана, конструисан као дискурс *импутиране амбивалентности*<sup>1</sup> (према М. Тодоровој), остао је до данас готово непромењен. Балканци као *непотпуни субјекти*, које детерминишу религија и раса, смештени *негде између* у сталном преласку из једног (не-целог) у друго (такође не-цело), остали су симбол за антицивизацијски елемент, црну рупу и *алтер его* Европе. Оно што се у дискурсу Запада назива *балканизам*<sup>2</sup>, стварано је постепено током отприлике два века (крајем XVIII, XIX и почетком XX века). Под жигом *балканизације*, југоисточно полуострво остало је негативно, означено за западни свет до данашњих дана, а термин *балканизам* – у домену *речника политичких увреда*<sup>3</sup>.

---

1 За разлику од оријентализма, који је дискурс о *импутираној супротности*.

2 *Балканизам* - израз који на Западу, означава систем деловања у јавном дискурсу балканских држава и народа. Односи се на недостатак карактера, дивљаштво, нетолеранцију према нижима, а притворност према вишима од себе. Реконструкцију и критику овог појма донела је М. Тодорова, раздвајајући га одувек само негативне слике другог. Види: Тодорова, М. (1999) *Имагинарни Балкан*, Београд

3 Хобсбаум, Е. (1996) *Нације и национализам од 1780; програм, мит, стварност*, Београд: Филип Вишњић, стр. 16.

---

Појам *балканског* користио се у пежоративном смислу заједно са другим уопштеним етикетама, као што је *орјентално*<sup>4</sup>. Географски неодвојив од Европе, а културно ипак конструиран као њен *други*, Балкан је откриван и истовремено *измишљан*. Након периода недовршене модернизације, савремени Балкан остаје негативно означен као темељно различит и безнадежно маргиналан у односу на остатак Европе и постаје место апсорбовања политичких, идеолошких и културних фрустрација.

Следећи теоријску праксу постколонијалних студија културе могуће је повући многе једнакости у виђењу Балкана и Балканаца као *Орјенталаца*.<sup>5</sup> Као и у случају источњака, Балканцима су приписиване негативне карактеристике, које су поткрепљивале западњачки конструкт о њиховој супротности идеалним Европљанима. Едвард Саид цитирајући Кромера<sup>6</sup> наводи следеће: „*Орјентални дух се ужасава прецизности; Његов начин размишљања крајње је алџав; Орјенталци су по свему супротни јасности, директности и племенитости; Орјенталац говори и мисли на начин који је управо супротан европском...*”<sup>7</sup> Поред стереотипа који се крију иза појма *орјентално*, *балканско* са собом носи додатне карактеристике: округлости, неотесаности, нестабилности и непредвидивости. Ове одлике користиле су се као супротност представи о Европи, која представља категорије: чистоте, реда, самоконтроле, карактера, јаког осећаја за закон, правичност, ефикасну администрацију, и која својим цивилизацијским тековинама симболизује степен културног развоја који оплемењује човеково понашање<sup>8</sup>. Неговање идеје о заосталости Балкана последица је негативног културног конструкта, тј. културно-филозофског модела просветитељства установљеног у XVIII веку. Поделом Европе на Западну и Источну, стварањем политичко-културолошке баријере, афирмисан је значај Западне цивилизације у односу на *други део* Европе и створен је мит о Балкану. У том смислу може се говорити и о западноевропском културном моделу као колонизаторском, с’обзиром да је до данашњих дана остао доминантни носилац значењског поретка.

---

4 Оријентално које означава: прљавштину, мизогинију, пасивност, непоузданост, неискреност, неефикасност, непрецизност, летаргију, сујеверје, лењост, опортунизам, лакомот, неспособну бирократију, подмитљивост итд.

5 Посматрано кроз призму *Окцидента*.

6 Lord Cromer, (1908) *Modern Egypt 2*, New York

7 Саид, Е. (2000) *Оријентализам*, XX век, (превела Дринка Гојковић) Београд, стр. 54-56.

8 Тодорова, М. (1999) *Имагинарни Балкан*, Београд, стр. 208.

---

*Геополитички и културолошки оквир Србије XIX века кроз појам политичке модернизације*

Од XVI века око Аустријске Царевине окупљали су се мали народи и државе који су на овај начин одолевале турском налету. Културно прожимање између Србије и Запада (посебно Аустрије, где се налазила граница Отоманске империје) зависила је од бурних историјских превирања почетком и средином XIX века. Упоредо са укидањем монархија, формирањем грађанске класе у Европи и буђењем националне свести, ова тежња се у Србији усмерила на формирање властитог националног државног уређења. Дошло је до стварања грађанске класе, која се образовала у Европи и са собом донела бројне културолошке промене, као што је и стварање националних покрета (тзв. Српске револуције). Колико је за процес националног буђења и културног препорода била значајна улога националне интелигенције сведочи и оформљење великог броја националних институција<sup>9</sup>, које су имале за циљ трансформацију традиционалног ка модерном типу друштвеног организовања. С обзиром на важност успостављања модерне државе у свим сегментима Србија је улагала у образовање и културу, где се утицај великих култура најпре одвијао преко језика. Учени писци, сликари, научници, композитори са Запада доносе романтичарски дух и слободарске идеје али и страни језик и обичаје који све више продиру у свакодневицу. Национално јединство стварало се око новооснованих институција, која су се формирала као места где се реконструисала прошлост и брендирала будућност. Али оживљавање наратива из сјаја *преколонијалне прошлости*<sup>10</sup>, поново је уступало место империјализму, не допуштајући притом равноправну комуникацију између прошлости и будућности и мапирање сопственог културног модела. Данас када смо у ситуацији да се све више културних установа затвара, или је одавно ван функције, све више се ограђујемо од било каквих вањских уплива и суодношавања са светом глобалне културе, а некада када смо имали шансу за пласирање сопственог израза учвршћивали смо га копирањем туђих модела.

*Нације-државе*, оформљене у XIX веку, продукт су историјског приближавања и спајања два упоредна тока – развоја модерне државе и развоја нације. Те капацитете нису имали сви народи жељни националне еманципације. Е. Хобсбаум издваја три фактора одлучујућа за конституисање

---

9 Лицеј, Друштво српске словесности, Матица Српска, Народни музеј, Народно позориште, Новине Србске итд.

10 У овом случају Немањинке средњовековне Србије.

---

националне државе: историјска повезаност<sup>11</sup>, постојање компактне културне елите<sup>12</sup> и најважнији, доказану способност и виталност за ослобађање од стране доминације. За завршну фазу потпуне националне независности многима је недостајао један од фактора. Срби су били један од малобројних балканских народа који је у *веку нација* успео да сакупи своје потенцијале и конституише националну државу, али процес стварања српске нације никада није био довршен, управо због недостатака у обликовању два од наведена три фактора (еманципација грађанства и способност дуготрајне политичке независности од стране доминације).



Павел Ђурковић,  
*Милош Обреновић са фесом*

*Модернизација Србије у контексту борбе за стварање националне државе и еманципацију*

Још од средњег века српска култура развијала се највећим делом, под утицајем Истока. Држава на раскршћу два света, између Истока и Запада, одувек је представљала мултикултуралну средину, где су се мешали народи, вере, обичаји и култура свакодневног живота. Нестабилни, хибридни и надасве динамични концепт балканског идентитета условио је и отежао стварање колективног националног идентитета Србије. Сусрет *племените барбарогеније и дивљаштва*, како га назива М. Крлежа, носио је са собом специфичне културолошке одлике, које је било тешко обликовати и међусобно усагласити у јединствен репрезентацијски оквир. Иако земља са шест векова дисконтинуите-

---

11 Историјска повезаност са државом било да је она постојећа у садашњости или прошлости.

12 Која би утврдила административни језик и националну књижевност.

---

та у развоју државности, Србија се у XIX веку без великог закашњења приближила модерним европским токовима диференцирања и заокруживања форме националне државе. Притиснута социјалним и културним наслеђем из периода доминације отоманске империје, ухватила се у коштац са изазовима модернизације и изградњом националног/културног идентитета. Кидајући споне са наслеђем из отоманског периода, Србија посеже у славну прошлост, реконструишући свој идентитет и стварајући услове за оформљење модерног, демократског друштва.

Још у периоду владавине кнеза Милоша Обреновића, постојао је конфликт између традиционалног и европског. Снажни покушаји да се Србија модернизује и европеизује оспоравани су и тумачени као недостаци властитог идентитета, а простор који је у промени социјалних и културних сегмената друштва почео да заузима европски садржај, доживљан је као губитак културне особености. Концепт стварања националне државе није био довољно поткрепљен изградњом укупне националне еманципације. Изградња јаког бирократског система није ишла упоредо са јачањем осталих друштвених сегмената, па се тако политичка модернизација доживљавала као *туторска модернизација* и још један облик колонизације након турског зулума. Теза о *дефициту модерности* социолога Клауса Офеа, методолошки је применљива на Милошеву Србију. Офе примећује да су дефицити модерности у директној пропорцији са укупним степеном модернизације структуралних подсистема. Тако се и у Србији модернизација државе одвијала на рачун неразвијеног цивилног друштва, па се ни покушај изградње колективног идентитета и културне репрезентације није одржао. Отпор модернизацији у том смислу представљао је укорењени традиционализам<sup>13</sup> који је, иако генератор тадашњих политичких промена, постао фактор резистенције на исте. Изједначење појма националног идентитета са политичким менталитетом указује да је пасивни традиционални менталитет представљао велику препреку у формирању модерног културног идентитета који делује иновативно и који има способност властите перцепције политичког, што је један од главних услова за стицање независности.

---

13 У савременој политичкој теорији разликују се два типа традиционализма: *инструментални* који пружа мање отпоре модернизацији и *консуматорни* који делује контрапродуктивно са снажним упориштем у племенским обичајима, патријархалној структури, деловању цркве итд. Што је уочљиво и на примеру Србије XIX века.

---



*Модел културног идентитета Србије  
у очима Запада*

Перцепција Запада у односу на политичке промене Србије у XIX веку, као и данашње Србије остала је у оквирима виђења Срба као затворених, пасивних, без способности мењања и ангажовања, као и контроле у друштвеним збивањима. На српском примеру илустративна је методолошка напомена Е. Хобсбаума: *Народи са изразитијом племенском свеићу, патријархалном културом, и примитивнијим начином привређивања испољавали су сразмерно већи отпор наметању модерне државе, па била она и националног карактера.*<sup>14</sup> Политичка трансформација система није била утемељена заједно са социјалном и културном трансформацијом Србије, тако да стварање модерног типа политичког управљања, успостављања националне државе и културног идентитета никада није доведен до краја. Политичка модернизација која није усаглашена са политичким менталитетом једног народа, условила је неравномерност и заостајање у друштвеној еманципацији у односу на Европу и довела до поновног колонизаторског односа над Србијом. Отпор орјенталној култури Истока прихватањем модела културе Запада донео је брисање једног колонизаторског идентитетског обрасца, али не и успостављање сопственог идентитета. Преживели систем социјалних односа, идентитета и културе из периода турске окупације, узроковао је да доминација развијених земаља није била усмерена на то да се Србија укључи у модерне европске токове, већ да се додатно маргинализује. Иако је репрезентацијска - национална и културна схема била трансформисана у складу са владајућим европским мерилима, непромењена социјална структура условила је одржање идеологије *статуса кво* од стране доминантног центра<sup>15</sup> према Србији. Година 1848. позната по таласу револуција у читавој Европи сматра се политичком, економском и културном прекретницом. Тада је и почело интензивније интересовање Западне културе за Балкан и Србе<sup>16</sup>. Упоредо са Русијом на Истоку, Запад Европе је својим упливима у локалну културу дуго одржавао свој монопол, борећи се на тај начин за политичку и духовну превласт над овом територијом Балкана. Након 1878. године. И Берлинског конгреса, ка-

---

14 Хобсбаум, Е. (1996) *Нације и национализам од 1780; програм, мит, стварност*, Београд: Филип Вишњић

15 У случају XIX-вековне Србије односи се пре свега на Аустрију и Немачку.

16 Међу њима и највећи немачки филозофи, филолози, писци и историчари тог времена: Хердер, браћа Грим, фон Хумболт, Гете, Штиглиц, Ранке, Канитз, итд.

---

да је Србија добила ослобођење од вазалског односа према Турској, јачање и прерасподела нових центара моћи утиче на још јаче стварање хибридног културног идентитета Балкана. Национални покрети који су на Западу деловали у XIX веку окарактерисани су као либерални и безопасни, а Источни тј. Балкански као злоћудни и опасни, па је национализам на Балкану као такав све до данас остао у оквирима неуспешне, недовршене и неприхваћене идеје, пре свега због своје статичности и некомуникативности. Интерес Европљана за друге културе најпре је служио упознавању и конструисању сопствене. На *своје* и *туђе* културолози су гледали кроз принцип опозиције надмоћности и неразвијености, а затим, под утицајем позитивизма, романтичари идеализују замисао о Балканцима као изумирућим отменим дивљацима (барбарогенијима). Једини одговор на деветнаестовековни концепт неједнакости народа била је теорија постколонијалног дискурса која је нагласила комплексност и интелектуалну једнакост култура. Из те перспективе и почиње истраживање туђег као саставног дела сопственог, као и реконструксање концепта виђења балканских народа и културе.



Павел Ђурковић,  
*Милош Обреновић са турбаном*

### *Балкан као европски Орјент*

У српској култури XIX век недвосмислено се осликава утицај доминантне идеологије Запада над Балканом, што је репрезентацију властитог идентитета чинило немогућом. Уметничку праксу<sup>17</sup> генерисала је колонизаторска култура пласирањем својих образаца и наметањем естетских критеријума. У културном односу где се укршта *своје* и *туђе*,

---

17 Виђену као производњу слика културе, према: Е. Саид, *Култура и Империјализам*, Београдски круг, Београд 2002.

посматраном из колонијалног дискурса као неједнакост између *Орјенталаца* и *Окцидента*, међуделовање ентитета условљено је факторима које диктира владајући центар моћи. Окцидент, као суверени субјект коме припада привилегија произвођења исказа, заступа Орјенталца. Орјенталац према томе не може да производи слику, тј. говор о себи, будући да је Орјент виђен само као објект фиксиран у доминантном дискурсу Запада.<sup>18</sup> Уметничка пракса *малог Другог* пружа увид у моделе уписивања и одржања моћи *Великог Другог*, тако да слике малог Другог више говоре о слици Великог Другог него о себи самима.<sup>19</sup>

Доминантни дискурс европских центара моћи, спрега естетике и политике, која се огледала у многим текстовима културе тог времена, најочљивија је у визуелној репрезентацији новооформљене српске нације, која на месту некадашње демонстрације хајдучије и деспотизма почиње да приказује грађанство и демократију.

*Визуелна репрезентација -  
естетика и политика*

Вековно брисање и потискивање националног идентитета од стране отоманског режима готово је уништило процес културног просперитета српске државе, па је поред војне обавезе и нових политичких савеза, Србија покушала да обнови институције вере, образовања и културе и уметности. Добијањем хатишерифа 1830. године у Србији настаје повољна клима за долазак писмених и образованих Срба који су живели преко Саве и Дунава и образовали се на Западу. Поред књижевника, учитеља, научника, који помажу у просвећивању нације одавно заостале за светом и оснивања културно-просветних институција, у Србију из *прека* у великом броју долазе и сликари да овековече важна историјска збивања и насликају прве портрете представника владајућег друштвеног слоја. Наспрам неуједначеног стилског и тематског оквира, на сликама деветнаестовековне Србије уочљива је тематизација и реструктурирање идентитета кроз негативну слику Другог (Турци наспрам Срба=Европе)<sup>20</sup>, као и уздизање локалног сукоба до универзалних тема (поистовећење устанака са великим европским револуцијама). По-

---

18 Према: Саид, Е. (2002) *Култура и империјализам*, (превео Растко Јовановић), Београд: Београдски круг

19 Исто.

20 Нпр. Тренутак овековечен на слици Паје Јовановића, *Таковски устанак*, представља Милоша Обреновића са подигнутом заставом и крстом у часу када изговара легендарну реченицу „Ево мене, ето вас, рат Турцима”.

кушавајући да дефинише свој нови национални идентитет, прихватајући све што долази од просвећенијих и великих народа, Србија губи универзални став при препознавању и обликовању сопственог начина визуелне репрезентације, како у свакодневном тако и у уметничком изразу.



Непознати аутор,  
*Милош Обреновић*

*Утицаји у репрезентацији националног  
идентитета/ студија случаја:  
портрети кнеза Милоша Обреновића*

Темељно проучавање нове српске грађанске и владарске ношње нераздвојиво је од проучавања утицаја културе других народа. Источњачке, од XIV века када је Србија пала под власт Турака, а затим народа који су директно или индиректно учествовали у процесу борбе за независност и имали снажан утицај на оснивање модерне српске државе<sup>21</sup>. Јачање европског утицаја у свим државним сегментима наметнуло је драстичне промене у култури одевања као важном делу репрезентације новог идентитета нације. Све дубљим учвршћењем и прожимањем политичких и културних односа са Угарском почетком XIX века, српске униформе, као и грађанско одело попримају специфичан облик мешавине два велика народа – Турака и Угара. Тежња да се раскине са источњачком традицијом и окрене европским токовима најупечатљивија је у портрету, који се као жанр у српском сликарству родио за време Првог српског устанка<sup>22</sup>. Портрети историјских личности доприносили су јачању ослободилачког духа и националне свести. Осим њих сликају се истак-

---

21 Грка, Руса, Мађара, Аустријанаца, Немаца и Француза.

22 Када настају портрети Карађорђа, истакнутих војвода и устаника.

---

нути успешни појединци, представници грађанске класе<sup>23</sup>, који су желели да истакну свој новостечени друштвени положај и овековече га за потомство, по узору на западноевропску грађанску класу. Потискујући застареле зографе сликари стижу из Војводине, доносећи актуелне стилове<sup>24</sup> углавном из Пеште и Беча. После Другог српског устанка све је више сликара школованих у Европи, да би у трећој деценији XIX века портретисање било масовна појава. То није заобишло ни конаке кнеза Милоша Обреновића у Крагујевцу и Београду, а и његовог брата Јована у Чачку и Јеврема у Шапцу, који зидове богато украшавају својим портретима, опонашајући друге европске владаре.

Одело српских владара приказано на портретима уметника XIX века<sup>25</sup> мада на први поглед одаје утисак свечаног, модерног и европског, представља мешавину различитих модних стилова и епоха. Од елемената турске ношње, која прати српски костим све до прве половине XX века, преко утицаја Мађарске која остаје укорењена посебно у начину одевања вишег слоја друштва још од периода *Сеоба*, до тоталног мешања аустријске и руске државничке одоре у репрезентацији владара.

Балансирање између Истока и Запада, кроз често смењивање и заокрете државне политике према актуелним центрима моћи може се најупечатљивије посматрати кроз трансформацију у визуелној репрезентацији српске нације, на примеру бројних портрета кнеза Милоша Обреновића<sup>26</sup> (са нагласком на одвајању историјског костима, од романтичне легенде). Путописац Јоаким Вујић описујући Милошев конак у Крагујевцу помиње собу са *изображенијима* са господаревим портретом у целој фигури и *печатним* портретима дванаест руских императора. Поред њих, руског посланика на порти Г. А. Строганова и војсковође грофа П. Х. Витхенштајна (који се истакао у борби против Наполеона), затим турског султана Махмута II и Наполеона Бонапарте, повлачећи на тај начин паралелу и величајући борбу српских устаника. По препоруци Вука Караџића, који је у то време градио јаке културне везе са Западом, кнез Милош Обреновић организује долазак сликара *Павела Ђурковића*, који стиже из Земуна у Крагујевац крајем децембра 1923. године са задатком да наслика владара и чланове његове породице.

---

23 Трговци, чиновници, црквени великодостојници

24 Барока, бидермајера, класицизма и романтизма

25 Урош Кнежевић, Павел Ђурковић, Јефтимије Поповић, Георгије Бакаловић, Катарина Ивановић, Никола Алексић, Ђорђе Крстић итд.

26 Током обе његове владавине (1815-1839) и (1858-1860).

---

Кнежев портрет са турбаном био је завршен већ 19. Јануара. Следи Милошев портрет са фесом и портрет владара у целој фигури, који на жалост није сачуван. Такође по препоруци Вука Караџића, 1824. године из Вршца у Крагујевац и Пожаревац долази сликар *Аксентије Јакшић*, који слика кнежев портрет из млађих дана. Приликом проглашења хатишерифа из 1930. године, како би фасцинирао јавност, кнез Милош наредио је да се њему и свити сашије црвена униформа са мноштвом декоративних украса. *Стара српска ношња*, како ју је крстио сам кнез, највише је подсећала на ношњу мађарских магната, што су и забележили тадашњи графичари и *путописци*<sup>27</sup>. Милоша Обреновића портретисали су потом Урош Кнезевић (1835), Јефтимије Поповић, молер бечкеречки, Ђура Јакшић као представник српског романтизма и Мориц Д. Дафингер (1848), један од највећих портретиста и минијатуриста на бечком двору. Преко кнежевих портрета може се пратити његова трансформација од побуњеног устаника, *делије*<sup>28</sup>, суровог народног вође, до владара *европејског кова*. Кнез Милош представљен је прво као младић из народа, здрав, снажан, мишићав, плећат, једноставно одевен, са црвеним фесом на глави који је део традиционалне ношње. Павел Ђурковић затим слика Милоша као мудрог преговарача који тражи наклоност Порте и турском одећом указује на свој вазални оданс. Горња хаљина је ђурак оперважен крзном, до тела је богата дезенирана одећа у више слојева, а на глави је велики, богато набран турски турбан, са цветним мотивом. Овде се види Милошева економска снага, али и смерно признање турске власти. Врло брзо Милоша Обреновића портретише Урош Кнежевић, сликар из Сремских Карловаца, познат као портретиста већине српских устаника. Тада настаје први Милошев портрет, строгог и сигурног изгледа, као европског владара у војној униформи. Тако се турски вазал после једне деценије трансформисао у европског вођу. Одевен је у црни узани мундир опасан у струку, са златним еполетама и високом јаком, са крстом испод грла и лентом са звездом. На десној руци су му два велика прстена и свитак, тј. добијени хатишериф. По наруџбини аустријског кнеза Метерника, Мориц

---

27 Према: Васић, П. (1958) *Страни утицаји у српској ношњи*, Зборник музеја примењених уметности бр. 3-4, Београд: Музеј примењене уметности, стр. 7-28.

28 Тур. дели што значи лудаци. Италијански путописац Пигафета описујући мађарску коњицу из тог периода наводи: „Из Угарске је било 4500 коњаника који су имали штитове, каџиге, копља, шилјасте мачеве... Међутим било их је који су имали на плећима највећа орлова крила, а преко рамена оклоп од коже међеда и друге звјеради, да се претворе у што ужасније страшило”. Према: Скерлић, Ј. (1923) *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд, стр. 11.

Д. Дафингер портретише Милоша Обреновића за његову колекцију владарских портрета из 1848. године. Исти аутор по наруџбини кнеза Милоша, као кнеза у абдикацији, насликао је репрезентативни портрет у црвеној мађарској *атили* украшеној златним гајтанима, са црном лентом на којој је медаљон са ликом преминулог сина Милана и добијеним одликовањима. У десној руци му је крзнени калпак, а у левој сабља коју је добио од српског народа на дан доношења Сретењског устава 1835. године. Сабљу која је заправо тофејно оружје придржава скинутом белом рукавицом, која указује на његову чистоту и мирољубиву политику. Види се да Милош само на портрету од Уроша Кнежевића има прстење, што заправо показује његову скромност иако је био један од најбогатијих људи у Европи. Није желео да изазива гнев народа и експонира своје богатство. Позната је само једна наруџбина златног накита у Бечу пред крај његове владавине.



Мориц Дафингер,  
*Милош Обреновић*

Кнез Милош Обреновић сматра се зачетником културне обнове Србије у време стицања независности и формирања српске државе. Обновљајући младу кнежевину, иако неук, подстицао је уметнике, задужбинаре и градитеље и сам се, традиционално опредељен, изразито залагао за процес мењања источњачких навика, стилова и схватања у српском друштву и култури. Како би јасно одвојила себе од *негативне слике Другог*<sup>29</sup>, тј. Турске, државна, верска и културна елита Србије приклањала се утицају државног и културног

---

29 Према: Хобсбаум, Е. (2011) *Измишљање традиције*, Београд. *Негативна слика Другог*-постмодерни појам који се односи на селекцију и репетицију момената који успостављају идентитет нације; *брендираније нације*.

модела Запада. Прожети идејом о националној идентификацији и оријентацији Србије, династија Обреновића, на челу са тадашњим кнезом Милошем Обреновићем, српски државници и учени људи, традиционалној ношњи придодају све више страних елемената<sup>30</sup>. Војна и владарска униформа, често приказивана на портретима<sup>31</sup>, бакрорезима и графикама из XIX века, сведочи о директном утицају западноевропског модела одевања и политичких прилика у Србији.

### Закључак

Културно-историјско наслеђе обреновићевске Србије и процес модернизације прекидано је у више наврата, смењивањем владара и мењањем спољне политике, као и бурним променама на геополитичкој сцени Европе. Процес модернизације и европеизације Србије траје већ пуна два века, а њени токови од маргиналне ка сувереној држави пуни су оспоравања и контрамодернизацијских удара. Модернизација Србије XIX века, подстакнута снажним романтичарским европским идејама и наслеђем просветитељства, одвијала се као борба за конституисање независне националне државе и њен преображај у модерно, грађанско друштво. Посматрано из контекста балканског културног миљеа, ови процеси могу се тумачити и као дефицити властитог идентитета. Препород националног идентитета трпео је промене које су га потискивале и брисале, потврђујући вечити однос *малих* наспрам *великих Других*, маргине према империји. Међу теоретичарима који су се бавили друштвеним развојем и политичком модернизацијом распрострањено је мишљење да је Балкан почео да губи свој идентитет оног тренутка када је почео да се европеизује. Таква становишта јасно указују на његову различитост у односу на Европу. Погрдно значење које је Балкан стекао након недовршеног процеса модернизације започетог у XIX веку узроковао је да Балкан постане метафора за нешто агресивно, нетолерантно, барбарско, полузверско, полуцивилизовано, полуоријентално<sup>32</sup>, што је представљао и пре почетка процеса *позападњивања*, тј. европеизације. Овакав приступ у својој опширној студији *Имагинарни Балкан* снажно критикује М. Тодорова, истичући да, иако култура Балкана умногоме представља Ото-

---

30 Традиционалне *доламе* украшавају се сребрним ширитима и гајганима, уводи се *атила*, узане чакшире и кратке чизме, а *фес* бива замењен мађарским *клубуцима* и *калпацима* са богатим украсима, накитом, каткад и лентом преко груди.

31 Ножеви, кубуре и сабље, које су раније красиле појасеве српских владара и војсковођа замењују се кратким сабљама или елегантним мачевима по узору на Угарске.

32 Према: Тодорова, М. (1999) *Имагинарни Балкан*, Београд



манско наслеђе, носи са собом и позитивну метафору која инспирише Запад на слободољубље, храброст, понос и независност. Према речима Тодорове, Балкан због тога није ни бољи ни гори од остатка света.

Уметност деветнаестовековне Србије, као део културног идентитета Балкана, формирала се кроз међуоднос бројних историјских утицаја. Хибридноћ балканског идентитета уочљива на портретима властодржаца тог времена јасно сведочи о друштвено-историјским приликама и никад довршеном процесу трансформације Србије у суверену европску државу. Такође он сведочи о *културалном империјализму* који колонизаторска култура Запада генерише пласирањем својих образаца, деловања и појавности, са циљем одржања хегемоније и политичке надмоћи центра. Мисао Е. Саида о одржању *статуса кво* (у политичком, економском, националном, културном, религијском, психолошком, интелектуалном и естетском ступњу развоја *малог Другог*), која носи идеју универзализма, као ефекта моћи доминантног центра, блиска је мисли Светозара Марковића да се *Срби стално врте у једном коловрату*. Естетски простор који је заузимао европски садржај у српском сликарству XIX века, само је рефлекс *орјенталца* за самоодржањем у оквиру наметнутих, хегемоних естетских критеријума западноевропске империје.



Непознати аутор,  
*Милош Обреновић*

Никад завршени процес модернизације условио је перманентну неодређеност савремене културне политике, јер се у нестабилном периоду транзиције, са којом се посебно суочава наш национални и културни идентитет, још увек опредељујемо између традиционализма и глобалне културе, притом додатно наглашавајући разлике и контраверзе, а не

стварајући поље слободне културне флукурације. Јер, наш национални идентитет нераздвојив је од поимања културе Балкана чија је парадигма управо прожимање, преламање и цивилизацијски контраст. Културна политика данашњице требало би да учини видљивим богатство разноликости, као својеврсног контрапункта у свим областима друштвено/културне делатности, и да у томе препозна свој најјачи потенцијал како би на путу транзиције избегла инфериорност у препознавању или пак сопствену индиферентност у произвођењу, презентовању и очувању културног блага.

#### ЛИТЕРАТУРА:

Деспотовић, Љ. (2008) *Српска политичка модерна: Србија у процесима политичке модернизације 19. века*, Београд: Стило

Гелнер, Е. (1997) *Нације и национализам*, Нови Сад: Матица Српска

Хобсбаум, Е. (2011) *Измишљање традиције*, Београд

Хобсбаум, Е. (1996) *Нације и национализам од 1780; програм, мит, стварност*, Београд: Филип Вишњић

Група аутора, *Историја српског народа, књига V, том I и II*, (1981), Београд: Српска књижевна задруга

Јовановић, М. (1976) *Српско сликарство у доба романтизма 1848-1878*, Нови Сад: Матица Српска

Куниберт, Б. (1901) *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804-1850*, Београд: Задужбина Илије М. Коларца

Медаковић, Д. (1971) *Путеви српског барока*, Београд: Нолит

Медаковић, Д. (1971) *Трагом српског барока*, Београд: Нолит

Милутиновић, З. (2006) *Сусрет на трећем месту: огледи из теорије и интерпретације*, Београд: Геопоетика

Молнар, А. (1997) *Народ, нација, раса*, Београд: Београдски круг

Офе, К. (1999) *Модерност и држава*, Београд: Филип Вишњић

*Портрети Обреновића из збирке Народног музеја у Београду*, (2005) каталог изложбе, Музеј рудничко таковског краја, Чачак: Светлост

Саид, Е. (2002) *Култура и империјализам*, (превео Растко Јовановић), Београд: Београдски круг

Саид, Е. (2000) *Оријентализам, XX век*, (превела Дринка Гојковић) Београд

Смит, А. Д. (1998) *Национални идентитет*, Београд

Сорман, Г. (1997) *Велика транзиција*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Станојевића

Тодорова, М (1999) *Имагинарни Балкан*, Београд

Todorova, M. (1997) *Imagining the Balkans*, New York and Oxford

Васић, П. (1974) *Одело и оружје*, Београд: Универзитет уметности у Београду

Васић, П. (1958) *Страни утицаји у српској ношњи*, Зборник музеја примењених уметности бр. 3-4, Београд: Музеј примењене уметности

Вујовић, Б. (1986) *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд: Просвета

### *Вебографија:*

Гарић, Д. *Мода и еманципација у женској визуелној култури Србије и Војводине крајем XIX и почетком XX века*, [http://www.art.rs/sr/umetnici/teoreticari/dragana\\_garic4758/tekstovi/moda\\_i\\_eman\\_cipacija\\_u\\_zenskoj\\_vizuelnoj\\_kulturi\\_srbije\\_i\\_vojvodine\\_krajem\\_xix\\_i\\_pocetkom\\_xx\\_veka-3768/](http://www.art.rs/sr/umetnici/teoreticari/dragana_garic4758/tekstovi/moda_i_eman_cipacija_u_zenskoj_vizuelnoj_kulturi_srbije_i_vojvodine_krajem_xix_i_pocetkom_xx_veka-3768/)Шуберт Г., *Када се Гете срео са Вуком*,

Шуберт, Г. *Када се Гете срео са Вуком*, <http://www.sanu.ac.rs/Inicijative/2009GabrijelaSubert.pdf>

Wolf, L. (1994) *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford California; доступно на интернету: <http://books.google.rs/books?id=JHm2c1jg2mAC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (приступљено 17. 4. 2013) [http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/7\\_11\\_1.html#](http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/7_11_1.html#)

Lidija Cvetić

University of Arts in Belgrade, Group for the Theory of Arts and Media,  
Belgrade

## TRADITION AND TRANSITION/CULTURAL CONTROVERSY CASE STUDY: PORTRAITS OF KNEZ MILOŠ OBRENOVIĆ

### Abstract

What underlies the controversy of the cultural identity of Serbia which has been in transition for over two centuries? I have looked for answers in the unstable, hybrid and dynamic concept of the Balkan identity. The Balkans, as a specific ethnic and culturological mix, as a place where noble barbarogeniuses meet with barbarianism, the European Orient, the melting pot of traditions and global trends, is a specific platform from which we have observed construction of presentation and mixing of our attitude to the national identity with the attitude to the culture in general. Analogy between the 19<sup>th</sup> century process of modernization and Serbia today is obvious, both in the steps for building cultural and national identity and in the latest consequences of the poor social transformations. The transition from a traditional to a modern society, modeled after West European paragons, has always neglected at least

one of the key integrating factors. Hence the uncoordinated social and cultural policies and poorly directed social emancipation in general have led to ignorance of or misinterpretation of own culture, tradition and models, causing long term incompetence for preservation of cultural (as well as political) independence in these regions. This text poses some questions related to the deficit of modernity and the cultural imperialism that has remained in the Balkans as a consequence of colonial dominance. The marriage of the politics and the esthetics is analyzed on the example of visual representation of national identity, through portraits of the ruler – Knez Miloš Obrenović – a clear indication of the attempt at developing a cultural strategy and defining a unique national cultural model. Equating the notion of national identity with political mentality has shown that passive traditional mentality (static and non-communicative) is an obstacle to forming a modern cultural identity which is innovative and capable of forming its own perception of politics. The political transformation of the system, which legged behind overall social transformation, has brought about an unsustainable cultural policy (which should be a foundation for the modernization of state) as well as maintenance of the status quo attitude to the dominant centre. This is why mere erasure of the colonist identity models and acceptance of new models were not sufficient to establish own national and cultural identity. The never-ending process of modernization has caused permanent indefiniteness of the modern cultural policy, since in the unstable period of transition we still choose between traditionalism and global culture, all the while additionally emphasizing the differences and controversies without creating a field of free cultural fluctuation. Returning to the Balkans as a cultural paradigm of Serbia, the cultural policy of today should communicate with the visible wealth of diversity without contradicting either tradition or transition, in order to avoid the inferiority in recognition of or indifference for production, presentation and preservation of its own cultural riches.

**Key words:** *the Balkans/Balkanism, culture, cultural policy, transition, tradition, cultural identity*

---

# ИСТРАЖИВАЊА

---



Миле В. Пајић, *Фијала*,  
порта манастира Хиландара, српске царске лавре,  
Света гора *Атос*

---

